అపరాధ పరిశోధక నవలలు

మంత్రగబ్బ 1 వ భా॥	1	0
డిటో 2 వ భా॥	1	0
భయంకరనారీపిశాచి 1 వ భా॥	1	0
ప్రతాప దౌర్జన్యము 2 వ భా॥	1	0
చోరాగ్రేసర చక్రవర్తి 3 వ భా॥	1	0
అగ్గిరాముడు	1	0
భయంకరుడు	1	0
రమేశబాబు	0	12
రక్తజ్వాల 1 వ భా॥	1	0
డిటో 2 వ భా॥	1	0
సర్కిల్ రంగనాథం	1	0
శకుంతల బి. ఏ.	1	0
చదువుకున్న భార్య	1	0
నీవేనా ?	0	12
మునిమాపు స సూ.	0	12
ఛాందసుడు	0	12
శక్తికుమారి	1	0
పంజాబుమెయిల్	1	0
కన్నపుదొంగ 1 వ భా॥	1	0
పగటిచుక్క 2 వ భా॥	1	0
డిటో 3 వ భా॥	1	0
రమాసుందరి 1 వ భా॥	1	0
డిటో 2 వ భా॥	1	0
రక్తవాహిని (అయిదు హత్యలా ?)	1	0
ఇంద్రజాలము	1	0
రాజద్రోహి	1	0
అర్ధరాత్రపువింత (3 హత్యలు)	1	0

శ్రీ సత్యనారాయణ బుక్కు డిపో, రాజమండ్రి.

మహాపురుషుల జీవితములు

రెండవభాగము—బొంబాయి

చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహము పంతులుగారిచే

రచియింపఁబడినది

పబ్లిషర్సు :

కొండపల్లి వీరవెంకయ్య అండ్ సన్సు,

శ్రీ సత్యనారాయణ బుక్ డిపో

రాజమండ్రి

1948

1-8-0

వెల [illegible]

వి ష య సూ చి క

స్వామి దయానంద సరస్వతి

మహాపురుషుల జీవితములు

రెండవ భాగము

స్వామి దయానంద సరస్వతి

ఈయన హిందూ దేశమునందు, ఆర్యసమాజమను క్రొత్తమతమును స్థాపించిన మహాత్ముఁడు. ఈతఁడు ఘూర్జర దేశములోనున్న "కతేవారు" సంస్థానమునందలి మోర్వీయను గ్రామమున 1825 వ సంవత్సరమున జన్మించెను. తల్లిదండ్రులపేరు లెవ్వరెఱుంగరు. ఆయన తండ్రియా గ్రామమునకు జమాందారుగా నుండుటయేగాక స్వల్పధనవంతుఁడై వడ్డీవ్యాపారము చేయుచు సుఖముగఁ గాలక్షేపము చేయువాఁడు. మతమున నతఁడు పరమశైవుఁడు. అతని భార్యయు పాతివ్రత్యంబునకు సౌజన్యతకుఁ జాల పేరువడినది. దయానందున కైదవయేట నక్షరాభ్యాసమయ్యెను. అది మొదలెనిమిదవయేడు లోపుననే దేశభాషను సంస్కృతమును దనయీడు పిల్లలకంటె నెక్కువ తెలివితో నతఁడు నేర్చికొనెను. ఎనిమిదవయేట నుపనయనము జరుగుటచే నప్పటినుండియు దండ్రి వానికి శైవమత రహస్యముల నుపదేశించి పార్థివలింగపూజనము ప్రతిదినము చేయించి రుద్రాధ్యాయములోఁ జెప్పఁబడిన విధుల నన్నింటిని గ్రమముగఁ జేయుమని కుమారుని బలవంతపెట్టఁజొచ్చెను. దయానందుఁడు సహజముగ బలహీనుఁడగుటచే నతఁడంత చిన్నతనమున బెద్దలు చేయవలసిన నియమములన్నియు జేసినచో శరీరస్థితిచెడునని యప్పుడప్పుడు తల్లి మొఱవెట్టకొనుచు వచ్చినను వినక తండ్రి వానిచే నట్టి నియమములఁ జేయిం

చుచుండెను. ఎనిమిదవయేడు మొదలు పదునాలుగవయేడు వఱకుఁ దయానందుఁడు శ్రద్ధతో విద్యనేర్చి కొన్నికావ్యములను జాలవఱకు వ్యాకరణమును యజుర్వేదసంహితను ముగించెను. అప్పుడు తండ్రి వానిని బరమశైవుఁడుగ జేయదలచి 1839 వ సం॥ రమున మహాశివ రాత్రినాడు దానికి ముహూర్తమేర్పరచెను. అప్పటికి దయానందునకు శరీరమునందు స్వస్థతలేనందున దినమంతయు నతఁడుపవాస ముండ లేడనియు రాత్రి జాగరము చేయలేడనియు లింగధారణము మఱి యొకప్పుడు చేయవచ్చుననియు జెప్పి యప్పుడాపని మానుమని తల్లి యనేకవిధముల దండ్రినిఁ బ్రతిమాలుకొనియెను. కాని యతఁడామాట పెడచెవినిఁబెట్టి యది యప్పుడే జరిగితీరవలయునని పట్టుపట్టెను. అందుచే దయానందుడు శివరాత్రినా డుదయమున స్నానముచేసి మడిఁగట్టికొని తండ్రింగూడి శివాలయమునకుఁ బోయి దినమెల్ల నుప వసించియుండెను.

ఆలయమంతటను జనులు ఓంహర, ఓంహర, మహాదేవ, యని కేకలు వేయుటచే గుడి ప్రతిధ్వనులిచ్చెను. రాత్రి భక్తులందఱు జాగరము చేయదలంచి కష్టపడి రెండుజాములవఱకు మేలుకొని నిద్ర నాపుకొనలేక యెక్కడివా రక్కడనే కటికినేలం బండుకొని నిద్రించిరి జాగరము చేయకపోయినచో ఫలము చెడునేమోయని భయపడి బాలుడు దయానందుఁడు మాత్రము కన్నుమూయక శివవిగ్రహము వంకజూచుచు కూర్చుండెను. అట్లుండ నావిగ్రహముమీద నొక చిట్టెలుక ప్రాకి దేవునకు నైవేద్యము నిమిత్తముపెట్టిన వస్తువులఁ గొన్నిటి నెత్తుకొని పోయెను. అది చూచినతోడనే దయానందుని మనస్సు పరిపరివిధములఁబోవ తనలో దానిట్లని వితర్కించుకొనియె.

“ఈరాతిబొమ్మనందిపై నెక్కి త్రిశూలము చేతఁబట్టుకొని సృష్టిస్థితిలయములు చేయగల మహాదేవుడేనా! అట్టయినం దనమీఁద నెలుకప్రాకి తననిమిత్తముంచినపండ్ల నెత్తుకొనిపోవుచుండ దాని

వదలింపఁ జాలఁడేమి? ఈవల్లకాయి దేవుఁడుగాడు.'' అని కొండొక సేపు తలపోసి నిదురించుచున్న తండ్రిని లేపి సంశయము నివారింపు మని యడిగెను. తండ్రి శ్రమపడి చాలసేపు శివమహాత్వమును బోధించెను; కాని కుమారునకది తృప్తిగలిగింపదయ్యె. అందుచే మరలఁ దండ్రి నిద్రవోయినపిదప తెల్లవారుకడ దయానందుఁడు రాళ్ళు దేవుళ్ళుగావని గట్టినమ్మికతో గుడివిడిచి యింటికిఁజని జరిగిన చిత్రకథ తల్లికిఁజెప్పి యుదయముననే కడుపునిండ భుజియించి వ్రతఫలముఁ జెడఁగొట్టెను. తండ్రి యింటికివచ్చి వానిమూర్ఖతకుఁ గనలి యూరకొనెను. ఒకప్పుడు స్వల్ప కార్యముల వలననే గొప్పసంగతులు జరుగుచుండును. గుడిలో దేవునిమీఁద నెలుక ప్రాకఁ బట్టియేగదా దయానందుఁడు రాళ్ళు దేవుళ్ళుగావని నమ్మవలసి వచ్చెను.

అదిమొదలు దయానందుఁడు జన్మాంతమువఱకుఁ దాను విగ్రహారాధనముఁ జేయకపోవుటయేకాక, రాతిబొమ్మలకు మ్రొక్కి పూజింపఁగూడదని లోకమునకు బోధించెను. ఇట్టినమ్మిక గలిగిన స్వల్ప కాలములోనే వానిమనస్సు వైరాగ్య నిష్ఠితమగునట్లు గృహమున రెండుకష్టములు సంభవించెను. అందు మొట్టమొదట నింటనందరకు ముద్దులమూటయై మిక్కిలి గారాబమునఁ బెఱుగుచుండిన యతని చెల్లెలు సాయంకాలమువఱకే జబ్బులేక యాడుకొని రాత్రి యాకస్మికముగ నేదోజబ్బువలన గొంచెముసేపు బాధపడి మృతినొందెను. తలిదండ్రులు బంధువులు నెత్తినోరు గొట్టుకొని దారుణముగ దుఃఖించుచుండగ దయానందుడు నిశ్చేష్టుడై మొద్దువలెగూర్చుండి "ఈశ్వర సంకల్పము చిత్రమైనది. క్షణములో వచ్చునది మనకుఁ దెలియదుగదా? మానవజీవితము నీటిబుగ్గవంటిది అందఱకుఁ జావెప్పుడో యున్నదే. సంసారము కేవలము దుఃఖకరము. నేనుగూడ నెప్పుడో నిట్లే మృతి నొందవలసినవాఁడనే'' యని తనలోదాను విచారించుకొనియెను. ఇదియైన కొలదికాలమునకే దయానందుని

యెడ మిక్కిలి ప్రేమగల పినతండ్రి కాలధర్మమునొందెను. ఈరెండు మరణములచేత దయానందుడు మిక్కిలి విరాగియై చెలికాండ్రతోను జుట్టములతోను సంసారముదుఃఖభాజనమని చెప్పుచు నెల్లప్పుడు నేదో గొప్ప యుపద్రవము సంభవించినట్లు వికాసములేక మొగము ముడుచుకొనియే యుండఁజొచ్చెను. కుమారుడు విరాగియగునేమో యను భయమున దలిదండ్రులు వానికి సత్వరము పెండ్లిచేయఁదలఁచిరి. వివాహ మతని కిష్టములేనందున నది యెట్లైన దప్పించుకొనఁగోరి చదువునిమిత్తము తన్ను కాశీపంపుమని తల్లిదండ్రుల బ్రార్థించెను. ఒక్కడే కొడుకగుటచే వానిని దూరదేశమున కంపనిష్టములేక తమ యూరికి నాలుగుగ్రోసుల దూరమున నొకపల్లెలోనున్న తమ పురోహితునివద్దకుఁ బంపిరి. ఆపురోహితుడు వాని విలక్షణములఁజూచి వానిస్థితి యశుభసూచకముగ నుండెనని తలంచి తనవద్ద నుంచుకొనక కొన్నినాళ్ళలోనే వాని నింటికిఁ బంపివేసెను. వైరాగ్య మంతకంతకు ముదిరిపోవుచున్నదని తల్లిదండ్రులు భయపడి విరాగికి భార్యయే కాలిబందముగ నుండుననినమ్మి కొడుకునకుఁ బెండ్లిచేయదలఁచి పనులు వడివడిఁజేసిరి. ఎంతప్రయత్నించినను దనకా వివాహోపద్రవము తప్పినదికాదని విచారించి దయానందుడు తానక్కడ నున్నచో నొకపిల్లనుదెచ్చి కట్టిపెట్టకమానరని యాబాధ దప్పించుకొనుటకై యొకనాఁడిల్లు విడిచి పారిపోయెను. తరువాత నతఁడు జన్మమధ్యమం దెన్నఁడు స్వగృహంబునకు వచ్చియుండలేదు.

ఇట్లు బయలుదేరి దయానందుడు రాత్రి ప్రొద్దుపోవునప్పటి కొకగ్రామముజేరి యచట నిదురించి మరల జాముర్రాత్రియుండలేచి తెల్లవారునప్పటికి పదిక్రోసులదూరము పోయెను. రాత్రి కొడుకింటికి రాకపోవుటచే దలిదండ్రులు బెంగపెట్టుకొని సేవకులను నాలుగుదిక్కులకు బిడ్డను వెతికితెమ్మని పంపెను. వారు చుట్టుప్రక్కలయూళ్ళు తిరిగితిరిగి యెందునుం బాలునిఁగానక పిసికి వేసారి యింటికివచ్చిరి. తలిదండ్రులు

బిడ్డనియెడ నాసవిడిచి దుఃఖితులై యూరకొనిరి. దయానందుడు వివాహబాధ తప్పినందుకు సంతసించుచు బయనమైపోయి త్రోవలోఁ దన శరీరముమీఁదనున్న మురుగులు మొదలగు నగలనుదీసి బ్రాహ్మణులకు దానమిచ్చి యొకబ్రాహ్మణు నాశ్రయించి కావిగుడ్డలు సంపాదించి బ్రహ్మచర్యాశ్రమమునం బ్రవేశించెను. జ్ఞానవంతులగు సన్న్యాసులు సాధువులు బైరాగులు ఎక్కడ నున్నారని తెలిసిన నది యెంత దూరమైననసరే యచటకుఁబోయి వారిని సేవించి యతఁడు జ్ఞానము సంపాదించుచుండును. సిద్ధపురమను నొకపుణ్యక్షేత్రమున జరుగఁబోవు తిరునాళ్ళకుఁ బోవఁదలఁచి కొందఱు సన్న్యాసులంగలసి యతఁడుండ వానిని వానితండ్రిని నెఱిఁగిన యొకమనుష్యుఁడు వాని నానవాలుపట్టి పోవుచోటు తెలిసికొని రహస్యముగఁ దండ్రికి జాబు వ్రాసెను.

ఆవార్తవిని తండ్రి మహానందభరితుఁడై మెఱియలవంటి బంట్లను పదుగురఁదోడ్కొని సిద్ధపురమునకు వచ్చి రెన్నాళ్ళు రేయింబవళ్ళు వెదకి యెట్టకేలకు పదిమంది సన్న్యాసులనడుమఁగూర్చుండఁగఁ గుమారు నానవాలుపట్టి యక్కడనే వాని కాషాయవస్త్రములం జింపివేసి యనుచితమగు నాపనిచేసినందుకు దూషించి జాగ్రత్తగాఁ గాపాడుమని వానిని సేవకులకప్పగించెను. ముష్కరులగు నాబంటులు వాని నిట్టట్టు గదలనీయక గడు జాగరూకతతో నాదినమంతయుఁ గాచిరి. నిద్ర యెట్టిపనినైనను మరపించునుగదా. ఆబంట్లు రాత్రి యంతయు మేలుకొని తెల్లవారగట్ల కనుమూసి నిద్రించిరి. తాను మరల దండ్రిచేతఁ బడినందుకు విచారించుచు దయానందుఁడు కన్నుమూయునందున బంట్లు నిదురింపఁగానే యాదేసమయమని లేచి మెల్లమెల్లగ నావలకుఁ బోయి గబగబ పరుగెత్తి కొంతదూరముపోయి తానెటుపోయిన బంట్లు పట్టుకొనకమానరని యొక యాలయములో మఱ్ఱిచెట్టెక్కి చిట్టచివర కొమ్మమీఁద యేరికిం గనఁబడకుండ నాకుల

మధ్య గూర్చుండెను. తండ్రి బాలునింగానక బంట్లం దిట్టి కొట్టి మరలఁ వానివెదకి తేరఁబంచెను. ఆబంటులు సిద్ధిపురమునఁ బ్రతి గృహము ప్రతిచోటు వెదకి వెదకి వానినిగానక విసికిరి. కొందఱుబంట్లు దయానందుఁడు గూర్చున్న చెట్టుక్రిందను గుడిలోను వెదకిరి గాని దయానందుఁడు నిశ్శబ్దముగఁ గూర్చుండుటచే వానిం గనుగొనలేక పోయిరి. తండ్రి నిష్ఫలప్రయత్నుఁడై మరల మెప్పటియట్లు తన యూరికిఁ బోయెను.

దయానందుఁ డాపగలంతయుఁ జెట్టుమీఁద గూర్చుండి రాత్రి దిగివచ్చి పయనమై పోయెను. దొరికినప్పు డన్నముదినుచు దొరకనప్పు డుపవసించుచు నిదురవచ్చినచోటనే పండుకొనుచు నాబాలుఁడు దేశముల వెంబడి బయలుదేరెను. ఆపయనములో నొకసారి యెలుఁగు గొడ్డొకటి వానిపై బడవచ్చెను. దయానందుఁడు మనశ్చాంచల్యము ధైర్యముదెచ్చుకొని యెలుఁగున కెదురుగనిలిచి దానిముక్కుఁమీఁద నొకగుద్దుగుద్దెను ఆదెబ్బతోడి యది నెత్తురు గ్రక్కుకొనుచుఁ నఱచుచు బాఱిపోయెను. మఱియొకనాఁడతడొక యూరికిఁబోవ నచటి దేవాలయధర్మకర్తయగు మహంతు వాని నాదరించి తనవద్దనుండి గుడిపెత్తనము సేయుమనియు గావలసిన ధనమిత్తుననియుఁ బలికెను. "ధనము గావలసినచో మాయింటివద్ద తండ్రికడనే యుండును. నా కక్కరలే" దని చెప్పి యచ్చోటు వాసిపోయెను. మఱియొకసారి యతఁడొక యడవిలోనుండి పోవుచు దారితప్పి ముండ్లకంచెలలోఁ బడెను. వెనుకకు వెళ్ళినచోఁ బోదలఁచినగ్రామము సత్వరముగఁ జేరవీలులేదని యాముండ్లత్రోవనేపట్టి కాళ్ళనిండ ముండ్లు గ్రుచ్చుకొన్నను శరీరము గీచుకొనిపోయినను లెక్కసేయక గమ్యస్థానమునుఁ జేరెను, వేరొకసారి నర్మదాసాగరసంగమువద్ద నెవరో మహాత్ముఁ డున్నాఁడనివిని యచటికిఁ బయనమైపోయెను. దారిలో బ్రహ్మాదండి ముండ్లువిరిగి కాళ్ళు నెత్తురువరదలై మాంసము పైకిఁగనఁబడునట్లు

తొక్కులాడినను సరకుసేయక దయానందుఁ డాపయనము చేసిచేసి యొకనాఁడు సాయంకాలము నడువలేక యొకయూరుబైట చెట్టుక్రింద నొడలెఱుంగక నిద్రించెను.

ఆరాత్రి యా గ్రామస్థులు పెద్దయుత్సవ మేదో చేసికొనుచు దివిటీలతో నూరుబైటకు వచ్చిరి. ఊరుపెత్తనదారు మఱికొందఱు చెట్టుక్రింద నిద్రించుచుండిన బాలునిచుట్టుముట్టి లేపి యూరిలోనికి రమ్మనిరి. అతఁడు నడిచి రాఁజాలనని చెప్ప వానియందు పరమభక్తుఁడై పెత్తనదారు వడివడి నింటికిఁ బోయి పాలుపండ్లు పంపి యారాత్రి వానికపాయమురాకుండఁ దనమనుష్యులను వానికిఁ గావలియుంచెను. మఱునాఁ డక్కడనుండి బయలుదేఱి దయానందుఁడు మహాత్మునిఁజూచి సన్యాసాశ్రమమును స్వీకరించి తనజ్ఞానము నింకను వృద్ధిచేసుకొనఁ గోరి మధురాపురమున నొకగొప్ప పండితుఁడున్నవాఁడనివిని యచటి కరిగెను. ఆపండితునిపేరు విరజానందుఁడు. విద్య గరపుటలో నతడు ప్రాచీన పద్ధతిలోనివాఁడు. శిష్యులకు శాస్త్రములు నేర్పునపుడు ఋషికృతములగు ప్రాఁచీనశాస్త్రములనే గాని నవీనులుచేసిన సిద్ధాంతకౌముది మొదలగు గ్రంథములను నేర్పుటకిష్టము లేనివాడు.

దయానందుఁ డాయనవద్దకుఁబోయి తనరాకకుఁ గారణ మెఱిఁగింప సన్యాసికిఁ దాను చదువు చెప్పనని విరజానందుఁడు పలికెను. ఎట్లయిన తన్ననుగ్రహింపు మని దయానందుఁడు వానిపాదములమీఁద పడి యెంతయుఁ బ్రార్థింప విరజానందుఁ డెట్టకేలకుఁ గృపాళుఁడై శిష్యుఁడుగ వానిని బరిగ్రహించి యదివఱ కతఁడు చదువుకొన్న గ్రంథములన్నియు యమునలోఁ బాఱవేయించి వెను కటి చదువు మఱచిపోయినట్లె యెంచుకొమ్మని మఱల నతఁడారంభ్యా సముచేసి వానికిఁ జదువు చెప్ప నారంభించెను. దయానందుఁ డది వఱకే జాల చదువుకొన్నవాఁడు. విశేషించి కుశాగ్రబుద్ధియు నగు

టచే విద్యానిధియగు విరజానందుఁడు చెప్పినదంతయు నతఁడు సూక్ష్మముగ గ్రహించెను.

మధురాపురములో మాధుకరము చేసికొని చదువుకొనుచు దయానందుఁడు గురువునకు సంతుష్టి గలిగించినందున విరజానందుఁడు శిష్యునిపై జాలిఁగొని తానే వాని భోజనమునకుఁ గావలసిన సొమ్మిచ్చుచుండెను. అట్లుండి యతఁడు నాలుగు వేదములు షడంగములు షట్ఛాస్త్రములు స్మృతులు చదువుకొనెను. విద్యాపరిపూర్తియైనతోడనే దయానందుఁడు గురువునకు నమస్కరించి "స్వామీ! నేను నిరుపేదను, గురుదక్షిణ నియ్యఁజాల. నేనేమి చేయవలయునో సెలవీయవలయు" నని వినయమున మనవిచేసికొనఁగ గురువు పరమానందభరితుఁడై తనకు ధన మియ్యనక్కఱలేదనియు చిరకాలమునుండి సత్యమయిన మతమును లోకమునకు బోధింపవలయునని తాను దలంచితిననియుఁ దనకుఁ గన్నులు లేకపోవుటచేఁ దానట్టిపనిఁ జేయవీలులేకపోయె ననియుఁ దనకు మనోభీష్టమగు నాకార్యమును జేయుటయే తనకు గురుదక్షిణ యిచ్చుట యనియుఁజెప్పి యాపనిఁ జేయుమని సెలవిచ్చి వాని నంపెను.

గురునియాజ్ఞ శిరసావహించి దయానందుఁడు మధురాపురము విడిచి కొన్నికొన్ని గ్రామములలో వేదమతము బోధించెను. అంతలో హరిద్వారతీర్థము సమీపించెను. హరిద్వారము హిందువుల పుణ్యతీర్థములలో నగ్రగణ్యమయినది. గంగానది యాపట్టణమువద్దనే హిమవత్పర్వతము మీఁదనుండి భూమిమీఁదికి దిగును. సంవత్సరము నందుఁ బ్రతిమాసమున దేశమంతటనుండి తీర్థవాసు లీపట్టణముఁ జేరుచునే యుందురు. ప్రత్యేకముగ నచ్చట తీర్థము వచ్చినప్పుడు చేరు జనులసంఖ్య మితిమీఱియుండును. అట్లు వేనవేలు జనులు చేరిన సమయమునఁ దనమతము బోధింపవలయునని దయానందుఁడు సంకల్పించి తీర్థము జరుగుట కొకనెలముందు హరిద్వారముఁ

జేరెను. చేరి రాత్రి యనక పగ లనక యానెలదినములును దరువాత తీర్థదినములలోను దయానందుఁ డెత్తగు నొకకొండపైనిలిచి వాక్ప్రవాహమును దొర్లన ట్లుపన్యసించి విగ్రహారాధనముఁ జేయగూడదనియు నదీజలములలో మునిగినంతమాత్రమున మోక్షము లేదనియు బోధించెను. ఆజానుబాహుఁ డగు నతనిమూర్తియు గంభీరమగు వాని కంఠధ్వనియుఁ జూచి వినినవారికి వానియందు పరమభక్తికుదిరెను. విగ్రహారాధనము ఖండించుటచే నతనిసాహసమున కంద అచ్చెరుపడిరి. అతనిమాటల నొక్కసారి వినినవారు తరుచుగ వాని పక్షమే దిరుగుచువచ్చిరి. అతని బోధలవలన విగ్రహారాధనము మంచిదని బోధించు బ్రాహ్మణులకుఁ గొంతనష్టము గలిగినందున వారతనిని నిందించిరి. ఆనిందనములకు లెక్కసేయక జనులతో వాదనలు సేయునపుడు తన కెక్కువ చిత్తశాంతియు నెక్కువ నోపికయు నుండవలయునని యాగుణముల నలవరచు కొనుటకు రెండేండ్లడవి కేగి తపస్సుచేసెను. ఆతపస్సు ముగిసినపిదప దయానందుఁడు మరల తనపని నారంభించి గంగాతీరమున నున్న కాన్పూరు నగరమునకు వచ్చెను. ఆ నగరమున హాలధరోజుఁ డను మహాపండితుఁ డొకఁ డుండెను.

విగ్రహారాధనము దుష్కార్యమని దయానందుఁడు బోధింపఁ గానే యూయూరి పండితు లది సహింపలేక హాలధరునితో వాదింపుమని వాని నడిగిరి. అతఁ డందుకు సమ్మతించి సభ గావింపు మనియెను. అప్పుడు జరిగిన సభకు వేనవేలు జనులు వచ్చిరి. కానుపూరు నగరమం దశిష్టాంటుకలక్టరును సంస్కృత భాషాపరిచితుఁడు నగు 'తేరా' యను దొరగారుభయుల వాదములువిని తీర్పుచెప్పుటకు మధ్యవర్తిగ నేర్పడియెను. అప్పు డతివిచిత్రముగ హాలధర దయానందులకు వాదోపవాదములు జరిగెను. విగ్రహారాధనము మంచిదని హాలధరుఁ డెన్నిప్రమాణములు చూపినను దయానందుఁడు వాని

యన్నింటి నవలీలగా ఖండించెను, దయానందుని ప్రమాణములు ప్రబలముగ నుండుటయు హాలధరుని ప్రమాణములు దుర్బలములుగ నుండుటయు గ్రహించి 'తేరా' దొరగారు తా నక్కడ నటమీఁద నుండ నక్కఱలేదని దయానందునివద్ద శెలవుపుచ్చుకొని వెళ్ళెను. అతఁడు పోయినతోడనె హాలధరునిపక్షమున వచ్చిన పండితులు తాము గెలిచితిమని కేకలువేయుచు లేచి హాలధరు నొక బండిమీఁద గూర్చుండఁ బెట్టి యూరేగించుచు తీసికొనిపోయిరి. ఆసాహసమున కచ్చెరువడి యెవరుగెలిచిరో సత్యమును దెలుపుమని దయానందునిపక్షమువారు దొరగారికి వ్రాసిరి. ఆదొరగారును జరిగినపనికి విస్మితుఁడై దయానందుఁడే గెలిచెననియు హాలధరుఁ డోడిపోయెననియుఁ దానాసంగతి వ్రాఁతమూలముగ దయానందునకుఁ దెలియఁ జేయఁ దలంచుచుంటి ననియు వ్రాసి ప్రత్యుత్తరమంపెను. అనంతరము (అనఁగా 1869 వ సంవత్సరమున) దయానందుఁడు హిందువులకు భూలోకకైలాసము విద్యలకు నిధానము పుణ్యభూములలో నగ్రగణ్యము నగు కాశీనగరమునకుఁ బోయెను.

వందలకొలఁది దేవాలయములు వందలకొలఁది విగ్రహములు నున్న యన్నగరమున నీస్వామి విగ్రహారాధనము వేద విరుద్ధమని బోధింప నారంభించినతోడనే బ్రాహ్మణులు రోషావేశ పరవశులై రాజుతోఁ జెప్పిరి. అప్పుడు కాశీరాజగు శివప్రసాదుగారు వారణాశీ పండితులతో వాదించి వాదము నిలఁబెట్టుకొమ్మని దయానందునకు వర్తమానమంపిరి. వాదనల కెప్పుడును దయానందుఁడు వెనుకదీయువాఁడు గాఁడు గావున తానందుకు సిద్ధముగా నుంటినని ప్రత్యుత్తరమంపెను. ఆసంవత్సరము 16 వ నవంబరున నొక మహాసభ జరిగెను. దాని కిరువదివేలమందికంటె నెక్కువ జనులు వచ్చిరి. జగత్ప్రసిద్ధులగు విశుద్ధానందుఁడు, బాలశాస్త్రి మొదలగు దిగ్గజములవంటి పండితులనేకు లాసభకు వచ్చిరి. దయానందసరస్వతి యాయుండిట

పండితులకు నోళ్ళాడకుండునటులు నాలుగు వేదములలో నుండియుఁ దనవాదమున కుపపన్నముగ ననేక ప్రమాణములఁ జూపి సభ వారిని దిగ్భ్రాంతులఁ జేసెను. శివప్రసాదు తెల్లఁబోయెను. పండితులు మొగ మొగంబులు చూచుకొనిరి. ఆ వాదమున దయానందస్వామి సంపూర్ణ ముగఁ గాశీవిద్వాంసుల నోడించెను. ఆ విజయమును గూర్చి హిందూ పేట్రియాటుపత్రిక వ్రాయుచు దయానందుని ప్రజ్ఞాదికములను జాల వర్ణించెను.

అనంతరము 1870 వ సంవత్సరము జనవరి నెలలోఁ గొందఱు పెద్దమనుష్యుల ప్రార్థనమున దయానందస్వామి కలకత్తానగరమునకుఁ బోయెను. మతవిషయములను దనతో వాదింప నిచ్ఛగలవారువచ్చి వాదింపుడని పిలుచుచు నితఁడు జాబు లచ్చు వేయించి పండితులకుఁ బంపెను. ఆపత్రికలఁ జూచుకొని యచ్చటిపండితులు వానితో మత విషయములో ననేక వాదములు చేసి యోడిపోయిరి. పండితుల నోడించి దయానందుఁడు కలకత్తాలోఁ బెద్ద సభ చేసి సాయంకాలము మూఁడుగంటలు మొదలు ఆఱుగంటలవఱకు సంస్కృతభాషతో నుప న్యసించి జనులను మహానంద సముద్రములో ముంచెను. సంస్కృతము విన్న వానినోటినుండియే వినవలయునని యచ్చటి పండితు లందఱు నేకకంఠ్యముగఁ బలికిరఁట. ఆయన హిందీ మరాఠీ గుజరాతీ సంస్కృత మను నాలుగుభాషలలో ననర్గళధారగ మాటలాడఁగల సామర్థ్యము గలవాఁడు. ఏవిషయమును బ్రసంగించు నప్పుడైనఁ బ్రమాణ ములు వందలకొలఁది యతఁడు చూప శక్తిగలవాఁడు. వేయేల! నాలుగు వేదములు వానికి వశములై యుండెనని లోకులు చెప్పుకొన్నిరి. అతఁడు కలకత్తాలో నున్నకాలమున కేశవచంద్రసేనుడు వానిని సం దర్శించి మైత్రిచేసి వేదాంతవిషయము లనేకములు వానితోఁ జర్చించి క్రొత్తసంగతులు నేర్చికొనియెను. ఈగెలుపు లన్నిఁటినిగూర్చి యమృ నాటివార్తాపత్రికలే స్వామిని వేయినోళ్ళం బొగడుచు వ్రాసినవి.

స్వామి కలకత్తానగరము విడిచి ప్రయాగ కాన్పూరు మొదలగు పట్టణములకుఁబోయి తనసిద్ధాంతము బోధించి కొంతకాల మాప్రాంతము గడపి బొంబాయి నగరవాసులు తన్ను రమ్మని ప్రార్థింప 1874 వ సంవత్సరమున నచ్చటి కరిగెను.

బొంబాయి నగరవాసులు స్వామిని శ్రద్ధయు నాదరించి వాని యుపన్యాసములఁగడుఁశ్రద్ధతోవినిరి. దయానందుఁడాపట్టణమున దేవాలయ ధర్మకర్తలగు ఘోక్లీ గోసాయినులతో విగ్రహార్చనమును గురించి వాదించి యోడించి యచ్చట నార్యసమాజము స్థాపించి మరల నుత్తరహిందూస్థానమునకుం జనియెను. త్రోవలో నతని వద్దకు చంద్రపురగ్రామవాసి యగు మునిషీప్యారులాలను నతఁడువచ్చి హిందూక్రైస్తవ మహమ్మదీయ మతములలో దేనియందు సత్యము గలదో తెలిసికొనుట కాయు మతస్థులచేత నుపన్యాసము లిప్పింపవలయునని తాను కోరుచుంటిననియు మహమ్మదీయ క్రైస్తవమతస్థులుపన్యసింప నంగీకరించిరనియు హిందూమత పక్షమున విజయంచేసి యుపన్యసింపవలసినదనియు స్వామినిగోరెను. స్వామి దానికంగీకరించి యాగ్రామమునకుఁ బోయి మూఁడుదినములు వారితో వాదించి హిందూమతపక్షమున నుపన్యాసములిచ్చి క్రైస్తవులకు మహమ్మదీయులకుఁ బరాజయము గలిగించెను. ప్రతివాదమందు దయానందుఁడు గెల్చుచుండినను గెలుపొందితి ననుగర్వములేక యోడిపోయిన వారి యెడల బరమదయాళువై మునుపటికంటె నెక్కుడు వినయసంపత్తి చూపుచుండును. అందుచేత నచ్చటికిఁ గ్రైస్తవమత పక్షమున వచ్చిన రివరెండుస్కాటు దొరగారికి మనస్వామికి నభిప్రాయభేదములున్నను మైత్రిగలిగెను. పిమ్మట కొంతకాల మక్కడక్కడ తన మతము బోధించి స్వామి 1877 వ సంవత్సరమున ఢిల్లీపట్టణమున జరిగిన దర్బారును జూడఁబోయి యచ్చోటికి వచ్చిన మహారాజులకు జమీందారులకుం దన సిద్ధాంతము నుపదేశించెను. ఆమాటల మాధు

ర్యము జవిచూచి యంతతో దనివినొందక పంజాబు దేశస్థులు తమ దేశమునకు రమ్మని వానిం బ్రార్థించిరి.

వారిప్రార్థన మంగీకరించి దయానందుడు పంజాబు దేశము నకుఁజని యచట ననేక స్థలములలో నార్యసమాజములను స్థాపించెను. ఎందుచేతనోగాని యీ యార్యమతము పంజాబు దేశమునందు మిక్కిలి యెక్కువవృద్ధిఁబొందెను. సాధారణముగా నా దేశమునం దార్యసమాజములేని గ్రామమేలేదు. పంజాబు దేశమునుండి దయానందస్వామి రాజపుత్రస్థానమునకువచ్చి యుదయపుర మహారాణా వారిచేత ప్రార్థితుఁడయి యానగరమున నెనిమిది మాసములు వసించెను. రాణావారాకాలములో మనుస్మృతి చదివి రాజ్యతంత్రము నిర్వహించు విధమును నేర్చికొనిరి. రాజుగారిం జూచి యదివఱ కెన్నఁడు పుస్తకముఁబట్టి యెఱుఁగని యుద్యోగస్థులు భక్తిశ్రద్ధలతో స్వామివద్ద చదువ నారంభించిరి. సంస్థాన మంతయుఁ గ్రమ క్రమముగఁ జక్కపడెను. అక్కడనున్న కాలములో రాణా యొకనాడు దయానందునిజూచి స్వామీ! మాయూరిలో గొప్పకోవెలయున్నది. దాని కెన్నియో మాన్యములున్నవి. మీరు విగ్రహారాధన మంచిది గాదని చెప్పుట మానినపక్షమున మిమ్మాగుడికి మహాంతునిజేసి యం సొత్తు మీయధీనముచేసెద ననిపల్కెనటఁ! అప్పలుకులువిని దయానందుడు మహాకోపోద్దీపితుఁడై యట్టి దుర్భావల నెన్నడు నాడవద్దనియు నెన్నికోట్లధనమిచ్చిన దానెప్పదలచుకొన్నది చెప్పక మానననియు పలికి రాజుంగట్టిగ చీవాట్లు పెట్టెను. రాజు భయపడి వానిపాదములపైబడి క్షమింపుమని వేడుకొనెను. అనంతరము దయానందుఁడు షాపూరు మహారాజుగారి పట్టణమునకుఁబోయి యచట కొన్నాళ్లుండి వానికి రాజధర్మములునేర్చెను. అచట నుండగనే జాడ్‌పూరు మహారాజుగారు తమయూరువచ్చి తమ్ము పవిత్రులఁ జేయుమని వానిం బ్రార్థించెను. ఆ వేఁడుకోలు విని మన స్వామి జాడుపురమును ప్రవేశించెను.

అప్పటికి జాడుపుర మెట్లుండవలయునో యట్లుండెను. మహారాజు నాంజహాన్ అను వేశ్యాంగన వలలోఁ దగులుకొని రాజ్యతంత్రములకు విముఖుఁడై యుండెను మంత్రులు తక్కిన యుద్యోగస్థులు తగని పన్నులు గట్టి ప్రజల వేధింపఁజొచ్చిరి. రాజబంధువులు రాజుకంటె నెక్కుడు దుర్ణీతిపరులైరి. వేయేల సంస్థాన మంతయు వర్ణింపరాని దురవస్థలో నుండెను. దయానందుఁ డచ్చటికిఁబోయి సంస్థానస్థితిఁ గనిపెట్టి రాజును మంత్రులను మంచిత్రోవకు ద్రిప్ప ప్రయత్నించెను. రాజు బాగుపడినచో తమయాటలు సాగిరావని దమపాలిటి కీయతి యెక్కడ దాపురించెనని విచారించి యుద్యోగస్థులు కొందఱు స్వామి యెడ ద్వేషముఁబూనిరి, అది యటుండ వెలయాలుపొత్తులు మరగినందు కతఁడు రాజును పలుమాఱు చీవాట్లు పెట్టెను. ఒకనాఁడు దయానందసరస్వతి మహారాజును సందర్శించుట కంతఃపురమునకు వచ్చెను. అయన వచ్చునప్పటికి మహారాజుగారు నాంజహానుతోఁ గలసి ముచ్చటలాడుచుండిరి. స్వామి నల్లంతదవ్వులఁ జూచినంతనె మహారాజు దద్దరిలాడి మిండకత్తె నావలకుఁ బొమ్మని యానతిచ్చెను. అంతలో స్వామి యచ్చటకు వచ్చినందున నది యావలకుఁ బోవునప్పు డాయనకంటఁ బడెను. పడుటయు కలియుగశుకయోగీంద్రుఁ డగు నా మహాత్ముఁడు దుర్ణీతిపరుఁ డగు మహారాజు దుర్వినయము సహింపక కోపము పట్టఁజాలక తూలనాడి తలవాయునటుల చీవాట్లు పెట్టెను. ఆమాటలు చాటుననుండి వేశ్యాంగనవిని తన వలపుకానికిఁ దనకు నెడఁబాటు చేయఁదలంచిన యాపురుషునిఁ గడతేర్ప నిశ్చయించెను. ఆ సాయంకాలము దయానందునకు మహారాజుగారు పాలు పంపునప్పు డా దురాత్మురాలు పాలలో కొంచెము విసము గలిపి పంపించెను. అది యెఱుఁగక స్వామి యాపాలు పుచ్చుకొన్న వెంటనే చంపునది కాదు గావున వాని నొక్కమాసము బాధ పెట్టెను. మహారాజున కీసంగతి తెలిసినతోడనే సంస్థానమునందలి

వైద్యుల నందఱ రప్పించి చేయవలసిన చికిత్సల నన్నింటిని చేయించెను. ఎన్ని చేసినను రోగముమాత్రము తిరుగక యంతకంత కెక్కువయ్యెను. ఆశ లేదని తెలిసినప్పుడు స్వామి జాడ్‌పూరు విడిచి యజమీరునకుఁ బోయెను. ఎంతబాధ పడుచున్న నబ్బా యన్నమాటయైన నోట రానీయఁడయ్యె. 1883 వ సంవత్సరము సెప్టెంబరు 30 వ తారీఖున విషప్రయోగము జరిగెను. అదిమొద లొకనెల తీసికొని యా మహాత్ముఁడు భరతఖండముయొక్క దురదృష్టవశమున 31 వ అక్టోబరు తారీఖున శరీరము విడిచి శాశ్వతపదవి నొందెను. చనిపోవునాఁడు ముండనము చేయించుకొని స్నానముచేసి యందఱ నావలకుఁ బొమ్మని యొంటిగ నీశ్వరు బ్రార్థించి తెలివితో బ్రాణముల వదలెను. ఈశ్వరునియందు దృఢవిశ్వాసముతోడను, నిర్వికారముగను, నిర్భయముగను బ్రాణములు విడచుచున్న యా మహాయోగియొక్క చరమావస్థఁ జూచి యద్భుతపడి యదివఱకు దేవుఁడు లేఁడని వాదించు నాస్తికుఁ డొకఁడు తత్క్షణమ యాస్తికుఁ డయ్యెనఁట. ఆర్యసమాజమతము స్థాపించి భరతఖండము నుద్ధరింపఁ దలఁచిన యా మహానుభావుఁడు తుదకీవిధముగా వేశ్యాంగనచేత మృతినొందవలసివచ్చెను.

దయానందుని జీవితము సంగ్రహముగఁ దెలిపితిమి గనుక నిఁక నాతని మతసిద్ధాంతము గుణగణములుఁ జెప్పవలసియున్నవి. ఆయన మతమునకు వేదమే ముఖ్యాధారము. వేదమే నిత్యమనియు నందుచేత నీశ్వరదత్తమనియుఁ దత్కారణమునఁ బరమప్రమాణమనియు నతఁడు జెప్పుచువచ్చెను. ఆయన మతప్రకారము పురాణములు కల్పింపఁబడిన కట్టుకథలు. అబద్ధములు దుర్బోధకములు నగు నీపురాణముల మూలముననే మనదేశ మింత దుస్థితికి వచ్చినదని యాయన పలుమారు చెప్పుచువచ్చెను. వేదమునుతప్ప మఱియొక గ్రంథ మెన్నఁ డాయన ప్రమాణముగ గ్రహింపలేదు. వేదములు బ్రాహ్మణులొక్కరే చదువుట కేర్పడిన పుస్తకములు కావనియాయన

నమ్మెను. నదులలో జలము సూర్యుని తేజస్సు సకల జాతులవారి కుపయోగములుగ నున్నవో యట్లే వేదములుఁగూడ బ్రాహ్మణులకే గాక శూద్రులకు స్త్రీలకు మాలలకు సయితముఁ జదువఁ దగినవని యాయన చెప్పెను. వర్ణభేదము పుట్టుకను బట్టి యుండఁగూడదని యతని సిద్ధాంతము. గుణమునుబట్టియు వృత్తిని బట్టియు విద్యను బట్టియుఁ జండాలుఁడైన బ్రాహ్మణుఁడు గావచ్చును. విద్యాగుణహీనుఁడు బ్రాహ్మణుని కడుపునఁ బుట్టిన వాఁడు ఛండాలుఁడే యగును. స్త్రీవిద్య తప్పక ప్రోత్సాహము చేయదగ్గదనియు నాడువాండ్రు చదువుకొననిపక్షమున దేశము మూర్ఖభూయిష్ఠమగు ననియు నతఁడు బోధించుచువచ్చెను. బాలికలకు యుక్తవయసు రాక మునుపు చిన్నతనమందె వివాహములుసేయుట యశాస్త్రీయమనియు నతిబాల్య వివాహమువలన దేశ జనులందఱు బలహీనులై యున్నవారనియు నందుచేత మగవాని కిఱువదియైదు సంవత్సరములు వచ్చిన తరువాత నాడుదానికిఁ బదునారేండ్లు దాటినపిమ్మట వివాహములు జరుపవలసినదనియు నతఁడు వాదించెను. వితంతువులు మరల వివాహముఁ జేసికొనఁ గూడదని వేదమునం దెచ్చటఁ జెప్పఁబడలేదు. కాఁబట్టి య-వివాహములు మంచివే యని యతని నమ్మకము. ఆయన సిద్ధాంతప్రకారము హిందువులందఱు విదేశములకుఁ బోయి నౌకా యాత్రలుచేసి రావచ్చును. అట్లు చేసినందువలన వారి జాతిమతములు చెడవు. వివాహాదులు వేదమంత్రములతోనే జరుగవలయును.

ఆర్యసమాజమతములోఁ జేరినవారికిఁ గొన్ని వైదికకర్మలు గూడ విధింపఁబడియున్నవి. వేదములే ప్రమాణములని చెప్పుట, వైదికకర్మలు కొన్ని విధించుటతప్ప తక్కినవిషయములలో దయానందుఁడు బ్రహ్మసమాజమతస్థులవలెనే దేశాభివృద్ధికరములగు మార్పులం జేసెను. ఈమహాత్ముఁ డీమార్పులుజేసి ప్రాచీన వైదిక

మతమును నిలుపఁ దలఁప పూర్వాచారపరాయణు లదియొక క్రొత్త మతముగ భావించి వానిని దూషించి యనేకవిధముల బాధించి యొకానొకప్పుడు చంపుటకుఁగూడఁ బ్రయత్నించిరి. ఒకమాఱొక జమీందారుఁడు వానితోఁ గొన్ని యంశములు ముచ్చటించి తన వాదము పూర్వపక్ష మగుటచే నప్పుడె దయానందునిఁ గొట్టఁబోయి నీలులేక యూరకొని రాత్రి దయానందునిం జంపుమని నలుగురు మనుష్యుల నంపెను. అప్పుడు దయానందుఁ డూరుబైట నొక చిన్న పాకలో నివసించుచుండెను. ఆనరహంతకులు నడిరేయివచ్చి స్వామిని బిలువ నతఁడు పాక వెడలి యావలకు వచ్చెను. పరమ శాంతమును పవిత్రతను వెదజల్లు నాతని విగ్రహమును జూచినతోడనే హంతకులు తమచేయఁదలఁచిన ఘోరకృత్యమును మాని పాఱిపోయిరి. మఱి యొకసారి వైదికబ్రాహ్మణుఁ డొకఁడు భక్తిగలవానివలె వెళ్ళి విస ముగలిపిన తాంబూలపుబీడా స్వామికిచ్చెను. కపటమెఱుఁగని యా స్వామి యదితిని విషబాధితుఁడై వమనమునకు మందుపుచ్చుకొని యెట్టెటో బ్రతుకగలిగెను. ఆయనకున్న ధైర్యమసాధారణము. ఎవరికింజంకువాఁడుకాఁడు. ఒకమాఱు హిందూమతమును గూర్చి యొకగ్రామములో ముచ్చటించుచు నడుమ క్రైస్తవమతమును ఖండించెను. అక్కడికివచ్చి యుపన్యాసము వినుచుండిన జిల్లాకలక్టరు దొరగారుపన్యాసమును మానివేయవలసిన దనియు నట్లు చేయనిచో దండింపవలసివచ్చుననియు, వర్తమానమంపెను. అది విని స్వామి నవ్వి న న్నెవ్వరు నేమి చేయలేరని పలికి మఱింత దృఢముగ నుపన్య సింపఁ దొడఁగెను. మఱి యొకమాఱు స్వామి తన చిరమిత్రుఁడగు రివరెండుస్కాటుదొరగారిని జూచుటకు వారి చర్చికిఁబోయెను. స్కాటుదొరకు స్వామియందు మిక్కిలి గౌరవముండుటచే వానిని లోపలకుఁ దీసికొనిపోయి వేదాంతవిషయ మేదైన నుపన్యసింపు మని కోరెను. అట్లేయని స్వామి యుపన్యసింప నారంభించి క్రైస్తవ

మతము ఖండించి స్వమతమును బోధించెను. అంతమంది దొరల యెదుట క్రైస్తవుల గుడిలో క్రైస్తవమతమును ఖండించిన యాతని ధైర్య మెట్టిదో గనుఁడు.

మఱియొకసారి హిందువు లనేకులు స్వామిని గౌరవించి యొక దేవాలయములో నుపన్యాసమిమ్మని ప్రార్థించిరి. దేవాలయములోనుండుటచే విగ్రహారాధనము మంచిదికాదని యతఁడు చెప్పఁడని వారు తలంచిరి. స్వామి దేవవిగ్రహమున కెదురుగ నొక రాతిమంటపముమీఁద నిలిచి యుపన్యసించుచు నడుమ విగ్రహములమాట రాఁగా తన కాలి క్రిందనున్న మంటపపురాళ్ళెట్టివో గుడిలోనున్నయీ దేవ విగ్రహమునట్టిదేయని పలికెను. ఆతని ధైర్యమునకు సభికులందఱాశ్చర్యపడిరి. తాను నమ్మిన సంగతి నతఁడు మొగమోటము లేక చెప్పఁగలిగెను. మంచిదన్నినమ్మినపని స్వయముగ నాచరించెను. ఆయనకు సత్యమునందుఁ గల యాదర మింతింతయనరాదు. ఒకసారి బ్రాహ్మణులనేకులు వానివద్దకు వెళ్ళి స్వామీ మీరెవరో యవతారపురుషులు మీమతమంతయు బాగున్నది గాని విగ్రహములను దూషించుట బాగులేదు. విగ్రహదూషణ మానుదురేని మిమ్ము నేము గురువుగ నంగీకరింతుమన్ని పలికిరి. ఆపలుకులువిని స్వామి కోపించి నన్ను మీరు గురువుగా నొప్పుకొనకున్న సరే నేను సత్యమును విడువను. నేను నమ్మిన దానిని జనులకు బోధించెదను. అని కఠినముగఁ జెప్పెను.

దివ్యజ్ఞాన మనుపేరుగల (తియసాఫికలు సొసయిటీ) వారు దయానందస్వామిని దమసంఘమున కధ్యక్షుఁడుగ చేర్పుఁజిరి. కాని యాసమాజస్థాపకులా లగు బ్లావట్స్కీదొరసానిగా రొకగ్రామములో దేవుఁడు లేఁడని యుపన్యసించెనని విని యాస్వామి యా సమాజముతో సంబంధము వదలుకొనెను,

ఆయన శరీర మింగ్లీషువారి శరీరమువలె తెల్లగనుండును. మనుష్యుఁ డాజానుబాహుఁడు. ఆయన విగ్రహముఁ జూచినవా రందఱికి తక్షణమే వానియందు భక్తి కుదురును. దయానందుఁడు పరమ శాంతుఁడు, భూతదయాళువు, సుగుణరత్నాకరుఁడు, జితేంద్రియుడు, మహాపండితుఁడు. నాలుగు వేదములకు స్వయముగ వ్యాఖ్యానము వ్రాసెను. శంకరాచార్య విద్యారణ్యస్వాముల తరువాత నింతటి పండితుఁడు నింతటి మతబోధకుఁడు భరతఖండమున నుద్భవింపలేదని యనేకులు పలికిరి. ఆయన మతములో నిప్పుడు లక్షలకొలఁది చేరి యున్నారు. అందు కొందఱు మహారాజులుగూడ గలరు. ఆయన మతములో మనముచేరినఁ జేరకున్న దేశమునకు మహోపకారముఁ జేయఁదలఁచిన మహాత్ముఁడగుటచే దయానంద సరస్వతీస్వామి హిందువుల యందఱి గౌరవమునకుఁ బాత్రుఁడు.

ఈయన స్థాపించినమతము దేశాభివృద్ధికి మిక్కిలి సహాయ కరముగ నున్నది. వేదమునే పరమప్రమాణముగా నితఁడు గ్రహించుటచేత నితనిమత ముత్తర హిందూస్థానములో మిక్కిలి వ్యాపించు చున్నది. ఈమతస్థులు వివాహములు వేదమంత్రప్రకారముగాఁ జేసికొందురు. మన మతములోనుండి మహమ్మదీయ మతములోఁగాని క్రైస్తవమతములోఁగాని కలిసి చెడిపోయినవారిని మరల నీమతస్థులు తమమతములోఁ గలుపుకొందురు. అంతియెగాక యితరమతస్థుఁ డెవఁడైన మనమతములోఁ జేరఁదలఁచుకొన్న పక్షమున వానిని గూడ నిరాటంకముగఁ జేర్చికొందురు. ఈమతస్థులలో గొందఱు సన్యాసులై జనులంద ఱాసత్యమతము నవలంబించవలసినదని బోధించుచున్నారు. ఈమతవ్యాప్తినిమిత్తము లోకోపకారు లనేకులు పత్రికలు స్థాపించియున్నారు. శ్రీమంతులగు కొందఱు పాఠశాలలను, సర్వకళాశాలలను స్థాపించి తక్కిన పాఠములతోపాటు ఈమత

సిద్ధాంతములనుగూడ బాలురకుఁ జెప్పించుచున్నారు. అల్పకాలమున నీమత మింతయధికముగ దేశమున వ్యాపించుటకుఁ గారణము దయానంద సరస్వతీస్వామియొక్క గొప్పతనమే యని తెలియవలయును. ఈయనవద్ద పాండిత్య మెంతయున్నదో సత్ప్రవర్తనవంతియు యున్నది. చిన్నతనమునందే వివాహమక్కరలేదని వైరాగ్యమునుబూని సన్యసించిన మహాత్ముఁడు శంకరాచార్యుని తరువాత నీతఁడొక్కడే యని తోఁచుచున్నది. ఆయన పాండిత్యమును, శాంతమును, యోగ్యతనుజూచి రాజాధిరాజులు సయితము గడగడ వడంకి ఆయన చెప్పినచొప్పునఁ జేయుచువచ్చిరి. దక్షిణదేశమం దార్యసమాజమత మిప్పటికి వ్యాపింపకపోవుటచే దయానందునిపేరు తరుచుగ నీప్రాంతములవారికిఁ దెలియదు గాని యుత్తరహిందూస్థానమున వానిపే రెఱుఁగనివారు లేరు. ఈయన చరిత్రమును జదివినవా రందఱును ఆయనవలెనె సత్యాదరము దైవభక్తి మొదలగు సద్గుణంబులు కలిగి వర్ధిల్లునట్లు దైవ మనుగ్రహించుఁగాక.

సర్ జేమ్సెట్జీ జీజీభాయి

ఘూర్జరదేశమున బరోడా యను స్వదేశ సంస్థాన మొకటి కలదు. అందలి నవసారీ యను గ్రామమున జీజీభాయి 1783 వ సంవత్సరము జూలై 15 వ తారీఖున జన్మించెను. వాని తలిదండ్రులు పేదలయ్యు గౌరవాస్పదులయి యుండిరి. ఇతఁడు పారసీజాతివాఁడు. ఈపారసీలు ఘూర్జరదేశమందును మహారాష్ట్రదేశమం దంతటను వసించుచున్నారు. వీరు విద్యయందు రూపమునందు ధనమునందు నసమానులు.

సర్ జెమ్సెట్జీ జీజీభాయి

జీజీభాయి చిన్నతనమందే మాతాపితృవియోగ మొందుటచే మామగారియొద్ద బొంబాయినగరమున నుండవలసి వచ్చెను. కొంత కాలము ముందు పని నేర్చికొని పిమ్మట నతఁడు మామగారితోఁ గలసి వర్తకవ్యాపారముఁ జేయ నారంభించెను. మన స్వదేశము లోనే గూర్చుండి యెంతవర్తకముఁ జేసినను విశేషలాభములు గలు గవనియును విదేశములతోవర్తకము చేయుటచేతనే చాలలాభములు గలుగుననియును జీజీభాయి గ్రహించి తనబంధువుఁడగు మఱియొక పారసీవర్తకునితోఁ గూడి పదునాఱవయేటనే చీనాదేశమునకుఁ బోవ పయన మయ్యెను.

స్వదేశము విడిచి వెళ్ళునప్పు డతఁడు తనయాస్తినంతయు వెంటఁ దీసికొనిపోయెను. ఆయాస్తి యెంతయందు రేని నూటయిరువది రూపాయిలు. చీనాదేశమున కరిగి కొలఁదికాలమే యచ్చటనుండి స్వదేశమునకు వచ్చి స్వయముగఁ దానె వ్యవహారింపఁ దలఁచి పెట్టు బడి నిమిత్తము ముప్పదియైదువేలరూపాయిలు ఋణముఁ దీసికొని యతఁడు మరల చీనాకుఁబోయెను. ఇదిగాక యతఁడు చీనాకు నాలుగు సారులు పోయెను. అందు 1806 వ సంవత్సరమునఁ జేయఁబడిన కడపటిప్రయాణము కొన్నియపాయములతో నిండియున్నది. ఆప్రయా ణమున బ్రన్సువిక్కను పేరుగల యోడమీఁద దాననుభవించిన కష్టము లన్నియు జీజీభాయి గుజరాతీభాషలోఁ దనమిత్రుని కొక యుత్తరము వ్రాసెను. ఆ యుత్తరములోని సంగతులఁ గొన్నిఁటి నిందుఁ బొందుపరచుచున్నాము.

"మే మెక్కినయోడను ఫ్రెంచివారు పట్టుకొనిరి. మాదుర దృష్టమునకుఁదోడు మాయోడ కొంతనడచి మెరక యెక్కెను. ఒడ్డునకు మమ్ము బోనిమ్మని యోడమాలిమిని మే మెంతయు బ్రతి మాలితిమిగాని తనపైయధికారి యుత్తరవులేదని యతడు మాకోరిక నిరాకరించి కొంతదూరము సాగిపోయిన వెనుక మమ్ము దిగనిచ్చి

మాసరకులు మాకిచ్చెదమని వాగ్దానముచేసెను. ఆమరునాఁడు అడ్మిరల్ (అనఁగా నావకు సర్వాధికారి) మాకు దర్శనమియ్య మాసిలుగుల మేము వానికి విన్నవించుకొని మమ్మొకదరిఁ జేర్చుమని ప్రార్థించితిమి. అయన మాయం దనుగ్రహించి మామాటలు మున్నెలు పుచ్చుకొమ్మనియెను గాని మావర్తకపు సరుకులుమాత్రము మాకియ్య నొల్లడయ్యెను. ఆయన పిమ్మట నావద్దనున్న బియ్యపుమూట రెండు మల్లుతానులు మొదలగు కొన్నివస్తువులం దీసికొని నాబట్టల పెట్టె నాకిచ్చెను. బియ్యపుబస్తా యొకటి యిమ్మని నేను వేడుకొంటిని గాని యామహాత్ముఁడు నామొఱ వినఁడయ్యె. అప్పుడు నాసరకులన్నియు నొకపెట్టెలో వేసికొని తక్కినవారితోఁ గలసి యోడ దిగిపోతిని. ఓడదిగి యొడ్డుచేరినపిదప మేము 'కెప్టెన్ గ్రాంటు' అనునొక యింగ్లీషు నావికుని జూచితిమి ఆయన మాయలమటవిని జాలిపడి యెంతయు నాదరించె. ఎట్లయినను ఫ్రెంచివారి చేతనుండి తప్పించుకొంటిమని సంతసించితిమి. మాలో 'టర్నర్' అను పేరుగల యొక యింగ్లీషుదొరగా రుండిరి. ఆయనవద్ద మూఁడువేల డాలరుల సొమ్ముండెను. ఆసొమ్ముతో మేము కొంతకాలము గడపితిమి. ఒకడాలరు రెండురూపాయలన్నరకు సమానము. ఆదినములలో పెద్దబియ్యపు కాటకము సంభవించుటచే ముప్పదియైదుడాలరు లిచ్చినను మాకొకబియ్యపుబస్తా దొరకుటయరుదయ్యెను. అందుచేత నొక్కొక్కమనుష్యుడు దినమున కరవౌనుబియ్యముకంటె నెక్కువతినగూడదనినియమమేర్పఱచుకొంటిమి. గొఱ్ఱెమాంస మొకటి మాకు కావలసినంత లభించుచువచ్చెను. ఈవిధముగా గష్టములఁబడుచు గ్రాంటుదొరగారి దయచేత మేమెట్టులో మఱియొకయోడ నెక్కగలిగితిమి. మందభాగ్యు లెక్కడికిఁబోయినను విపత్తులు విడువవుగదా! ఆయోడ కలాసులకు మాపై నిష్కారణాగ్రహముగలిగెను. అందుచేవారు మమ్మవమానింపఁ దొడఁగిరి. అంతియగాక నేను నాతోనున్న నలుగు రింగ్లీషువారు మఱియొక

మహామ్మదీయుఁడు మేమూఁటుగురముఁగలసి తన్ను జంపుట కొకకుట్ర పన్నుచున్నారమని నూపయి ననుమానపడి యాయోడ యధికారి మాకు సంకిళ్లువేయించి యంతతో బోక మాకింకను దారుణదండన విధింతునని బెదరించెను. కీడులో మేలన్నట్లు నాతోనున్న నలువురి దొరలలో నొకనికి ఫ్రెంచిభాష వచ్చియుండెను. ఆభాషతో నతఁడు నావ యధికారితో మాస్థితిగతుల విస్పష్టముగ జెప్పిమాసామానులు పరీక్షింపుమని వేడగా నతడు సరేయని శోధించి మావద్ద ప్రాణ ములు తీయునాయుధము లేవియు లేవని గ్రహించి మమ్మువిడిచి పుచ్చెను. ఇట్లు మాకష్టము లనంతములయి యుండెను. అటులుండ నాసమయమున డెన్మార్కు దేశమువారియోడ కలకత్తాకు బోవు బోవుచుండెను. గ్రాంటుదొరగారు మమ్మాయోడమీద నెక్కించి బంగాళాదేశమునకుఁ బంపుదుమని వాగ్దానముచేసి యాయోడ యధి కారితో జెప్పనా నావమీఁద స్థలము లేదని యతఁడు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. మేమేదోయొకమూల నిరికికూర్చుండి కాలక్షేపము సేయఁ గలమని మరల వానికి వర్తమానమంప నతఁ డంగీకరించి నన్నును నాతోనున్న తురకవానిని నావయెక్కించుకొనుటకు నెనిమిదివందల డోలరులు (అనగా రెండువేలరూపాయిలు) కావలయునని యడిగెను. ఈయోడ కిరాయి మిక్కిలి యెక్కువగా నున్నదని యభిప్రాయపడి గ్రాంటుదొరగారు కొంతతగ్గింపుమని మాపక్షమునుబూని కొంతవఱకు వాదించిరి. కాని యాయోడయధికారి పట్టినపట్టు విడువనందున గ్రాంటుగారు స్థితిగతులు చూచి యాయోడ దాఁటిపోయినచో మరల నేయోడయు దొరకదనియు దొరకినను కిరాయి యింతకంటె తక్కువ యుండదనియు నీనడుమ గొఱ్ఱెమాంసముదక్క భోజనపదార్థము లేవియు దొరకవుగావున మిక్కిలి యవస్థపడవలసియుండు ననియు జెప్పియాబేరము నొప్పుకొమ్మని నా కుపదేశించిరి. ఆయుపదేశమును శిరసావహించి తురకయు నేనును చెరియెనిమిదివందల శిఖారూపా

యిలు కలకత్తాలో నోడయధికారుల కిచ్చునట్టొప్పుకొని పత్రముల వ్రాసియిచ్చి యోడయెక్కితిమి. మొదట మేమెక్కిన యోడలోనుండి యొకబియ్యపుబస్తా నెట్లయిన మాకిప్పింపుమని వేడుకొంటిమి. అతఁడట్లేయని యాయోడయధికారి కొకచీటివ్రాసి పంప నతఁడు మా కోరిక నిరాకరించె. అప్పుడు ముప్పదిడోలరులకు మేము మణుగున్నర బియ్యము కొంటిమి. అదిగాక నేను వెనుక దొంగతనముగా దాచుకొన్నబియ్య మొక యరబస్తాయుండెను. ఈసరకులతో బయలుదేర నప్పుడు గ్రాంటుదొరగారు మే మెక్కిన యోడయధికారితో మమ్ము దయతో నాదరింపుమని చెప్పెను. ఎవ రెంత జెప్పినను మా దురదృష్టము మమ్ము విడువదయ్యె. పదునాఱువందల రూపాయలు పుచ్చుకొని యాయోడయధికారి తురకను నన్ను సామాన్యపు డింగీ పడవలలోఁ గూర్చున్నప్పుడున్నంత సౌఖ్యమైనను లేనిచోటుల గూలవేయుటయేగాక యంత యనాదరణము సేయవలయునో యంత యనాదరణము చేసెను. మాకును మఱియేడుగురు మనుష్యులకును వంట చేసికొనుటకుఁ ద్రాగుటకు దినమున కొకకుండెడు నీ రతఁడు పంపుచు వచ్చెను. ఆయోడ యెక్కినదిమొదలు పదునైదు దినములవఱకు మామందభాగ్యముచేత మేము పడిన యిడుమ లిట్టిట్టివని నేను వ్రాయజాలను. తరువాత నాలుగైదుదినములకు (అనఁగా డిశంబరు 5 వ తారీఖున నర్ధరాత్రమున) మేము కలకత్తా నగరము సురక్షితముగాఁ జేరితిమి.''

ఇట్లు చచ్చిచెడి యెట్లో కలకత్తాచేరి జీజీభాయి కొన్నినాళ్ళచ్చటనుండి బొంబాయినగరమునకుబోయెను. ఆపురమున కొంతకాలముండి మరల చీనాదేశమున కింకొకసారి నావికాయాత్రచేసి 1807 వ సంవత్సరము తిరిగివచ్చి బొంబాయిపురమున స్థిరముగఁ గాపురముండెను అదిమొదలుకొని వర్తకవిషయమున నతఁడు తిరిగి ప్రయాణము చేయలేదు. ఆనగరమునందే యతఁడు ముగ్గురుభాగస్వాములతోఁ

గలసి యొకవర్తక సంఘముస్థాపించి మిక్కిలి పాటుపడి జాగరూక తతో వ్యవహారించి 1827 వ సంవత్సరమునకు రమారమి రెండు కోట్లరూపాయిలు సంపాదించెను. అహహా! నూటయిరువదిరూపా యిలతో జీవయాత్ర నారంభించిన యీపేద యిరువదియైదు సంవ త్సరములలో నెంత ధనికుఁడయ్యెనో చూడుఁడు. దీనికిఁగారణమేమి! మనకు దైవ మింతియేయిచ్చెనని నింద్యమయిన సంతుష్టినొంది "కూపస్థమండూకమువలె" స్వదేశమునయేయుండి యిడుమలఁబడక పిన్ననాటనుండియు విదేశములలో విరివిగా వాణిజ్యమును సేయుటయే దీనికిఁ గారణము.

అతఁడు ధన మార్జించు నుపాయ మెంత బాగుగ నెఱిఁగి యుండెనో పాత్రాపాత్ర మెఱిఁగి బీదలనిమిత్తముఁ దానిని వినియో గించు నుపాయము నంతబాగుననే యెఱింగియుండెను. పునహా బొం బాయి సూరతు మొదలగు పట్టణములు ఘూర్జరదేశమునందలి నవ సారీ మొదలగు గ్రామములు చూచినవారికి జీజీభాయి యొక్క యౌదార్యము భూతదయాళుత్వము తప్పక తెలియును. కృపాసము ద్రుఁడగు నీపారసీ కులస్థుఁడు మహారాజు లిచ్చినట్లు మితిమీరిన ధన రాసులు దానములిచ్చి ధర్మవైద్యశాలలు, పాఠశాలలు, చెరువులు, సత్రములు, బాటలు, నూతులు మొదలగువానిని నిర్మింపఁజేసి లోకోపకార పారీణుఁ డయ్యెను. ఈదానములు సేయుటలో జాతి మత వర్ణభేదముల నతఁడెన్నఁడు పాటింపలేదు, ఈదానకర్ణునికీర్తి సకలదేశవ్యాప్తమగుటచే శ్రీ విక్టోరియా మహారాజ్ఞిగారు వాని యౌదార్యమునకు మెచ్చి 1842 వ సంవత్సరమున నైటనుబిరు దము నిచ్చెను.

అత్యంతగౌరవసూచక మగునీబిరుదు పొందినవారిలో హిం దూదేశమున జీజీభాయియే మొట్టమొదటివాఁడు. ఆబిరుదు వచ్చి నప్పుడు వానిస్వకులమువారగు పారసీలు చాల సంతసించి వానిని

గౌరవించిరి. ఆబిరుదమును వాని కిచ్చునపుడు బొంబాయి గవర్నరు గారగు సర్ జార్జి ఆండ్రెసన్ దొరగారిట్లు పలికిరి. "నీవు రాజు లిచ్చినట్లు దానము లిచ్చి మానవకోటి దుర్దశను దొలఁగించి యీ యపూర్వగౌరవమునకుఁ బాత్రుఁడవయితివి". 1843 వ సంవత్సర మునం దతఁడు బ్రిటీషుగవర్నమెంటువారివలన నొక బంగారుపతక మును బహుమానముగఁ బడసెను. అమితమగు దేశాభిమానము నౌదార్యము గలుగువాఁడగుటచే వానికాపతక మీయఁబడినట్లు దానిమీఁదనే వ్రాయఁబడియున్నది. అప్పటి బొంబాయి గవర్నరు గారగు సర్ జార్జి ఆర్థరుదొరగారాపతకమును ఆయన కిచ్చునప్పు డిట్లనిరి. "నీవు దేశోపకారార్థము కేవల సత్కార్యముల నిమిత్తమే తొమ్మిదిలక్షలరూపాయిలు దానము చేసియుంటివని యనేకులవలన వినియుంటిని. ఇట్టి యౌదార్యము దేశాభిమానము సూచించు ధర్మకార్యములను శ్రీరాణిగారు తగునట్లు గుర్తెఱుందురుగాక."

ఆతని ధర్మకార్యములు ప్రత్యేకముగ నొకజాతికి నొక దేశ మునకు యేర్పడియుండలేదు. ఆంగ్లేయసైనికులు స్వదేశపు సిపా యిలుఁగూడ మంచునెలవులగు కాబూలు కొండలనడుమ యుద్ధము భూములకు బలియగుచున్నప్పుడు ఐర్లండునందును స్కాట్లండునం దును గాటంబులగు కాటకంబులచే జనములు మలమలమాడి హాహా కారములతో నలమటబడినప్పుడు, క్రిమియాయుద్ధమునందు దిక్కు లేక శూరశిఖామణు లనేకులు నిహతులైనప్పుడు ననాథలగువారి భార్యలు బిడ్డలు దురవస్థ ననుభవించుచుండ వెనుదీయక యీదాన కర్ణుఁడే గొప్పసహాయములఁ జేయుచు వచ్చెను. ఫ్రాన్సుదేశమున 1856 వ సంవత్సరమున నొకనదిపొంగి దేశమునకు మిక్కిలి చెరుపు చేసెను. ఆవరదలవలన విపత్తులఁ బడినవారికిఁ బంచిపెట్టుమని యిక్కడనుండి యైదువేల రూపాయిలంపెను. ఆమహోపకారము

నకు ప్రేమించివారు మిక్కిలి సంతసించి వానికిఁ గృతజ్ఞులయి వందన ములఁ జేసిరి.

1856 వ సంవత్సరమున జీజీభాయియొక్క విగ్రహమొకటి నిర్మించి బొంబాయినగరమునఁ బెట్టవలయునని జనులు సభచేసిరి. ఆసభకప్పటి గవర్నరు గారగు నెల్ఫినిష్టన్ ప్రభువుగా రగ్రాసనాధి పతిగా నుండిరి. ఆవిగ్రహామునకు రమారమి యేఁబదివేలరూపాయి లయినవి. ఆతఁడిప్పుడు లేకపోయినను వానికీర్తి దేహమోయన్నట్లా విగ్రహం మిప్పటికిని బొంబాయిపురమందిర మలంకరించుచున్నది. ఈతసిభార్య దాతృత్వమున నీతని మించినది. బొంబాయినగరము నకు సాలసత్తియను చిన్నద్వీపమునకు నడుమనున్న వంతెన యీా తనిభార్యచేసిన దానమువలననే కట్టఁబడినది. ఆవంతెన షుగింప బడినప్పుడు గవర్నరుగారగు సర్ జార్జి ఆర్థరు దొరగారు జీజీభాయి గారి భార్యను గొనియాడుచు నీక్రింది విధముగాఁ బలికిరి.

"1841 వ సంవత్సరమున వర్షకాలమందొకనాఁడు రమా రమి యిరువదిపడవలు బొంబాయినుండి సాలసత్తికి గొందఱు మను ష్యులం దీసికొనిపోవుచు మునిఁగిపోయెను. ఈయుపద్రవముచే జను లనేకులు మృతినొందిరి. జీజీభాయిగారిభార్య యతిదారుణమగు నీ వర్తమానమును విని ఖేదపడి యక్కడ యొకవంతెన దొరతనమువా రేల కట్టింపఁగూడదని కొందఱి నడిగి ప్రాణాపాయమును నివారించు నట్టి సత్కార్యములను జేయుటకు దొరతనమువారు సొమ్ము వెచ్చిం చుటకుఁ బూనుకొనరనివిని తనస్వంతసొమ్మిచ్చి యీామహాకార్య మును తానే నిర్వహింప నిశ్చయించుకొని యీాపని కెంత సొమ్మగునో తెలియఁజేయుమని యింజనీరుల నడిగెను. అప్పుడు కొందఱింజనీర్లు చక్కఁగా విచారించి యీాకార్యమున కిఱువదియేడువేల రూపా యిలు సరిపోవునని యంచనా వేసిరి. సాధారణముగా గొప్పపను లకుఁ గావలసినసొమ్మునకు, ఇంజనీరులు వేయు నంచనాలకు సంబంధ

ముండదని మీరందఱెఱుంగుదురు. ఈవంతెనకు వారు వేసిన యంచనాసొమ్ము నిజముగా గావలసినసొమ్ములో మూడవవంతై యుండెను. దయాస్వరూపిణి యగు జీజీభాయి దొరసాని యుంజనీరు వారు కోరినసొమ్మంతయు (అనఁగా నలువదియేడు వేల రూపాయిలు) నిచ్చి తన సంకల్పించిన ధర్మకార్యము నెఱవేరునని యువ్విళులూరుచుండ నింజనీరులుసొమ్మంతయుఁబనిలో మూడవ వంతులకే సరిపెట్టి కాళ్ళు చాపుకొనికూర్చుండిరి. పనియాగిపోయినదనివినియా యిల్లాలు మరల నిరువదిమూడు వేలరూపాయిలు నిచ్చి(అనఁగాలక్షపూర్తిచేసి) పని కొనసాగింపు మనియెను. ఆధనముతోఁగూడ కార్యము తుదముట్టకపోవుటచే నామె రెండియుఁ బదివేలరూప్యము లిచ్చెను. ఆ సొమ్మును సరిపోకపోవుటచే బొంబాయిదొరతనమువారు హిందూదేశపరిపాలనము సేయుచున్న ఈస్టిండియా కంపెనీ డైరక్టర్లకు ధన సహాయము చేయుమని వ్రాసిరి. ఆ డైరక్టర్లవద్దనుండి యెంతకాలమునకు బ్రత్యుత్తరము రాకపోవుటచే జీజీభాయి దొరసానిగారు మిక్కిలిచింతించి యెట్లయిన బ్రారంభింపఁబడిన కార్యము కొనముట్టింపవలయునని యదివఱ కిచ్చినమొత్తముగాక మరలనొకసారి నాలుగు వేలు వేరొకసారి మూఁడువేలు మరియొకసారి పదివేలు మొత్తము మీఁద నిరువదివేలరూపాయిల నిచ్చెను. ఈధనముతో నిదివఱ కామె యిచ్చిన ధనమంతయు లక్షముప్పదివే లయ్యెను. చాలకాల మాలస్యము చేసిచేసి యింగ్లాండులోని డైరక్టర్లు ఎట్టకేల కటమీఁద గావలసిన సొమ్మంతయుఁ దామే పెట్టుకొని యాకార్యము సమగ్రముగఁ జేయింతుమని యంగీకరించి యాప్రకారము పనిచేయించిరి. కాని కొంతసొమ్ము వ్యయముచేసిన తరువాత డైరక్టర్లు సొమ్ములేదను నెపమున పని నిలుపుసేయు మన్నట్లు మొన్ననే నాకుఁ దెలిసినది. ఈ మాట వినినతోడనే దానముచేయుటకు విసువులేని యా జీజీభాయి దొరసానిగారు మునుపిచ్చిన సొమ్ముగాక వంతెన పూర్తిసేయుట కిఱువదిరెండు వేలరూపాయిలును గట్లువేయుట కైదు వేలరూపాయలు

ను దయచేసి యున్నది. దయాతరంగిణి యగు నీసాధ్వి యిప్పటి కొక లక్షయేబది వేలరూపాయిల నీయొక్క కార్యమునకే యిచ్చియున్నది. దేశస్థులలో నిరుపేదలు తమకుఁ గావలసినవస్తువులను దాము తెచ్చు కొనజాలరు గావున వారికిం గలుగు లోటుపాటుల సవరించుభారము భాగ్యవంతులదని యాసాధ్వి యభిప్రాయము.”

అని యాగవర్నరుగారు కొండొకసేపామెను మఱి కొండొకసే పామెభర్తను వారుచేసిన పాత్రదానములనిమిత్తమయి కొనియాడి మొత్తముమీఁద జీజీభాయి కుటుంబమువారు ధర్మకార్యములనిమిత్త ము లక్షపౌను లనఁగా నిప్పటిధరప్రకారము పదునైదులక్షల రూపా యిలు దానమిచ్చెనని సభ్యులకుఁ దెలిపెను.

1858 వ సంవత్సరమున విక్టోరియాదేవిగారు మనదేశమును కంపెనీ యధీనమునుండి తనయేలుబడిక్రిందికిఁ దీసికొనినప్పుడు జీజీ భాయిగారికి ‘బేరొనెట్’ అను బిరుదము నిచ్చిరి. ఈగౌరవ మంతకు ముందేగాక యిటీవల సయితము మనదేశస్థులలో నెవరికిం గలుగ లేదు. దయాసాగరుఁడగు నీమహాదాత 1859 వ సంవత్సరమున ననఁగా డెబ్బదియాఱేండ్ల ప్రాయమునఁ గాలధర్మము నొందెను.

ఆయన చనిపోయినాఁ డనుమాటయేకాని చేసిన సత్కార్య ములవలన నిప్పటికి జీవించియున్నాఁడని మనము గ్రహింపవలయును. ఈ జీజీభాయిగారి చరిత్రమువలన మనము నేర్చికొనవలసిన నీతులు కొన్ని యున్నవి. అందు మొదటిది స్వతంత్రవృత్తి సంపాదించుకొనుట. మనదేశములోఁ జదువుకొన్నవా రందఱు దొరతనమువారి నాశ్ర యించి యేదో యుద్యోగము సంపాదించి జీవితమంతయు నందులోనే గడుపుచు ననేకబాధలు పడుచున్నారు. అట్లు చేయుట తప్పు స్వతంత్ర వృత్తిని సంపాదించుకొన వలయునేకాని యెల్లకాలము దొరతనము

వారినే నమ్ముకొనియుండఁగూడదు. జ్ఞానమునిమిత్తము చదువుకొన వలయునుగాని యుద్యోగము నిమిత్తము చదువుకొనఁగూడదు. తగిన జ్ఞానము సంపాదించుకొని స్వతంత్రవృత్తి నవలంబించుట పురుష లక్షణము. జీజీభాయి యీసిద్ధాంతము నమ్మినవాఁ డగుటచే స్వతంత్రవృత్తి నవలంబించి యెన్నియిడుమలకైన నోర్చి యంతటిగొప్పవాఁ డయ్యెను.

రెండవది విదేశప్రయాణము. విదేశములకుఁ బోవుట తప్పని తలఁచినంతకాలము మనదేశస్థులు దారిద్ర్యము ననుభవింపుచునే యుందురు. నిరుపయోగములగు నిబంధనములఁ బెట్టికొని సంకెళ్ళు తగిలించుకొన్నవానివలె విదేశములకుఁ బోఁజాలక మనదేశముననే తిరుగుచుండుటచే మనయవస్థ యింతవఱకు వచ్చినది. విదేశములతో యథేచ్ఛముగ వర్తకముఁ జేయుటచేతనే జీజీభాయి మిక్కిలి గొప్ప వాఁడయ్యెను.

మూడవది దాతృత్వము. మనదేశములో దాతలసంఖ్య యధికముగానే యున్నది. కాని యీదాత లందఱు పాత్రాపాత్రము నుచితానుచితము నెఱుఁగక దానములు సేయుచున్నారు. బ్రాహ్మణులనిమిత్తమే యుపయోగించు సత్రములకు నెవ్వరికి నుపయోగము లేని దేవాలయములకు నిమ్మన్నచో మన దేశస్థులు ముందంజ వేయుదురు. దిక్కులేనివారికి సత్రములు వేయించుట మొదలగు సత్కార్యములు మన వారిదివఱ కెఱుఁగనే యెఱుంగరు. బ్రాహ్మణులు గాని వారికి దానము సేయుట పాపహేతువని మనవారికి దురభిప్రాయము గలదు. జీజీభాయిగారి చరిత్రమువలన నట్టి దురభిప్రాయములు పోవుగాక!

సర్ మంగళదాస్ నాథూభాయి

మంగళదాస్‌నాథూభాయి 1832 వ సంవత్సరం అక్టోబరు నెలలో బొంబాయినగరమున జన్మించెను. అతఁడు గుజరాతీలలో కపూల్ బనియాతెగలోఁ జేరినవాఁడు. అనఁగా నొకతెగకోమటి యని అర్థము. అతనిపూర్వులు కతేవారు ద్వీపకల్పమునందలి గోగ్గా యను పట్టణమునుండి వచ్చి బొంబాయిలో నివసించుచుండిరి. మంగళ దాసుయొక్క తాతయగు రామదాసు మనోహరదాసు కాలమున నీకుటుంబము ధనవంతమై ప్రఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఇతని తండ్రియగు నాథూభాయి రామదాస్ శెట్టికుమారుఁడు మంగళదాసు పదునొకండు సంవత్సరముల ప్రాయముగలవాఁడైనప్పుడే మృతినొందెను. మంగళ దాసు కొంతకాల మాంగ్లేయభాష ప్రారంభించి పాఠశాలలోఁజదివి తరువాత నొకయుపాధ్యాయునిఁ బెట్టుకొని యింటివద్ద నింగ్లీషు నేర్చి కొనెను. అతనికి బదునాఱవయేఁట రుక్మిణీభాయి యనునామెనిచ్చి బంధువులు వివాహము చేసిరి. తరువాత రెండుసంవత్సరములకు అనఁగా యుక్తవయస్సు వచ్చినతరువాతఁ వాని యాస్తి వాని కప్పగించిరి.

చిన్నతనమునుండియు మంగళదాసునకుఁ దనసంఘమునందుఁ బ్రబలియుండిన దురాచారములఁ దొలగించి కొన్నిమార్పులు చేయ వలెనని తలంపుండెను. కపూల్‌కోమటులుచేయు హోలీపండుగలో నాగరికులు చేయఁగూడని మద్యపానాది దుర్వ్యాపారములు హెచ్చు లుండెను. మంగళదా సాకార్యముల నివారించి పండుగ సలక్షణముగా జరుగునట్లు కొన్నియేర్పాటులు చేసెను. ఆయేర్పాటులు మంచివగు టచే జనసమ్మతములుగ నుండెను. గుజరాతీదేశమున పీఠస్థులగు మత గురువులకు మహారాజులనిపేరు గోముఖవ్యాఘ్రములగు నామహా రాజులు గురువులని పేరుపెట్టుకొని నిజముగా మహారాజులకన్న నెక్కువ భోగము లనుభవించుచు మతము పేరుపెట్టి శిష్యులకు

దుర్నీతులను బోధించుటయేగాక యెంత మోటవాండ్రయిన సిగ్గుబడ వలసిన నీతిబాహ్యకర్మముల స్వాయముగఁ జేయుచుందురు. ఈగురువు లందరుఁ వల్లభాచార్యమతస్థులు. ఈయాచార్యులుచేయు దౌర్జన్యములు చూచి సహింపలేక మంగళదాసు వారి దుర్మార్గముల బయలు పెట్టఁ దలఁచెను. అతనితలంపున కనుకూలముగ నాకాలమున కెరసన్ దాస్ మూల్జీయను యదార్థవాది యొకఁడు బయలుదేరి సత్యప్రకాశిక యను నొకపత్రిక స్థాపించి యందులో నీమహారాజులు చేయు నీతిమాలినపనులను వెల్లడింపుచుండఁగా మంగళదాసు వానికిఁ దోడ్పడి కుడిభుజమయి పనిచేసెను. ఆమహారాజులో నొకఁడు మూల్జీగారిమీఁదఁ బ్రతిష్టానష్టమునకు వ్యాజ్యము తేగా నప్పుడు నాథూభాయి వానికభయమిచ్చి వేయివిధముల కనిపెట్టుటయే గాక తాను వానిపక్షమున సాక్ష్యముఁగూడ నిచ్చెను. మంగళదాసుసాక్ష్యము నేరమును విచారించిన జడ్జీలకు మంచియభిప్రాయమును గల్గించెను. అందుచేత తీర్పువ్రాయునప్పుడు జడ్జీలలో నొక రిట్లనిరి. "తనమతములోఁ జాలదురాచారము లున్నవని దృఢమయిన నమ్మకము తన మనస్సులో లేనిపక్షమున మంచిస్థితియు గౌరవమును గల మంగళదాసువంటి పెద్దమనుష్యుఁడు కోర్టుకు వచ్చి, కులస్థులయొక్కయు బంధువులయొక్కయు దూషణకైన నోర్చి యేల సాక్ష్య మిచ్చును." అదివర కతనివర్ణమునకు వంశపరంపరగా వచ్చునట్టి కులపెద్ద యొకఁడుండెను. వర్ణపుఁ గట్టుబాటులలో నతఁడెంత చెప్పిన నంత జరుగుచు వచ్చె. వర్ణవ్యవహారములెల్ల నొక్కమనుష్యుని పెత్తనముమీఁద నుంచుట మంచిదికాదని యాతఁడు కులస్థుల నందఱఁజేర్చి, కులపెద్ద వంశపరంపరగా వచ్చుట యనుచితమని చెప్పి, యెప్పటికప్పు డొక పెద్ద నేర్పఱచుకొమ్మని యుపదేశించి తనమాట వారందఱు విను నట్లు చేసెను. అంతతోఁ బోనీయక వెనుక పెత్తనముఁ జేసిన సెట్టిమీఁద వ్యాజ్యము తెప్పించి యతనియొద్ద ధర్మవ్యయమునిమిత్తమున్న

సొమ్ము తీసికొని కులస్థులు ధర్మమునిమిత్త మిచ్చిన సొమ్ము యెక్కువ మంది యభిప్రాయము ననుసరించి వ్యయము చేయవలసిన దేశాని యొక్క కులపెద్దమాట చొప్పుననే జరుగఁగూడదని యేర్పాటుచేసెను. మంగళదాసు నాథూభాయికి మొదటినుండియు విద్యాభివృద్ధిఁ జేయవలెనని యభిలాష గాటముగానుండెను. 1862 వ సంవత్సరమున బొంబాయిపురవాసులగు కొందఱు పెద్దమనుష్యులు మగపిల్లలకొక పాఠశాల స్థాపింపదలప దాని కాతడు సహాయము చేసెను. హిందూ దేశములో బెద్దపరీక్షలయందు కృతార్థులయి పిదప విదేశములందు జదువ నుద్దేశించువారి నిమిత్తమతడిరువదివేలరూపాయిల బొంబాయి యూనివర్సిటీ వారికిచ్చెను. 1864 వ సంవత్సరమున మంగళదాసు భార్య మృతినొందెను. ఆమెజ్ఞాపకార్థ మతండు కళ్యాణనగరమున నేబదివేల రూపాయిల వ్యయముచేసి యొకధర్మవైద్యశాల గట్టించి దానిఖర్చులనిమిత్తము మఱి యిరువదివేలరూపాయిలు దొరతనము వారిచేతికిచ్చెను. పునహానగరములో డేవిడ్ సాసూ ననువారు కట్టించిన ధర్మవైద్యశాలలో గతిలేని హిందూస్త్రీల నిమిత్త మొక భాగము మూఁడువేలు కర్చుపెట్టి మంగళ దాసు కట్టించెను.

1860 వ సంవత్సరమున గవర్నమెంటువారు క్రొత్తగావచ్చు బడి పన్ను (అనఁగా ఇన్‌కంటాక్సు) ప్రజలమీఁద వేసినప్పు డావిషయమయిన సంగతులు విచారణచేయుట కీతని కమీషనరుగా నియమించిరి. కాని యాపన్నొట్లు వేయవలయు నను నభిప్రాయములో నితనికి దక్కిన కమీషనర్లకును సరిపడనందున నతఁడాపనిని స్వల్పకాలములోనే మానివేసెను. మంగళదాసునకు రాజకీయవ్యవహారముల యందుఁగూడ జాల నభిలాషకలదు. అట్లుండుట చేతనే యతడు 1867 వ సంవత్సరమున 'బొంబె ఎసోసియేషను' అను నొకసంఘమును స్థాపించెను. ఈసంఘముయొక్క ముఖ్యోద్దేశము హిందూ దేశస్థులకు రాజకీయవ్యవహారములయందభిరుచి పుట్టించుటయే,

ఈకార్యములు చేయుటచేత నతఁడు ప్రజలవిశ్వాసమునకు పాత్రు డయి బొంబాయిగవర్నరుగారి యాలోచనసభలో సభ్యుఁడుగాఁ బ్రజలవలన నేర్పరుపబడి యెనిమిదిసంవత్సరము లాపనిచేసెను. ఆకాలములో జరుగు ప్రతివిషయమును గూర్చి యతఁడు గాఢముగాఁ జర్చించుటయేగాక ప్రజాక్షేమముగూర్చి యధికారులతో నిర్భయముగ బోరాడుచు వచ్చెను. 1874 వ సంవత్సరమున మంగళదాసు దేహారోగ్యము సరిగాలేక నాపని మానుకొనినప్పుడు బొంబాయి గవర్నమెంటువారీ క్రిందియుత్తరమును వ్రాసిరి.

మీరు గవర్నరుగారి యాలోచనసభలోఁ జిరకాలము కష్టపడి పనిఁజేసి యిప్పుడు మానుకొనుచున్నందున లోకోపకారార్థముగ మీరు చేసిన పనిని గూర్చి మేము ప్రశంస జేయకపోవుట పాడిగాదు' 1872 వ సంవత్సరము 1 వ మే తారీఖున బొంబాయిగవర్నరుగారగు సర్ సేమోరీఫిట్జ్‌రాల్డు దొరగారు మంగళదాసునకు సి. ఎస్. ఐ. అను బిరుదమునిచ్చుచు నీక్రిందివిధముగాఁ జెప్పిరి.

"మంగళదాసుగారూ! ఈబిరుదమునకుఁ దగిన యుత్తమపురుషులపేళ్ళు కొన్ని తెలియజేయుమని పైయధికారులు నన్ను గోరగా నేను శ్రీవిక్టోరియా మహారాజ్ఞిగారికి సంతోషపూర్వకముగా మీపేరు వ్రాసి పంపితిని. దయాస్వరూపిణియగు శ్రీవిక్టోరియా మహాదేవిగారు నాచేసిన విన్నపము నాదరించినారు. మీస్వతంత్రప్రవర్తనము మీ లోకోపకార పరాయణత మీరీబిరుదునకు దగుదురని ఋజువుచేసినవి. అందుచేత నెంతోసంతోషముతోనే నీబిరుదములను మీకిప్పుడు సమర్పించుచున్నాను. ఈబిరుదులు చిరకాలము వహించుటకు భగవంతుడు మీకాయు రారోగ్యము లొసంగుఁగాక!" 1875 వ సంవత్సరమున విక్టోరియారాణిగారు వానికి సర్ అనుబిరుదము నిచ్చిరి. ఈబిరుదుపొందిన హిందువులలో నితఁడే మొట్టమొదటివాఁడు. ఆసంవ

త్సరమందే విక్టోరియారాణిగారి జ్యేష్ఠపుత్రులును మనప్రస్తుత చక్రవర్తిగారు నగు ఎడ్వర్డుగారప్పుడు యువరాజుగానుండి మనదేశము జూడవచ్చి బొంబాయి నగరమునకుఁబోయి మంగళదాసు యొక్క యిద్దఱుకుమారుల వివాహమహోత్సవ కాలమునను స్వయముగ వచ్చి వానిని గౌరవించెను. యువరాజుగారు స్వయముగ నింటికి వచ్చిన గౌరవము హిందువులలో మంగళదాసునకుఁ దప్ప మఱి యెవ్వరికిని లభింపలేదు. మంగళదాసు నింటికి వివాహము నిమిత్తము వచ్చిన చుట్టము లందఱు మహానందభరితులయిరి. తనకు గలిగిన యీయపూర్వ గౌరవముచేత మహానందభరితుఁడయి మంగళదాసు తనకృతజ్ఞతను యువరాజునకు దెలుపుకొనెను. యువరాజును జూచుట కాసమయమున వర్తకు లనేకులు వచ్చిరి. ఆవచ్చినవారిలో లక్షాధిపతులు కోటీశ్వరులు నగువారిం గొందఱిని యువరాజునకు జూపి పిమ్మట వాని కత్తరు పన్నీరుతాంబూలములిచ్చి వారినిపంపెను ఆసమయమున మంగళదాసునియింట పువ్వులు కుప్పలు కుప్పలయి పడెను. తనయింట జరిగిన వివాహము యువరాజదర్శనము నను నీరెండుసంగతుల జ్ఞాపకార్థము మంగళదాసు బొంబాయినగరములో నిరువదియైదు వేల రూపాయిలు మూలధనముతో నొకసత్రము వేసెను. ఆమూలధనము పేరు సర్ మంగళదాసు నాథూభాయి కపూలునిరాశ్రయల్ నిధి అదిగాక మఱి యిరువదియైదువేల రూపాయిలు మూలధనమిచ్చి గుజరాతీ కోమటుల యందఱి యుపయోగము నిమిత్తము వాకేశ్వరయను గ్రామమున నొక యన్నసత్రము వేయించెను.

1877 వ సంవత్సరమున శ్రీయువరాజుగారు హిందూదేశము జూచినందుకు కొందఱిని గౌరవింపదలచి దొరతనమువారు కొన్ని వెండిపతకములు చేయించి యందొకదానిని మంగళదాసు కిచ్చిరి. ఆపతకమును మంగళదాసున కప్పటి బొంబాయి గవర్నరు

గారగు సర్ రిచార్డ్సు టెంపిల్ దొరగారు స్వయముగా సమర్పించుచు నాసమయమున నిట్లని చెప్పిరి. "శ్రీరాణీగారిచేత నీయబడిన యీపత కమును మంగళదాసునకు సమర్పించుట కింతకన్న మంచిసమయము దొరకదుగనుక నిప్పుడేయీ మిత్రులయెదుట దీని నిచ్చుచున్నాను. అతని నిదివఱకే నెఱిగియుండిన యీ తెల్లదొరలయొక్కయు స్వదేశస్థులయొకయు సముఖమున మంగళదాసు దేశమునకు బొంబాయినగరమునకు దనసంఘమునకుఁ జేసినయుపకారములను వానియౌదార్యమును వానిమనశ్శుద్ధిని వేరే నేను వేయినోళ్ళ బొగడ నక్కరలేదు. ఇంగ్లీషువారి యధీనములోనున్న హిందూస్థానములో నెల్ల శ్రేష్ఠమైనది గుజరాతీదేశము. ఆదేశస్థులలో మిక్కిలిగొప్పదియగు కోమటి తెగలో జేరినవాఁడు మంగళదాసు. అతని సంఘమునకు నతను తగిన ప్రతినిధియని మీరందఱు నొప్పుకొనఁదగిన యంశమే. గడచిన నూరు సంవత్సరములనుండి వాని పూర్వులు దొరతనమువారిచేతఁ బ్రజలచేతఁ జాల గౌరవింపబడుచున్నారు. ఏటేట వారియైశ్వర్యము వృద్ధియగుచున్నది. ఇతఁడు బొంబాయి సంఘమునకు ప్రధానపోషకుఁడు. ఈయన బొంబాయి రాజధానికి వెనుకటి గవర్నరుగారగు సర్ బార్టిల్ ప్రయర్ గారి యాలోచనసభలో నెనిమిదేండ్లు సభ్యుడుగా నుండెను. అతడు దానములుసేయునప్పుడు కుడిచేయి ఇచ్చినదాని నెడమచేయి నెఱుగదన్నట్లు దానము సేయువాడు. కళ్యాణనగరమున కట్టించిన ధర్మవైద్యశాలయు బొంబాయినగరమున స్థాపించిన బాలికాపాఠశాలయు వాని యౌదార్యమును ఘోషించుచున్నవి.

ఈమంగళదాసునాథూభాయి ఆ 1890 వ సంవత్సరమున లోకాంతరగతుడయ్యెను. అతడు మృతినొందునప్పు డొక్కమరణశాసనము వ్రాసి యందు రమారమి యెనిమిదిలక్షలరూపాయలు ధర్మకార్యముల నిమిత్తము వ్యయముచేయుమని నియమించెను. అందు ముఖ్యదానములివ్వి. వాకేశ్వరగ్రామమువద్ద ధర్మవైద్యశాల

గోకులదాసు తేజపాలు

గట్టించుటకు డెబ్బదివేల రూపాయలు. వానిపేర స్థాపింపబడిన బాలికా పాఠశాలకు రెండువేలరూపాయలు. తన తెగగోమటులలో బీదలకు సాయముచేయుటకు వేయిరూపాయలు. వాకేశ్వరధర్మశాల మరమ్మతు చేయుటకయిదువేల రూపాయలు ఇంగ్లాండునకుబోయి చదువుకొను హిందూవిద్యార్థులనిమిత్త మదివఱకిచ్చిన యిరువదివేలుగాక మఱియు గొంతధనమిచ్చునట్లు మరణశాసనములో వ్రాసెను.

గోకులదాసు తెజపాలు

గుజరాతిదేశములో ప్రసిద్ధమగు కచ్చి యను సంస్థానము గలదు. అందు కొఠారా యను చిన్నగ్రామము గలదు. ఆగ్రామమునం దొక బీదకుటుంబమున నిద్దఱు బాలురు పుట్టిరి. అందొకఁడు 1793 వ సంవత్సరమున జన్మించెను. రెండవయతఁడు 1798 వ సంవత్సరమునఁ బుట్టెను. అందు జ్యేష్ఠుఁడగు నాంజి పదియేండ్లప్రాయమునసే తనపొట్ట పోసికొనుటకు బొంబాయికిఁ బోవలసివచ్చెను. పాపమతఁడు పగలు వీధులవెంబడి తిరిగి గుడ్డలమ్ముకొని రాత్రి యొకయింటికిఁ గావలిపండుకొని జీవయాత్ర గడప నారంభించెను. ఎన్నియవస్థలఁ బడినను రోజుకూలియైన సరిగా గిట్టకపోవుటచే నతఁడు చాలశ్రమపడుచు వచ్చెను. అతని తమ్ముఁడగు తెజపాలు రెండేండ్ల తరువాత బొంబాయికిఁ బోయి యన్నను కలిసికొనియె. అతఁడు గూడఁ జాల పరిశ్రమజేసి తన యిరువదియవయేట వర్తకుఁడయి స్వతంత్ర వ్యాపారముచేసి ముప్పదివేల రూపాయిలు గడించి రమారమి ముప్పదియైదేండ్ల ప్రాయమున ననఁగా క్రీ॥ శ॥ 1833 వ సంవత్సరమున కాలధర్మము నొందెను. మృతినొందు నప్పటి కతనికి రమారమి పదునొకండు సంవత్సరములు వయసుగల కుమారుఁ డొకఁ

డుండెను. అతఁడే గోకులదాసు తేజపాలు. ఆబాలుని దురదృష్టము చేతఁ దండ్రిపోయిన కొలఁదికాలములోనే పెదతండ్రియగు నాంజికూడ లోకాంతరగతుఁ డయ్యెను. మరణమొందునప్పటికి నాంజివద్ద మూఁడు లక్షలరూపాయి లుండెను నాంజికిఁగూడ బిడ్డలు లేకపోవుటచే వాని ధనమంతయు గోకులదాసునకే జెందెను. ఈ గొప్పయాస్తిని సరిగాఁ జక్కపెట్టుటకు వానితండ్రియుఁ బెదతండ్రియు సంరక్షకు నెవ్వని నేర్పరచిపోవలేదు. స్వయముగా జక్కపెట్టుకొనుటకు వానికిఁ దగిన వయసుగాని విద్యగాని లేదు. ఐనను వానితల్లి మిక్కిలి బుద్ధిశాలిని యగుటచే బాలుఁడు చెడిపోవకుండ ధనము క్షయముగాకుండ నెంతయు జాగరూకతతో మెలంగి ప్రాయము వచ్చిన తరువాత ద్రవ్యమంతయుఁ బుత్రున కప్పగించెను. అదిమొద లతఁడు వ్యాపార ములయందు మిక్కిలి శ్రద్ధాళువై ధనవృద్ధి జేయుటయేగాక సంఘ మున కెంతో యుపకారియయ్యెను. అతఁడు యావజ్జీవము విదేశము లకు సరకు లెగుమతిసేయుటయు నచ్చటనుండి వచ్చిన సరకులు స్వదే శమునకు దిగుమతీసేయుటయు ముఖ్యవ్యాపారముగ బెట్టుకొనెను. ఇతఁడు గుజరాతీలలో భట్టియాకులస్థుఁడు. ఆతెగలో భాగ్యవంతు లగువారు తప్పక వస్త్రములయంత్రములనో మఱియేయితర యంత్ర ములనో తెప్పించి వ్యాపారము సేయుచుందురు. ఇతఁడో వారి మార్గము ననుసరింపక క్రొత్తత్రోవ ద్రొక్కెను. అతఁడు చేసిన ప్రతివ్యాపారమున వానికి లాభము విశేషముగ వచ్చెను. ఎంతధనము సంపాదించినను గోకులదాసు ధనగర్వము నందక సర్వజన సులభుఁ డయి పెల్లవారి కిష్టుఁడై యుండెను. అతఁడు సంఘసంస్కరణమునం దభిలాష కలవాఁడని చెప్పుదురు గాని యా విషయమున జెప్పఁదగిన పని యెద్దియు జేసినట్లు కనఁబడదు. ఇతఁడు ముఖ్యముగ దానమునకు బ్రసిద్ధికెక్కెను. 1854 వ సంవత్సరమున నతఁడు మొట్టమొదట జన్మ

భూమికిఁ బోయి యచ్చటనున్న తన తెగవారి యుపయోగము నిమిత్తము లక్షరూపాయిల నొక్కమారే దానము చేసెను. ఆ మరుచటి సంవత్సరమే గోకులదాసు తీర్థయాత్రలు సేయఁబోయి యా పుణ్యక్షేత్రములలో గొన్నిచోట్ల చెరువులు త్రవ్వించి కొన్నితావుల సత్రములు గట్టించి కొన్నియెడల నన్నప్రదానములు సేయించి మొత్తము మీఁద ధర్మకార్యముల నిమిత్తము రెండు లక్షలరూపాయిలు వ్యయపరచెను. అక్కడనుండి వచ్చి గోకులదాసు బొంబాయిలో నున్న గుజరాతివారి విద్యాభివృద్ధి నిమిత్తము రెండుపాఠశాలలు స్థాపించెను. అవిగాక బొంబాయిలో నతఁడొక ధర్మవైద్యశాల పెట్టించి దాని పోషణము నిమిత్తము లక్షయేబదివేల రూపాయిల నిచ్చెను. ఆవైద్యశాలకు నింకను గావలసిన కర్చులు బొంబాయి మునిసిపాలిటీవారు దొరతనమువారు వహించి గోకులదాసు పేర దానినిప్పుడు జరపుచున్నారు.

బొంబాయిలో నున్న గొప్పవైద్యశాలలు మూడు. అందులో గోకులదాసు తెజపాలుగారి దొకటి. ఈదానములు గాక గోకులదాసు తన మరణశాసనములో మరికొన్ని సత్కార్యముల నిమిత్తము ధనదానము చేయవలసినదని మిక్కిలి విస్పష్టముగా వ్రాసెను. ఈమరణశాసనము మిక్కిలి బాగుండుటచే నేఁటికిని బొంబాయిలో మరణశాసనములు వ్రాయఁదలంచువా రనేకులు దీనినే మాదిరిగా పుచ్చుకొని వ్రాయుచుందురఁట. దానికంత ప్రసిద్ధివచ్చుటకుఁ గారణమేమన దానిలో రెండు గొప్పవిశేషము లున్నవి. అందు మొదటిది ఆమరణశాసనముబట్టి తదనంతరము ధర్మకార్యములు జరుపువారే ధర్మ మెట్లు జరపవలయునో దేని కేయేసాధనసామగ్రులు కావలయునో యాయానిబంధనలన్నియు నందు విస్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడి యున్నవి. అందుచే దాతయొక్క ముఖ్యోద్దేశ మెప్పుడు జరగక తప్పదు. రెండవది ఆశాసనములో గోకులదాసు తన బంధువులకు

తనవద్ద పనిచేసిన సేవకులకు తన్ను నమ్ముకొనియున్న యనుజీవులకు మరచిపోక వేరువేరుగ నొక్కొకనికి గొంతసొమ్మియ్యవలయునని వ్రాసెను. ఆశాసనములందు మొట్టమొదట చిరకాలము తన్ను సేవించిన పరిచారకునకుఁ దనయనంతరమున శ్రాద్ధకర్మ చేయించు బ్రాహ్మణునకుఁ దనకుఁ జాలకాలము వండిపెట్టిన వంటవానికిఁ బూర్వము తనవద్ద సేవకుఁడయి యుండి మృతినొందిన యొకవృద్ధుని కుమారుల కిద్దఱకు మొత్తముమీఁద నలువదియాఱువేల రూపాయ లిమ్మని వ్రాసెను. అవి మొదట వ్రాసి తరువాత రెండు సంస్కృత కళాశాలల స్థాపించుటకు నందలి విద్యార్థుల కన్నము పెట్టుటకు నొక చెరువు త్రవ్వించుటకు నొక ధర్మశాల కట్టించుటకు నొకలక్షపదు నైదువేల రూపాయ లిమ్మనియెను. పిమ్మట ననేకధర్మకార్యముల నిమిత్తము గోకులదాసు రమారమి ఎనిమిదిలక్షల రూపాయలిమ్మని వ్రాసి ప్రతిధర్మకార్యము నిర్విఘ్నముగా సాగునట్టులేర్పాటులు చేసెను. ఈ మొత్తములో డెబ్బదియైదువేల రూపాయిలు వేరుగా నుంచి దానిమీఁద వచ్చినవడ్డీతో నిద్దఱుగుమాస్తాలను, ఒక కార్య దర్శి (సెక్రెటెరి) ని వేయవలసినదనియు, తాను చేసిన ధర్మకార్యము లన్నియు సరిగా జరుగుచున్నవో లేవో చూచుటయు దాను ధర్మార్థ మిచ్చినసొమ్ము లెక్కలు సరిగా వ్రాయుటయు వారిపనిగానుండవల సిన దనియు, నతఁడు శాసనములో వ్రాసెను. ఆకార్యదర్శి సంవత్స రాంతమున లెక్కలన్నియు దొరతనమువారి గణికులచేత సరిచూ పించి యింగ్లీషుభాషలోను గుజరాతీభాషలోను తప్పక యాలెక్క లను ప్రకటింపవలసిన దనికూడ నతఁడు నియమించె. దగ్గరచుట్టము లను సరిగ జ్ఞాపక ముంచుకొని యెవ్వరెవ్వరి కెంతధన మియ్యవల యునో యంతధనము నిచ్చి వారిలో సంతానములేని స్త్రీలకు యావ జ్జీవ మనుభవించునట్లు స్వాతంత్ర్యమిచ్చి తక్కినవారికి సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యమిచ్చి గోకులదా సందఱి మెప్పుల వడసెను. ఇన్నియు

వ్రాసి కడపట నతఁడు తనయుత్తరక్రియలకు భార్యశ్రాద్ధములకు నొకవేళ తానే ముందుగా బోయినయెడల తనతల్లి పరలోకక్రియలకుఁ దగిన యేర్పాటులు చేసెను.

ఈ మరణశాసనము వ్రాయునప్పటికి గోకులదాసునకు నలువదియైదవ సంవత్సరము. ఏవిధమైన వ్యాధియులేక యతఁడు మంచి యారోగ్యము కలిగియుండెను. ఆశాసనము వ్రాయవలసిన యవసరమేమియు లేకపోయినను గోకులదాసు "దేహము లస్థిరము లెటుపోయి యెటువచ్చునో ముందే వ్రాసియున్న మంచి" దని సుఖముగానున్నపుడె దానిని లిఖించెను. కాని దైవవశమున నది వ్రాసిన సంవత్సరమునకే గోకులదాసున కొకవ్యాధిప్రవేశించి యేచికిత్సలకు లొంగక తుదకాయుదారచరిత్రు నెత్తుకొనిపోయెను. గోకులదాసు మహాదానముల నిమిత్తము వ్రయముచేసిన ధనముగాక మృతినొందునప్పటి కతనివద్ద ముప్పదియేడులక్షల రూపాయిలుండెను. కానిపాపమతనికిఁ బురుషసంతానము లేకపోవుటచేభార్యకుబెంచుకొమ్మనియధికార మిచ్చెను.

ఎంతకట్టుదిట్టముగవ్రాసిన మరణశాసనములైనను వివాదములులేకయుండవుగదా. అట్లే గోకులదాసు మరణశాసన విషయమున గూడ ప్రారంభమున గొన్ని వివాదములు సంభవించెను. కావున నీ వివాదములు వచ్చుటచేత సొమ్ము ధర్మకర్తలచేతికి వచ్చునప్పటికి గొంత యాలస్యమయ్యెను. కాని యాయాలస్యముకూడ కొంతమేలే యైనది, ఏలయన తగవులన్నియు దీరునప్పటికి కర్చులతోను వడ్డీతోను సొమ్ము పదునైదులక్షలయ్యెను. గోకులదాసు చేసిన ధర్మకార్యములన్నింటిలో మిక్కిలి యెన్నదగిన దొక్కటియున్నది. అదియిది. చదువుకొనఁ దలచు బీదవిద్యార్థులకు భోజన శాలయొకటి యతఁడేర్పరచెను. అందులో నిరువదియెనమండ్రు విద్యార్థుల కన్నముపెట్టి జీతములు పుస్తకములు బట్టలు మొదలగునవిచ్చి పట్టపరీక్షయందు

గృతార్థు లగువరకు వారికి జదువుచెప్పించు నట్లేర్పాటులు చేయబడి నవి అతడు స్థాపించిన పాఠశాలలు ముఖ్యముగా నైదున్నవి. ఒక సంస్కృతకళాశాల యొకబాలికాపాఠశాల మగపిల్లల నిమిత్తము మూడింగ్లీషుపాఠశాలలు ఈ యయిదుపాఠశాలలలో జదువుకొను పిల్లల సంఖ్య 1,200 లు వీరిలో నూటి కిరువది యయిదుగురికి ధర్మార్థము చదువు చెప్పబడును. ఇదిగాక తన జన్మదేశమగు కచ్చిలో జిన్నవి పెద్దవి కలసి మఱి యారు పాఠశాలలు కలవు. అందొక దానిలో బాలురకు సంస్కృతముమాత్రమే నేర్పబడును. ఇవి యన్నియు గాక బారిష్టరు పరీక్షకు వైద్యశాస్త్ర పరీక్షలకు జదువుకొనగోరు విద్యార్థులకు సాయము జేయునిమిత్తము కొంతమూలధన మతఁడిచ్చెను. ఈపరీక్షలకు జదువుకొనదలంచి వచ్చినవారిలో దన తెగవారగు భట్టియాలకే యెక్కువప్రాముఖ్యత నీయవలసినదని యతఁడు వ్రాసెను. ఇట్లు విద్యాదానము నిమిత్తము సదుపాయములు పెక్కులుచేసి యూరికొనక దేవస్థానములు మొదలగువానికి గూడ నతఁడు కొంతధనమిచ్చెను. అందు ముఖ్యముగా నొక దేవాలయమునకు కొంత ధనమిచ్చి యేటేట నచ్చట నుత్సవములు మహావైభవముతో జరుగు నట్లు నియమించెను. భట్టియాశాఖలోఁజేరిన దిక్కులేని వితంతువులను దలితంద్రులులేని బీదబాలురను బోషించునిమిత్తమును దిక్కులేని యాడుపిల్లలకు వివాహములు సేయునిమిత్తమును గతిలేనివారికి మరణాంతమున శ్రాద్ధకర్మలు జరపు నిమిత్తమును గోకులదాసు ప్రత్యేకముగా లక్షయేబది వేలరూపాయలిచ్చి దానివడ్డీతో బయిన చెప్పిన కార్యములు సేయుమనియెను.

బొంబాయి నగరమున ధన మెంతయున్నదో ధర్మము నంతే యున్నది. ఎందరెందరో ధనవంతులు విశేషదానముల నిచ్చిరిగాని దీనులకు నెల్లవారలకు నత్యంతోపయుక్తముగా నుండునట్టి ధర్మములు గోకులదాసు చేసినట్లెవరును జేయలేదు. ఈగోకులదాసు తెజపాలు

కృష్ణదాస్ మూర్తి

యొక్క పేరు గుజరాతీదేశమున నెఱుగనివారు లేరు అతనిపేరు చెప్పకొనని యిల్లులేదు. ఆతని నామస్మరణము చేత నొకదానమైన చేసియెఱుగని మహాకృపణులు సయితము ఔదార్యముగలవారై తెగించి తమయర్థమున కొంతభాగము దానము చేయకమానరు. భరతఖండము గర్భమున బుట్టిన బిడ్డలలోఁ దన సత్కార్యములచేత నిజముగా జరితార్థుడయిన పురుషు డితఁడేయని చెప్పవచ్చును.

కృష్ణదాసు మూల్జీ

ఇతఁడు 1832 వ సంవత్సరము జూలై 25 వ తారీఖున జన్మించెను. ఈతని పసితనమునందె తల్లి కాలధర్మము నొందుటచేఁ దండ్రి రెండవపెండ్లి చేసికొని మాతృహీనుఁడగు నీబాలకుని బెంచుమని తనతోఁబుట్టువు కప్పగించెను. ఈకృష్ణదాసు మేనత్తసంరక్షణములో నుండి బొంబాయిలోని యెల్ఫిన్‌స్టన్ కళాశాలలో విద్యనేర్చుకొనుచుండెను. ఆకాలమున నతఁడు రమారమి యిరువదియొక్క సంవత్సరము వయసుగలవాడై నప్పుడు వానివిద్య కంతరాయము సంభవించెను.

గుజరాతి దయాన్ ప్రసారిక మండలి యను నొకసభ గుజరాతులో నేర్పడి స్త్రీ పునర్వివాహవిషయమున మంచియుపన్యాసము వ్రాసిన వానికి నూటయేబదిరూపాయిలు బహుమాన మిచ్చునట్లు ప్రకటించిరి. కృష్ణదాసు తద్బహుమానము సంపాదింపవలయునని యుపన్యాసము వ్రాయ మొదలుపెట్టెను. కొన్నిపుటలు వ్రాసిన తరువాత వాని వ్రాసినకాగితము లెవరో వానికి దెలియకుండ తీసికొని మేనత్తకుఁ జదివి వినిపించిరట. పూర్వాచారములపై నత్యంతభక్తి గల యాయవ్వ యావ్రాతలు వినినతోడనే పిడుగడచినట్లు నిశ్చేష్ట

యయి స్త్రీలకు పునర్వివాహము చేయుట మంచిదని వ్రాసిన పరమ సుగ్మార్గునికి దా నన్నవస్త్రములిచ్చి పెంచుటయు మహాపాతకమే యని తక్షణమే వాని నింటనుండి యావలకు వెడలనడచెను. కృష్ణదాసున కిది పెద్దదెబ్బ. దీనిచే నతఁడు నిరాధారుఁడయి యన్నవస్త్రము లిచ్చువారే లేకపోవుటచేఁ జదువు సయితము మానుకోవలసి వచ్చెను. అతడు కొంచెము పశ్చాత్తాపము నొంది యుపన్యాసము వ్రాయుటమాని తన యభిప్రాయములు మారినవని మేనత్తతో జెప్పి సరిపుచ్చుకొన్న పక్షమున నతఁ డెప్పటియట్ల నామె యనుగ్రహము నకుం బాత్రుడయి యుండును. కాని కృష్ణదాసు అట్లు చేయువాఁడు కాఁడు. సంఘసంస్కరణాసక్తి వానిహృదయమునం దగ్నిహోత్రము వలె ప్రజ్వలించుచుండుటచేత నతఁడు మిగులధైర్యము నుత్సాహము గలిగి తననమ్మినది సరియని యామార్గమునుండి తొలగనని చెప్పెను.

మిక్కిలి యవసరములగు నన్నవస్త్రములకే యతఁ డిబ్బంది పడుచుండుటచే నేదైన యుద్యోగము సంపాదింపఁ దలఁచి గోకులదాసు తెజపాలుగారి పాఠశాలలో నుపాధ్యాయత్వము సంపాదించి కొంతమనశ్శాంతి గలిగి సంఘసంస్కరణము నభివృద్ధిజేయుటకై పూనుకొనియెను. ఆకాలమున బొంబాయిలో స్వదేశవార్తాపత్రికలు మిక్కిలి హీనస్థితిలో నుండెను. వానిని నడుపువారు తగినంతజ్ఞానము గాని లోకానుభవముగాని లేనివారయి యుండిరి. పారసీలు నడపు పత్రికలు తప్పులతడికలయి నీచ పదప్రయోగములు గలిగి గుజరాతి భాషలోను నింగ్లీషుభాషలోను బ్రకటింపఁబడుచు వచ్చెను. ఈస్థితిని జూచి వార్తాపత్రికల దురవస్థను తొలఁగించుటకు విద్యావంతులు లోకోపకారులు నగు కొందఱు పారసీలు 'రాస్టుగాఫ్తర్' యను గుజరాతిపత్రికను బయలుతీసి నడిపింపఁ జొచ్చిరి. దాని సమానముగ జేయ వలయునని తత్ప్రవర్తకులు సంకల్పించుటచే కృష్ణదాసుకూడ వారికి సాయము చేయఁదలఁచి కొన్నివిషయములు వ్రాసి తాను

పత్రికను పంపుచువచ్చెను. కాని యప్పుడప్పు డితరుల పత్రికకుఁ దాను వ్రాసి పంపుచుండుటయు వారనుగ్రహించి తనవ్రాతలు పత్రికలో వేయుటయు నతనికంతగా యిష్టములేదు. సంఘసంస్కరణమును గూర్చియు మతసంస్కరణమును గూర్చియుదనకుఁ గల యభిప్రాయములన్నియు స్వపత్రిక లోనే వెల్లడింప వలయునని సత్యప్రకాశిక యను పత్రికను నడపింప నారంభించి మనోరథసిద్ధి చేసికొనియె.

కృష్ణదాసు వార్తాపత్రికను నడపుటకుఁ దగిన సామర్థ్యముమన స్స్వాతంత్ర్యము లోకానుభవముగలవాఁ డగుటచేఁ బత్రిక మంచిదశకు వచ్చెను. హిందువులసంఘములోఁ జిరకాలమునుండి కాపురముండిబయ లుపడకుండ సంఘమును నాశనముచేయుచుండిన దురాచారములనతడు పత్రికాముఖమున బయలుపుచ్చి యపహాస్యము పాలుచేయుచుండుట చే హిందువు లందఱిలోను ముఖ్యముగా భట్టియాలలోను వైశ్యుల లోను మిక్కిలి కళవళము పుట్టెను. బొంబాయిలోనుండు వైశ్యులు భట్టియాలు వాణిజ్యాదులు చేయుటలో బుద్ధిమంతులే యయినను సంఘమత విషయములలో మూర్ఖులయి గురువులకు బానిసలయి వారు గీచినగీటు దాట వెఱచి నీచముగ బ్రతుకుచున్నారు. ఈగురు వులు మన దేశమునం దున్న గురువులవలె స్వాములవారలు సన్న్యాసు లని పిలువంబడక మహారాజులని పిలువఁబడుదురు. పేరునకు వారు సన్న్యాసు లయినను నిజముగా మహారాజులకంటె నెక్కువ భోగము లను వైభవములను ననుభవించుచుందురు. ఈ గురువులు శ్రీకృష్ణుని యవతారములని శిష్యజనులునమ్మి భ్రష్టులగుచున్నారు. ఈ మతము వల్లభాచార్యమతమని చెప్పఁబడును. ఇదియొక విధమయిన వైష్ణవ మతము. దాని స్థాపకుఁడు వల్లభాచార్యుఁడు ఈతఁ డిప్పటికి రమారమి నాలుగువందల యేండ్లక్రిందట నుండినవాఁడు. ఈయన కొంతకాలము దక్షిణదేశము తిరిగి పిదపఁ బశ్చిమమునకుఁ బోయి గుజరాతు దేశమున నొక వైష్ణవమతము స్థాపించెను. ఆమతగురువులే యీ మహారాజులు,

ఈ మతసిద్ధాంతమునుబట్టి శిష్యులు గురువునకు తమతనువు మనస్సు ధనము సమస్తము నర్పించి కైంకర్యము చేయవలయును. ఈధర్మము మొట్టమొదట శిష్యులు గురువులయెడల మిక్కిలి భక్తి కలిగియుండవలయు నను మంచియుద్దేశముతో నేర్పడియుండవచ్చును. కాని యిటీవల మహారాజులను పేళ్ళతో బయలుదేరిన గురువులు దురాశాపాతకులయి శిష్యులను వంచించి మూర్ఖులనుజేసి వారిధనము నపహరించుటయేగాక వారిచేత నీచమయిన సేవలు చేయించుకొనుటయే కాక శిష్యులయింట నుండు పడుచుపడంతుల నయితము భక్తితోఁ గాపురమునకుఁ బంపకమునుపు వ్యభిచారమునిమిత్తము గురువులవద్దకు పంపవలయునని శిష్యుల కుపదేశించుచున్నారు.

ఈ గురూపదేశము విని యందువలన పుణ్యము వచ్చునని నమ్మి యీ మతస్థులు తమ భార్యలను పుత్రికలను దోఁబుట్టువులను గురువులకుం దార్చి తాము కృతార్థుల మయితిమని సంతసింతురు. ఈ మూర్ఖుల భక్తి యింతతో సరిపోవలేదు. ఈ గురుమహారాజులు నడిచిన నేలమీఁది దుమ్ము వారిపాదపద్మ సంసర్గముచేతఁ బావన మైనదని శిష్యు లామట్టి భక్షింతురు. వారిపాదుకలు వారు కూర్చుండు పీఁటలు పూల పూజింతురు. వారి యడుగులను బంగారునగలతో నర్చింతురు. గురువులు నమిలి యుమిసిన తమలపాకులతమ్మి స్త్రీపురుషులు వెలయిచ్చి కొని కన్నుల నద్దుకొని తిని ధన్యులగుదురు. గురువు కాళ్ళు గడుగుకొన్ననీరు త్రావుదురు. అతనియుచ్ఛిష్టాన్న మారగింతురు. వేయేల? అతనిబట్టలు పిడిచిననీరునయితము పరమభక్తితో గ్రహించి పానము చేయుదురు. జనులయందున్న యీమూర్ఖతచూచి గురువులు పైనుదహరింపఁబడిన పనులు చేయనిచ్చినందుకు శిష్యుల వద్దనుండి చాలధనము గ్రహింతురు. ఈ విషయమున మున్నొకసారి రావుబహదూరు కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులవారు వ్రాసిన వాక్య మొకటిం దుదహరించుచున్నాము.

'ఈ మహారాజులు శిష్యులవలన, దర్శనమిచ్చినందున కయిదు రూపాయిలును, శరీరములు ముట్టనిచ్చి నందునకు ముప్పదియైదు రూపాయలును, ఉయ్యాలలోఁబెట్టి యూఁచనిచ్చినందునకు నలువది రూపాయిలును, గంధము పూయనిచ్చినందున కఱువదిరూపాయిలును, ఏకశయ్యాగతులు కానిచ్చినందున కేఁబది మొదలుకొని యేనూరు రూపాయిలు వఱకును, కలసి రాసక్రీడ చేయనిచ్చి నందునకు నూరు మొదలుకొని యిన్నూరు రూపాయిలవఱకును, ఉమిసిన తాంబూలము తిననిచ్చినందునకు పదునేడు రూపాయిలును, తాము స్నానము చేసినట్టిగాని తాము కట్టుకొన్న బట్ట యుతికినట్టిగాని నీరు త్రాగనిచ్చి నందునకు పందొమ్మిది రూపాయిలును, గ్రహింతురఁట. మనుష్య జన్మ మెత్తినవా రింతకంటె నెక్కువగాఁ జెడుట సాధ్యమగునా?'

నాగరికులయిన జనులు తలంచుకొనుటకైనను హేయములగు నీదురాచారములను నిర్మూలింపఁదలఁచి కృష్ణదాసుమూల్జీ యీగురుపిశాచముల వికృతచేష్టలను దన పత్రికాముఖమున బయలుపుచ్చి యల్లరి చేయసాగెను. తమగుట్టు బయలుపడుటచే గురువులు భయపడి లంచములచేతను బెదిరింపులచేతను వానిని మిన్నకుండ చేయవలయునని యత్నించిరిగాని కృష్ణదాసు తనసంకల్పము విడువఁడయ్యె. కృష్ణదాసు వ్రాయువ్రాతలు గురుమహారాజులకుభరింపశక్యములుగాకయుండుటచే నామహారాజుల సేవకులు కూడి తమ శిష్యజనులందఱిచేత మూల్జీని వెలివేయించి యిబ్బందిపెట్టుటకు ప్రయత్నించి 1859 వ సంవత్సరము జనవరినెలలో నొకయొడంబడికను వ్రాసికొనిరి. అందున్నముఖ్యనిబంధనలివ్వి. 1 వల్లభాచార్య మతములోఁ జేరినవైష్ణవుఁడెవఁడునుగురుమహారాజులను న్యాయస్థానమునకు రప్పించుటకు సమనులు చేయించ గూడదు. అట్టి సమనులు తీసుకురాకూడదు. 2 గురుమహారాజుల సేకొట్టులకు సమనుచేసి పిలుపింపగూడదని దొరతనమువారిచేత నొక చట్టము నిర్మింపఁజేయుటకు వలసినంత సొమ్ము పోగుచేయవలయును.

3 ఈచట్టము నిర్మింపఁబడులోపున నీమహారాజుల శిష్యుఁడు కానివాఁ డెవడయిన వారికి సమనులు చేయించినపక్షమున నట్టి వ్యవహారము నకుఁ గావలసిన ధనమంతయు శిష్యవైష్ణవులు పెట్టుకొనవలయును.
4 గురుమహారాజులశిష్యుఁడగు వైష్ణవుండెవండయినవారిమీఁద చెడు వ్రాతల వ్రాసినపక్షమున వెంటనే కులస్థులందఱు వానిని వెలి వేయవలయును.

ఇట్లు వ్రాసి యీయొడంబడికపత్రమును గురువులు శిష్యులం దఱకు యథేచ్ఛముగ బంచిపెట్టిరి. ఆకాగితమునుజూచి మూల్జీ దానికి బానిసపత్రమని పేరుపెట్టెను. ఒడంబడిక లెన్ని వ్రాసికొన్నను శిష్య జనులు చాలమంది దానిలో వ్రాలుచేయనందున మహారాజులు తమ యిచ్ఛాప్రకారము కృష్ణదాసును బహిష్కరింపఁ జాలరయిరి. ఇటు లుండ 1860 వ సంవత్సరమధ్యమున సూరతు నగరమునుండి యొక మహారాజు బొంబాయి నగరమునకు విజయం చేసెను. వచ్చినకొన్ని నాళ్ళకె యీగురువునకును సత్యప్రకాశిక పత్రికాధిపతియగు మూల్జీకిని మతాచారములలోఁ గొన్నిసందిగ్ధవిషయములనుగూర్చి చర్చజరిగెను. కృష్ణదాసడిగిన ప్రశ్నములకుఁ దగిన యుత్తరములు చెప్పఁజాలక గురు మహారాజుగారు "శేషంకోపేన పూరయే"త్తను లోకోక్తి నిజముగ మహాకుపితులై మూల్జీ నాస్తికవాదములు చేయుచున్నాఁడనియు మత మునకుఁ జెరుపు గావింపుచున్నాఁడనియు నిందారోపణము చేసెను. గురువులు తనకారోపించిన యీనీలాపనిందలకు మూల్జీ 1860 వ సం వత్సరము అక్టోబరు 21 వ తారీఖున ప్రకటింపఁబడిన సత్యప్రకాశి కలో సహేతుకమయిన మంచి యుత్తరమిచ్చి యందు వేదములలో నుండి శాస్త్రములలోనుండి యెన్నోశ్లోకములు నెత్తి వ్రాసి గురువులు చేసిన వాదము లప్రమాణికములని ఋజువుచేసి ప్రపంచములో నీగురు మహారాజులకంటె దురాత్ములు వంచకులు లజ్జాహీనులు వ్యభిచారులు లేరని కఠినముగ వ్రాసెను. ఆవ్రాఁత గురువునకు సహాశమంటి తల

వెఱ్ఱి యెత్తించినను యెందుచేతనో వారు కొంతకాల మూరకుండి దుస్సహమయిన యీపరాభవమునకుఁ బ్రతిక్రియఁ జేయుటకుగాఁబోలు 1861 వ సంవత్సరము మేనెల 14 వ తారీఖున నతఁడు కృష్ణదాసు మూల్జీమీఁద ప్రతిష్ఠ నష్టమునకు బొంబాయి హైకోర్టులో నొక యభియోగము (దావా) తెచ్చెను. కృష్ణదాసుమూల్జీ యీదోషారోపణకుఁ దాను నేరస్థుఁడు కాఁడనియు, వ్రాసినవ్రాత వారి కప్రతిష్ఠాకరము కాదనియు దాను వ్రాసినదానిలోఁ బ్రత్యక్షరము నిజమే యనియు వాదించెను.

అంతియగాక వల్లభమతగ్రంథములలో వ్యభిచారము భక్తిగఁ జెప్పఁబడియున్నదనియునీమతగురువులందఱు వ్యభిచరించుచునేయుందురనియు సూరతు గురుమహారాజుగారు కూడ నట్టితెగలోనివాఁడే కాని వారికంటె భిన్నుఁడు కాఁడనియు మూల్జీ కోర్టువారికి విన్నవించెను. అనంతరము కృష్ణదాసుచేయుచున్నమహోపకారమును దెలిసికొనలేక మూర్ఖులయి భట్టియాజాతివారు సభ యొకటి చేసి గురుమహారాజులకు విరుద్ధముఁగ నెవ్వరు కృష్ణదాసుపక్షమున సాక్ష్యమియ్యఁగూడదని నిర్ధారణచేసికొనిరి. ఈనిర్ధారణము గురువులకుశిష్యులకునష్టమేగానిలాభము గలిగింపలేదు. ఏలయనఁ దన కులస్థులందఱుఁ జేరి తనపైఁ గుట్రలు పన్నుచున్నవారిని కృష్ణదాసు వారిపై నొక యభియోగము తెచ్చెను. గురువులు తెచ్చినదావాయటుండ మూల్జీకులస్థులపై దెచ్చిన యభియోగములో న్యాయాధిపతులు భట్టియాలలో ముఖ్యులగు నిద్దఱకుఁ జెరి యొక వేయిరూపాయిలను మఱియెనమండుగురులో నొక్కొక్కని కైదువందలరూపాయిల చొప్పున ధనదండన విధించిరి. ఆనాఁడు మూల్జీ కోర్టునుండి యావలకుఁ బోగానే యోడిపోవుటచేత కడుపు మండియున్న భట్టియాలు వానిని దిట్టముగఁ గొట్టిరి. అందుచేత రాజభటుల సాహాయ్యము గైకొని యింటికిఁ బోవలసి వచ్చెను.

గురువు దాఖలుచేసిన ప్రతిష్ఠానష్టపు దావా హైకోర్టులో నలువదిదినములు విచారింపఁబడెను. న్యాయాధిపతియగు జోశప్ అర్నాల్డు దొరగారు మూల్జీ నేరస్థుఁడు కాఁడని తీర్పుచేయుటయేగాక యతఁడు లోకోపకారి యనియు నీతిస్థాపనమునిమిత్తము చాల ధైర్యముజూపె ననియుఁ దమతీర్పులో వ్రాసిరి. ఆకాలమున నమెరికాఖండములో గొప్పయుద్ధములు జరుగుచుండుటచే జనులు కృషి వాణిజ్యాదుల యందు శ్రద్ధ విడిచినందున దూదిపంట యల్పమయ్యె. అమెరికాఖండపు దూదియే యదివఱ కింగ్లాండునకు విస్తారముగా నెగుమతి యగుచుండెను. ఆఖండమునందు దూదిపంట యల్పమయినందున నింగ్లాండువర్తకులు హిందూదేశపుదూది మిక్కుటముగాఁ గొనగోరి బేరము లిచ్చిరి. అప్పుడు మన దేశములో దూదివెల యెక్కువయ్యెను. అందుచేత మూల్జీ తన పూర్వపువృత్తిని మాని దూదివర్తకము చేసినచో మిక్కిలి లాభము వచ్చునని కృష్ణదాసు మాధవదాసనుపేర నొకవర్తకపుసంఘము పెట్టి వ్యాపారముచేయ నారంభించెను. విదేశములతో వాణిజ్యము సేయునప్పుడు వర్తకుఁ డాదేశమునకుఁ బోవనిచో వ్యాపారము సరిగ జరుగదని కృష్ణదాసు పయనమయి యింగ్లాండునకుఁ బోయెను. కాని యెంతశ్రద్ధతో నతడు వ్యాపారము చేసినను దైవవశమున దూదిబేరములలో ధరలు మిక్కిలి మందమగుటచే మూల్జీ స్థాపించినవర్తకపుసంఘము నష్టమునొంది యంతరించెను. కాబట్టి మూల్జీ యింగ్లాండులో నుండ వలసిన యవసరములేక 1874 వ సంవత్సరమునకు మరలివచ్చెను. ధనలాభము లేదు సరిగదా యింగ్లాండు పోయినందుకు మూల్జీకి మఱియొక యుపద్రవము సంభవించెను. చిరకాలమునుండి యతని మీఁదఁ మిక్కిలి యక్కసు బూనియున్న గురుమహారాజు లదేసమయముగదా యని విదేశము వెళ్ళినందుకు వానికి వెలివేసి బహువిధముల బాధపెట్టిరి. ఎన్నిబాధలు పెట్టినను మూల్జీ మేరువువంటి

రాజా సర్ దినకరరావు

స్థైర్యము గలవాఁడయి జడియక నిలిచెను. ఇటులుండ నప్పటి బొంబాయిగవర్నరుగారు మూల్‌జీయొక్క సామర్థ్యమును, నీతిని, ధైర్యమును నెరిగినవా రగుటచే నొక స్వదేశసంస్థానమునకు వానిని దివానుగా నేర్పరచెను. ఉద్యోగస్థుడయి యున్నకాలమున, నతఁ డాపదవిలో దన్ను నియోగించిన దొరతనమువారికిని తనచేఁ బాలింపబడు ప్రజలకును సంతుష్టి గలుగునట్లు దేశము నేలెను. కాని యీ యుద్యోగమున నతఁడు చిరకాలముండ లేఁడు. అచిరకాలములోనే యొకవ్యాధిసంభవించి యెట్టకేలకు వానిం దనపొట్ట బెట్టుకొనియె. ఈసత్పురుషుని మరణమునకు బొంబాయి గవర్నమెంటువారు సయితము విచారించి తమ గేజటులో నావిచారమును తెలియ పరచిరి. కృష్ణదాసు మూల్‌జీ సత్యము నిమిత్తము, నీతినిమిత్తము కష్టముల ననుభవించిన శూరశిఖామణి. సంఘసంస్కరణము నందితఁడు తనకు గల యభిమానము మాటలచేతగాక క్రియలచేతజూపి మొదటినుండియు తనవర్తనమున నసందర్భములు లేకుండ నేకరీతిని నడిపినవాడు. ఆకాలపు బొంబాయి గవర్నరుగారే గాక యింక ననేకులు శ్లాఘాపాత్ర మగువాని చరిత్రమును మెచ్చుకొనుచుండిరి. సర్ రిచ్చర్డు టెంపిల్‌గారు తనకాలపు మనుష్యుల చరిత్రములను వ్రాయుచు నీతని గూర్చి శ్లాఘ్య మగు మాటలతో వ్రాసిరి.

రాజా సర్ దినకరరావు

ఈయన మహారాష్ట్రబ్రాహ్మణుడు బొంబాయి రాజధానియందలి రత్నగిరి జిల్లాలోనున్న దేవరూటు గ్రామ మీయన జన్మస్థానము. ఇతఁడు 1819 వ సంవత్సరము డిశంబరు 20 వ తారీఖున జన్మించెను. ఈయనతండ్రిపేరు రఘోబాదాదా. ఆయనకు దినకరరావు ప్రథమకళ్త్ర

త్రమువలనఁ బుట్టినపుత్రుఁడు. దినకరరావుయొక్క పూర్వులు మూడు నాలుగుతరములనుండి సింధ్యామహారాజుగారి గ్వాలియరు సంస్థానములో నేదోయొక పరగణాకు సుబేదారులుగ నుండుచువచ్చిరి. ఈతని యొక్క బాల్యమునుగూర్చి మన కంతగా తెలియదు. అయిదవయేట నే యక్షరాభ్యాసము చేసి మాతృభాషయగు మహారాష్ట్రియను వానికిఁ దండ్రిగారు చెప్పించుచు వచ్చుచుండిరనిమాత్రము తెలియు చున్నది. స్వభాషకుఁ దోడు దినకరరావు సంస్కృతపారసీభాషలఁ గూడ నేర్చెను. యుక్తవయస్కుఁడయినపిదప నితడు పూర్వాచార పరాయణుండయి చేయవలసిన కర్మలు కాలాతిక్రమణము కాకుండ యథా విధిగ జేయుటంబట్టి బాల్యమునం దీతనికి మతసంబంధమయిన బోధనము గట్టిగా జరిగియుండునని తోచెడును. ఈయనకు హిందువుల గానమునందు మిక్కిలి యభిరుచిగలదు. హిందూవైద్యశాస్త్రమునందు జాలమట్టుకభిని వేశముగలదు. బుద్ధిసూక్ష్మతగలవాడగుటచే నేవిద్య నభ్యసించిన నది యల్పకాలముననే రాదొడగెను. అతఁడును సమయము చిక్కినప్పుడు వదలక తనజ్ఞానాభివృద్ధి చేసికొనుటకు మిక్కిలి పాటుపడెను. ఈయనకు నలువదిసంవత్సరములు వచ్చువఱకు నింగ్లీషుభాషరాదు. చదువ నారంభించిన వెనుక నతఁడచిర కాలములోనే దానిని చకచక మాటలాడ నేర్చెను. దినకరరావుగారికి జ్ఞాపకశక్తి మెండు.

గ్వాలియరుసంస్థానములో నితడు పదునైదవయేటనే యుద్యోగమునఁ బ్రవేశించెను. మొట్టమొదట నొకగొప్ప యుద్యోగస్తునిచేతి క్రింద కొంతకాల మతఁడు లెక్కలువ్రాయును వచ్చెను. ఈచిన్న యుద్యోగములో నతడు చూపిన చాకచక్యము పూనికగ్రహించి మెచ్చి తండ్రియనంతరమున నదివఱ కాయన చేయుచుండిన సుబేదారుపని దినకరరావుకిచ్చిరి. అతఁడు పరిపాలింపవలసిన పరగణా మిక్కిలి కష్టతరమయినదగుటచే దినకరరావు తనలో నడగియుండిన

యమ్న్భతశక్తి నంతయు వెలికిదెచ్చి కడునేర్పుతో నధికారము జేసెను. అవసరమయినచోటుల పోలీసుస్టేషనుల గట్టించెను. సర్కారుసిస్తు సరిగ వసూలుచేయుటకు తగినపద్ధతు లేర్పరచెను. క్రిందియుద్యోగస్తులు నడువవలసిన నడత యిట్టిదియని తెలియ జేయుట కొకనిబంధన గ్రంథము వ్రాసెను. ఈకార్యములను నతడుచేసిన తక్కినమార్పులనుజూచి గ్వాలియరు మహారాజుగారును వారివద్దనుండు నింగ్లీషు వారి రెసిడెంటును చాలసంతోషించిరి. ఈకార్యములే దినకరరావు యొక్క భవిష్యద్వృద్ధికి యశస్సునకు వి త్తనము లయ్యెను.

దినకరరా వొక్కడు సంస్థానములో నొక చిన్నభాగమునుసరిగాబాలించిన మాత్రమున సంస్థానము కంతకు నేమిలాభము గలుగును. తక్కినవారందఱు వానిలాగున పాటుపడినచో మిగుల లాభముండును. అట్లు గాకపోవుటచే 1844 వ సంవత్సరము మొదలుకొని సంస్థానము మిక్కిలి క్షీణదశకువచ్చెను. పూర్వపుమహారాజు పోవుటచే నప్పటిమహారాజు బాలుడు రాజకుటుంబము బహుకలహాభూయిష్టమయియుండెను. వ్యవహారము సరిగ జరుగదయ్యె. అర్థప్రాణములకు క్షేమము తక్కువయ్యెను. ఎచ్చట జూచిన నేరములు తరుచయ్యెను. అధికారులు లంచగొండులయి ప్రజలను బాధింప జొచ్చిరి సర్కారునకుఁ జెల్లుబడి గావలసినసిస్తు సయితము తిన్నగా వసూలు చేయుదిక్కు లేకపోయె. అందుచేత ధనకోశములు వట్టివయ్యెను. ఈ దురవస్థకుఁదోడు గోరుచుట్టుపై రోకటిపోటుచందమున సంస్థానమున మన్నెములలోనున్న కాండులను వనచరులు పితూరీలుచేసి, యున్న కొంచెము నెమ్మదికి భంగము గలిగించిరి. కాబట్టి సంస్థాన మను నావకుఁ జుక్కాని త్రిప్పుటకు సమర్థుఁ డొకఁడు కావలసి వచ్చెను. తగినవాఁ డెవఁడని యందఱు విచారించుచుండ నంతలోఁ బ్రధాన మంత్రిపదవి ఖాళీ యయ్యెను. వెంటనే సంస్థానము మేలుకోరినవా

రందఱు దినకరరావే దానికిం దగినవాఁడని వాని నాపదవియందు 1852 వ సంవత్సరమున బ్రతిష్టించిరి.

ఆమహాపదవి నతఁడు బూని సంస్థానము సరిగా సిస్తు చెల్లక పోవుటచే ధన హీనతచేత జిక్కుపడు చున్నదని గ్రహించి తద్విష యమున ముందుగాఁ బనిచేయుటకుఁ బ్రయత్నించెను. దరి యంచు లేక సంస్థానమందలి ధనమంతయు కర్చుగుచుండుటచే నట్టి వ్యయము నివారించుటకు నతఁడు చేసినపని మిక్కిలి యాశ్చర్యకరమయి శ్లాఘ నీయమయి యున్నది. నిజమయిన స్వామిభక్తిగల దినకరరావు ప్రప్రథమమున తనజీతము నైదువేలరూపాయిలనుండి రెండువేలగు నట్లు తగ్గించెను. ఆత్మలాభపరాయణుఁడుగాక కేవల స్వార్థపరిత్యాగి యయిన యీసత్పురుషుని పద్ధతి నవలంబించి యనేకులు తమజీవిత ములుగూడ తగ్గించుకొనిరి. అందుచేత ప్రతిసంవత్సరము చాలసొమ్ము కూడివచ్చెను. ఈపని యయినవెనుక నతఁడు సర్కారుసిస్తు వసూలు చేయుటనుగూర్చి యెక్కుడు శ్రద్ధచేసెను. ఈపని చక్కఁగా నిర్వ హించుటకు దినకరరావు రివిన్యూడిపార్టుమెంటును బలపరిచి లెఖ్ఖల డిపార్టుమెంటునుగూడ సృష్టించి దానిని సమర్థుఁడయిన యొక యుద్యోగస్తునిచేతిక్రింద నిలిపెను. ఇట్లు మూడు సంవత్సరములు పాటుపడి యామంత్రి సంస్థానపుఋణ మంతయు దీర్చివేయుటయేగాక ధనకోశములో గొంతసొమ్ము నిలువగూడఁ జేసెను. సంస్థానమునందలి యుద్యోగస్థు లందఱు నడచుకొనవలసిన వ్యవహారధర్మములను గొన్నిఁటిని వ్రాసి యొకపుస్తకముగాఁజేసి యానిబంధనలనుబట్టి వా రందఱు నడచుకొనున ట్లాజ్ఞాపించెను. ఈపుస్తక మెంత యుపయోగ కరముగా నుండెనో యీక్రింది సంగతినిబట్టి విూరే గ్రహింపవచ్చును. ఆకాలమున హైదరాబాదు సంస్థానములో రెసిడెంటుగానుండినబుష్బీ దొరగారుగ్వాలియరుసంస్థానములోరెసిడెంటుగాగానుండిన. మాక్ఫెర సను దొరగారికి జాబు వ్రాయుచు దినకరరావుగారు వ్రాసిన పుస్త

కము మిక్కిలి యుపయోగకరముగా నుండుటచే నైజాంసంస్థానము నందుఁగూడ దాని నుపయోగింపవలెనని దన కభిప్రాయమున్నట్లు వ్రాసెను. ఈపనులకుఁ దోడు దినకరరావు 60 పాఠశాలలు సంస్థానములో స్థాపించి యొక చిన్న చదువుల డిపార్టుమెంటు కల్పించెను. పోలీసును న్యాయ స్థానములును (కోర్టులు) చక్కపరచెను. కాలువలు త్రవ్వించి చక్కనిబాటలు వేయించి జనులకు ప్రయాణసౌఖ్యమును గలిగించెను. వాణిజ్యమునకు భంగకరములయిన సుంకములను గొట్టివేసి ప్రజలయొక్క స్థితిని బాగుచేయుట కెన్నివిధముల పాటు పడవలయునో యన్నివిధముల పాటుపడెను.

1857 వ సంవత్సరమునం దుత్తరహిందూస్థానమున గొప్ప సిపాయి పితూరి జరిగెను. ఆకాలమున నింగ్లీషుదొరతనమువారికి దినకరరావు చేసిన యుపకార మింతింతయని జెప్పరాదు. హిందూదేశమం దున్నస్థానాధిపతులందఱిలో సింధ్యావిషయముననే గవర్నమెంటు వారి కాదినములలో నెక్కువ యలజడి కలిగెను. సింధ్యా మహారాజుయొక్క సైనికులు గూడ పితూరీదార్లతోఁగలసి సర్కారు వారితోఁ బోరాడ నభిలషించుచుండిరి. సింధ్యాగూడ నొకచేయి చూచి విడుచుట మంచిదని యాలోచింపఁ దొడఁగెను. అట్టిసమయమున దినకరరావుయొక్క బుద్ధినిపుణతచేత సింధ్యామహారాజు తన ప్రయత్నము మానుకొనియెను. సైనికు లింగ్లీషువారిమీఁదికిఁ దమ్ము పంపుమని పలుమారు వేఁడుటచే దినకరరావు మేరమీరిన వారి యుత్సాహమును మాన్పలేకపోయినను వారు పితూరి దారులతోఁ గలసి దొరతనమువారిమీఁదఁ బడకుండ నెప్పటికప్పు డేవో వంకలు చెప్పి యాపజాలెను. అధికమయిన బుద్ధినిపుణత యుండుటచేతనే పితూరిదారులు గ్వాలియరుసంస్థానమున ప్రవేశించినపుడయిన తమ సైనికులు వారితోఁ జేరకుండ నాప గలిగెను. అప్పటి రెసిడెంటుగారు

దినకరరావువలననే సింధ్యామహారాజు రక్షింపఁబడెనని స్పష్టముగాఁ బలికెను. ఆయన చేసిన పనినిగూర్చి యొక దొరగా రీక్రింది విధముగ వ్రాసిరి. "ఆకళవళములో దినకరరావు తనయజమానికి జేసిన యుపకారమిట్టిదియని చెప్పనలవికాదు. అతఁడు తన స్వామియెడలమూర్తీభవించిన రాజభక్తియయి యడ్డమువచ్చినదాని నెల్ల దుడిచిపెట్టుచు మహావేగముతో వచ్చిన యాసంక్షోభమునకు మూర్తీభవించిన ధైర్యమయి మెలఁగెను. అత్తరి నాంగ్లేయ ప్రభుత్వమునం దాతఁడు చూపిన యాదరము నాంగ్లేయుల కతఁడు చేసినసహాయము నప్పుడది చూచినవారు స్వయముగ ననుభవించినవారు జన్మమధ్యమునమరచిపోఁదగినది కాదు." 1859 వ సంవత్సరమున గవర్నరుజనరలుగారగు కానింగుప్రభువుగారు ఢిల్లీలో నొక దర్బారుచేసి యచ్చటికి దినకరరావును రావించి యతఁడు చేసిన యుపకారమునకుఁ గృతజ్ఞుఁడయి వందనములు సేయుటయేగాక కాసీజిల్లాలో నొక జాగీరును బహుమానమిచ్చెను.

1859 వ సంవత్సరమున దినకరరావు గ్వాలియరులో మంత్రియుద్యోగమును మానుకొనెను. అనంతరము కొంత కాలమువఱకు నతఁడు ఢోల్పూరు సంస్థానమునకు మంత్రి యయ్యెను. 1861 వ సంవత్సరమున గవర్నరు జనరలుగారి శాసననిర్మాణసభలో హిందువుల నేర్పరచవలసి వచ్చినపుడు దినకరరావుగా రొక సభికుఁడుగా నియమింపఁబడెను. అతఁడాసభలో మూఁడు సంవత్సరములుమాత్రమే పనిచేసినను నాస్వల్పకాలమున దేశోపకారకములగు పనులే చేసెను. 1866 వ సంవత్సరమున నతనికి సర్ యను బిరుదమువచ్చెను. 1877 వ సంవత్సరమున జరిగిన ఢిల్లీ దర్బారులో దొరతనమువారు వానికి రాజా బిరుదము నిచ్చిరి. 18 వ సంవత్సరమున డఫ్రిన్ప్రభువుగారు రాజాబిరుదము వారివంశస్థు లందఱకుం జెందునట్లు చేసెను. దినకరరావు

కాశీనాథ త్రియంబక తిలాంగు

మిగిలినదినములను నిర్వ్యాపకముగానే గడపి 1896 వ సంవత్సరమున జనవరి 9 వ తారీఖున కాలధర్మమునొందెను.

దినకరరావు పలుచని మొగము గలిగి పచ్చనిచాయ గలిగి యౌవనమున స్ఫురద్రూపియయి యుండెను. అతని యాకృతి పొట్టిగ నుండును. అతనిమాటలు మిక్కిలి మృదువులయి యెదుటివారిం దన పక్షముద్రిప్పుకొనునట్లుండును అతఁడు నిశ్చలమయిన చిత్తధైర్యము గలవాఁడు. ఇంగ్లీషు విస్తారము రాకపోవుటచే నతఁడు దొరలపద్ధతి నెప్పు డవలంబింపలేదు. స్త్రీవిద్య మొదలగు సంస్కారము లతనికిష్టములు లేవు. కాని సంస్థాన పరిపాలనమునందు మంచిబుద్ధిశాలియయి సహాయుఁడయి పనిచేసెను.

కాశీనాథ త్రియంబకతిలాంగు

ఈతఁడు గౌడ సారస్వత బ్రాహ్మణుఁడు. ఈతని పూర్వులు రమారమి నూరు సంవత్సరములక్రిందట గోవానగరమునుండి వచ్చి బొంబాయిలో కాపురముండిరి. ఈయన 1850 వ సం॥రం ముప్పది యవ యాగష్టున జన్మించెను. ఇతఁడు బాబురామచంద్రతిలాంగుగారి రెండవ కుమారుఁడు. ఆయన పెదతండ్రి త్రియంబక రామచంద్ర తిలాంగుగారు సంతానహీనుఁ డగుటచే నీపిల్లవానిని పెంచుకొనెను. తండ్రియు పెదతండ్రియు నవిభక్తులై కలిసి యుండినందున జ్యేష్ఠుఁడే యింటిపెత్తనము చేయుచుండెను. పెంచుకొన్న పెదతండ్రి పూర్వాచారపరాయణుఁడై మిక్కిలి నీతిమంతుఁడైనందున కాశీనాథ త్రియంబకతిలాంగువద్దనుండిన సకలసద్గుణములు వానివద్దనుంచి నేర్చుకొనిన వేయని చెప్పవచ్చును. కొంతకాల మతఁడు స్వభాష చిన్నబడులలో నేర్చుకొని యింగ్లీషు జదువుటకు 1859 వ సంవత్సరమున నెల్ఫినిష్టం

పాఠశాలకుఁ బోయెను. ఈ పాఠశాలలో ఉపాధ్యాయులు కేవలము జీతములకొఱకేగాక బాలుర విద్యాభివృద్ధికై పాటుపడుచు వచ్చిరి. అప్పుడు విద్యనేర్పినగురువులలో నారాయణమహాదేవ పరమానందుఁ డొకఁడు. కాశీనాథుఁడు పాఠశాల విడిచినతరువాత నయితముకార్యా లోచన మేదియైనఁ జేయవలసి వచ్చినప్పుడు తనగురువగుపరమానం దుని సహాయముగోరుచు వచ్చెను.

1864 వ సంవత్సరమునఁ గాశీనాథుఁడు ప్రవేశ పరీక్షయందుఁ గృతార్థుఁడై కళాశాలలోఁ బ్రవేశించెను. ఆకళాశాలాధ్యక్షుఁడును నందలియుపాధ్యాయులును బాలురప్పగింప వలసినపాఠములు చదివిం చుటయేగాక బుద్ధిసూక్ష్మత హెచ్చుటకై యితర గ్రంథములు గూడ చదివించుచు వచ్చిరి. అట్టిగురువులయొద్ద విద్యనభ్యసించుటచే నతఁడు రెండేండ్లకే యనఁగా 1866 వ సం॥రమునందు పట్టపరీక్షయందును మఱి రెండేండ్లకే యనగా పదునెనిమిదేండ్లప్రాయముననే యమ్. ఏ. పరీక్షయందుఁ గృతార్థుఁడయ్యెను. పిమ్మట మఱి రెండేండ్లకు యల్. యల్. బి. అనగా బి. యల్ పరీక్షలో దేరెను. పట్టపరీక్షయందుఁ దేరిన మరుసటిసంవత్సరమే యనగా పదునేడేండ్ల ప్రాయముననే యతఁడు తాను చదువుకొన్న కళాశాలలో నొక యుపాధ్యాయుఁ డుగా నియమింపఁబడి బాలుర కింగ్లీషు సంస్కృతము నైదేండ్లు నేర్పెను.

1772 వ సంవత్సరమున కాశీనాథుఁడు న్యాయవాదికిఁ గావల సిన మఱికొన్ని పరీక్షలయందును గృతార్థుఁడై బొంబాయి హైకో ర్టులో న్యాయవాది యయ్యెను. కుశాగ్రబుద్ధియగు నీతఁడు పరీక్షల యందుఁ గృతార్థుఁడగుటయేగాక బహుగ్రంథములు శోధించి చదివి పలుతెఱగుల తనజ్ఞానము నభివృద్ధిచేసికొనుచు వచ్చెను. ఆయన యమ్. ఎ. పరీక్షయందుఁ దేరిన వాఁడయ్యు దానదివఱకు నేర్చికొనిన విద్య మిక్కిలి స్వల్ప మనియు "అనంతశాస్త్రం బహువేదితవ్యం

అల్పశ్చకాలో బహవశ్చవిఘ్నాః'' యను నార్యోక్తినిపట్టి నేర్చికొన వలసిన దే విస్తారముగ నున్నదనియుఁ దెలిసికొని న్యాయవాది పరీక్షకుఁజదువునప్పుడే యింగ్లీషులోనున్న భాషాగ్రంథములు తత్వశాస్త్రములు మొదలగు వానిని జాగరూకతతోఁ జదివెను. ఇట్లు చదువుటయె కాక యతఁడు బొంబాయిలో నాకాలమున వెడలుచుండిన హిందూప్రకాశము మొదలగు కొన్ని పత్రికలకు వ్యాసములు వృత్తాంతములు వ్రాసిపంపుచు నెడనెడ జ్ఞానాభివృద్ధి కరములగు సభలకుఁబోయి పెద్దలిచ్చు నుపన్యాసములను విని స్వయముగఁ దానుపన్యాసమును వ్రాసి చదివి యెల్లవిధముల బుద్ధిని వికసింపఁజేసెను. ఈవిధముగా నభ్యాసముచేసికొన్నగాని లౌకిక వ్యవహారములలోఁ దాను ప్రవేశించుటకు తగనని యట్లుచేయుచు వచ్చెను.

అదియునుగాక బొంబాయిలోనున్న ప్రార్థనసమాజ మందిరమున కతఁడు ప్రతివారము బోయి యచ్చట జేయఁబడిన మత బోధలను శ్రద్ధతోవిని గృహమునకు జనినపిదప విన్నదంతయుఁ గాగితముమీఁద వ్రాసి ''మీరుచెప్పినదంతయు నేనుసరిగా గ్రహించి వ్రాసితినో లేదోచూడు''డని యుపన్యాస మిచ్చిన వారివద్దకే మరల బంపుచుండెను ఇతరులు చెప్పిన విషయములను సరిగా గ్రహించి సరిగా దెలియజేయుట నేఱుఁగనివాఁడు ప్రపంచమునం దెప్పటికిని గొప్పవాఁడు కాలేడనిభావించి యతఁడీ విధమున జేయుచు వచ్చెను. అవ్విధంబున నొరుల యుపన్యాసములు విని జ్ఞాపకముంచుకొని మరల వ్రాయుచుండుట చేతనే యతఁడు మిక్కిలి సరసమైన శైలితో నింగ్లీషువ్రాయుటయు మాటలాడుటయు నతనికలవడెను. ఆంగ్లేయభాషలో మిల్లు, కార్లైలు, స్పెన్సరు, మొదలగు మహాత్ముల గ్రంథములయం దతనికత్యంతమభిరుచి. సంస్కృతముమీఁద వాని కున్న యభిమానమునకు మేరలేదు. బాపుశాస్త్రియను నొక పండితుఁడు విద్యార్థులకుఁ బాణినివ్యాకరణము చెప్పుచుండ నతఁడక్కడకు

బ్రతిదినముబోయి యాశాస్త్రము నేర్చికొనెను. ఆనందగిరివ్రాసిన శంకర విజయము మరొకరువ్రాసిన శంకరవిజయముఁజదివి కాశీనాథుఁడు శంకరాచార్యుని చరిత్రము సంగ్రహముగా నింగ్లీషునవ్రాసి విద్యార్థుల సమాజమువద్దఁ జదివెను. ఈకాలముననే యీవిద్వాంసుఁడు భగవద్గీతల నింగ్లీషులోనికి భాషాంతరీకరణము చేసెను. ఈ భాషాంతరీకరణమునే సంస్కృత విద్యాపారంగతుఁడగు మోక్షమూలరు పండితుఁడు తాను ప్రకటించిన ప్రాచీన పవిత్ర గ్రంథములలోఁజేర్చి లోకమునకు వెల్లడించెను.

ఆదినములలోఁ జేసిన మనఃపరిశ్రమమును బట్టియే కాశీనాథుఁడు న్యాయవాదియైనపిదప నతిబుద్ధిసూక్ష్మతతో వ్యాజముల నడపి ప్రతిష్ట సంపాదింపఁగలిగెను. ఆతని వాగ్ధోరణి యాతనియుక్తులు న్యాయాధిపతుల మనస్సులనాకర్షించుచు నతని నేర్పు స్వల్పకాలములోనే వానికి గొప్పపేరు దెచ్చెను. న్యాయాధిపతులు సయితము పలుమారు వానిప్రజ్ఞలకుఁ బొగడుచు వచ్చిరి. సంస్కృతము నందతఁడు మిక్కిలి ప్రజ్ఞావంతుఁడగుటచే హిందూశాస్త్రములమీఁదవచ్చిన వ్యాజములలో నతని యాలోచన ప్రమాణమైయుండెను. జడ్జీలుసయితము సందిగ్ధవిషయములలో నీతనిసహాయ మపేక్షించుచువచ్చిరి. యూరపుఖండమున క్రీస్తుదేశమున హోమరనుకవి ఈలియడ్డను నొక గ్రంథమువ్రాసెను. దానియందలి కథ యచ్చముగ రామాయణము వలె నుండును. అందుచే సంస్కృతపండితుడగు వీబరను దొరగారు రామాయణము రచించిన వాల్మీకి మహర్షి హోమరుకవి వ్రాతలను దొంగిలించెనని వ్రాసిరి. కాశీనాథతెలాంగు హోమరుకవిత్వము వాల్మీకి కవిత్వము, జాగ్రత్తతో జూపుచు నొకవ్యాసమువ్రాసెను. ఆవ్యాసమును హిందూదేశస్థులే గాక యింగ్లాండు వారు సయితము చాలమెచ్చిరి.

అతఁడు 1873 వ సం॥రమున మొట్టమొదట బహిరంగమైన సభలోనికివచ్చి యొక్క యుపన్యాసమిచ్చెను. ఆసభ యప్పుడు క్రొత్తగాబుట్టిన యుప్పుచట్టమును గురించి చర్చించుటకు జరిగెను. అతఁడు నాడిచ్చిన యుపన్యాసము నింగ్లీషుపత్రికలు స్వదేశపత్రికలు సమానముగఁ గొనియాడెను. అతని నోటినుండి యాంగ్లేయభాష వెలువడునప్పు డాంగ్లేయులు సయితము తమభాష కిట్టిసౌకుమార్యము గలదాయని తెల్లబోయి చూచెడువారు. న్యాయవాదియై విశేష ప్రసిద్ధిగాంచుచు రాజకీయవ్యవహారములలో మిగులఁ బనిచేయుచుఁ దీరికలేకయున్నను గాశీనాథతిలాంగు సంస్కృతభాష పరిశ్రమము మరువలేదు. భర్తృహరి నీతిశతకము ముద్రారాక్షస నాటకము నింగ్లీషుటిప్పణము వ్రాసి ప్రకటించెను. అంత దృష్టినొందక యతదు పురాతనతామ్రశిలాశాసనముల శోధించి వానిలో గలవిషయము లను లోకమునకు తెలియజేయుచు వచ్చెను. 1876 వ సం॥ రమున నతడు బొంబాయి యూనివరిసిటీలో సభికుడయ్యెను. 1877 వ సం॥ రమున నీదేశమందున్న తెల్లవారినిమాత్రము 'వాలంటరీకోరు' అను పేరుగల యొకవిధమయిన సేవలోఁ జేర్చికొనవలసిన దనియు నల్లవా రినిమాత్ర మందుఁ జేర్చికొనగూడదనియు దొరతనమువారిని వేడు కొనుటకు బొంబాయిలో నొకసభ జరిగెను. ఈతిలాంగుగారును ఫిరోజిషా మెహతాగారును మఱియొక సభ చేసి నల్లవారి నందు జేర్చికొనక పోవుట వారిన వమానించుట యని నొక్కిచెప్పి యుపన్యాసమిచ్చిరి.

1878 వ సం॥రమున గవర్నరు జనరల్ గారగు లిట్టను ప్రభువు గారు స్వభాషలలోఁ బ్రకటింపఁబడు వృత్తాంతపత్రికల నడచివేయుట కొకచట్టము నిర్మించిరి. ఆకాలమున నీతిలాంగుగా రట్టిచట్టము ధర్మ విరుద్ధమని హిందూప్రకాశ పత్రికలో పలుమారు వ్రాసిరి. 1879 వ సం॥రమున లిట్టను ప్రభువుగారు దూదిసరకులమీఁద కట్టిన సుంకము లను గూర్చి తిలాంగుగా రాపన్నులు దేశానర్థకములని యుపన్యాస

ములిచ్చి యీప్రభుపుపరిపాలనము దేశాభివృద్ధి పరాఙ్ముఖమని తెలియ జేసిరి. 1880 వ సంవత్సరమున నప్పటిగవర్నరుగారు తిలాంగుగారికి జాయంటు జడ్జీపని నిచ్చెదమని చెప్పగా నతఁ డక్కఱలేదనియెను. పిమ్మట దొరతనము వారాయనకు లాకాలేజీలో నుపాధ్యాయత్వ మిచ్చిరి. ఈపని యదివఱకు దొరలకేగాని స్వదేశస్థుల కిచ్చుటలేదు. 1882 వ సం॥రమున గవర్నరుజనరలుగారగు రైఫన్ ప్రభువుగారు వానిని "ఎడ్యుకేషనల్ కమీషనులో" సభికుఁడుగా నేర్పరచిరి. హిందూదేశములో విద్యాభివృద్ధి యెట్లగుచున్నదో కనుగొనుట కీసభ యేర్పడినది. ఈసభలోఁ గూర్చుండి యతఁడు పడినపరిశ్రమకు రైఫన్ ప్రభువుగారు మిక్కిలి సంతసించి వానికి సి. ఐ. యి. అనుబిరుదము నిచ్చిరి. ఆసభలో నతని సహకారులై పనిజేసిన కొందఱు పాఠశాలలో నీతిపుస్తకములు కొన్నిటిని బాలురచేతఁ జదివించి నీతి ప్రత్యేకముగా నేర్పవలయునని వాదరింప నీతి బాలురు చదువుచున్నట్టి ప్రతి గ్రంథములో నున్నదనియుఁ బ్రత్యేకముగా నేర్పనక్కఱ లేదనియుఁ దిలాంగుగారు వారివాదములఁ బూర్వపక్షముచేసి వ్రాసిరి.

1883 వ సంవత్సరమున ఇల్బర్టుబిల్లు అనునది హిందూదేశమునం దంతటఁ జర్చింపఁబడెను. దొరలేనైన నేరములు చేసినప్పుడు నల్ల న్యాయాధిపతులు వారిని విచారింపవచ్చునని యీచట్టముయొక్క ముఖ్యాభిప్రాయము. ఇది దొరల కనిష్టమై వివాదకారణమయ్యెను. ఆదినములలో నీతిలాంగుగారు బొంబాయిలో నొక సభచేయించి యీబిల్లు చాల శ్రేయోదాయకమని న్యాయమని యుపన్యసించెను. ఈయుపన్యాసమును వాని ప్రతిపక్షులుసయితము గొనియాడిరి. 1884 వ సంవత్సరమున నీతఁడు బొంబాయి గవర్నరుగారి శాసన నిర్మాణసభలో సభికుఁడుగా నియమింపఁబడి హైకోర్టు జడ్జియగు వఱకు నాసభలోఁ బనిచేసెను. ఆసభలోనుండి మహారాష్ట్రదేశమునకు ముఖ్యముగా బొంబాయినగరమునకుఁ జాల నుపకారముచేసెను.

1885 వ సంవత్సరమున నితఁడు హ్యూందొరగారితోఁ గలసి దేశీయ మహాసభాస్థాపనకుఁ బాటుపడి ప్రథమసభ బొంబాయిలోఁ జరిగించెను. 1888 వ సం॥రమున నలహాబాదులోఁ జరిగిన దేశీయమహాసభ కితఁడుపోయి శాసననిర్మాణసభలలో స్వదేశీయసభికులను మునుపటి కంటె నెక్కువగా జేర్పవలసినదని దొరతనమువారికి విన్నవించుచు నుపన్యసించెను. ఇది యాతనియుపన్యాసములలో శ్రేష్ఠమయినది. 1880 వ సం॥రమున దొరతనమువారీయనను బొంబాయి హైకోర్టులో జడ్జీగా నేర్పరచిరి. ఈయుద్యోగమున కీయన సర్వవిధములచేతఁ దగినవాఁడని యాకాలమునఁ దెల్లవారు నల్లవారు నను భేదములేక యెల్లవారుం గొనియాడిరి. అతఁడెంత మంచిన్యాయాధిపతియో వాని తీర్పు లెంతశాస్త్రబద్ధములుగ నెంతయుక్తియుక్తములుగ నున్నవో వానిని జదివిన వారందఱు నెఱుంగుదురు. హిందూదేశములో రాయల్ ఏషియాటిక్కు సొసయిటీలనుపేర కొన్ని సమాజములు గలవు. సంస్కృతము మొదలగు ప్రాగ్దేశవిద్యలను గూర్చి పరిశ్రమజేయుటయు తామ్రశిలాశాసనాదుల త్రవ్వించి చక్కఁ జేయుటయు నీసభయొక్క ముఖ్యోద్దేశము. ఈసమాజ మొకటి కలకత్తాలోను మఱి యొకటి బొంబాయిలో గలదు. బొంబాయిలో నున్న సభకు శ్రీతెలాంగుగారిని దక్కినసభికు లగ్రాసనాధిపతిగ జేసిరి. ఈగౌరవము నల్లవారి కెవ్వరి కదివఱకు గలిగియుండలేదు. అతఁడు హైకోర్టుజడ్జియై దొరతనమువారి కొలువులోఁ బ్రవేశించినను దేశీయ మహాసభమీఁద నాతని కగల యభిమానము రవంతయేనియుఁ గొఱత పడదయ్యె. 1892 వ సం॥ రాంతమందు వానిదేహస్థితి చెడిపోయెను. అదిమొదలొక సంవత్సరము రోగపీడితుఁడై 1893 వ సం॥ శెప్టెంబరు 1 వ తారీఖున నీమహాపురుషుఁడు లోకాంతరగతుఁ డయ్యెను.

అతని మరణమునుగూర్చి తెల్లవారు నల్లవారు ననుభేదములేక హిందూ దేశస్థులగు జనులందఱు మిక్కిలి దుఃఖించిరి. ఈసచ్చరి

త్రుని జ్ఞాపకార్థము బొంబాయినగరములో నొకపెద్దసభ చేయబడెను; ఆసభ కప్పటి గవర్నరుగారగు హారిసుప్రభువుగా రగ్రాసనాధిపత్యము వహించిరి. ఆకాలమున బొంబాయి హైకోర్టులో మొదటిజడ్జీగారు తిలాంగును గూర్చి చెప్పినమాటలలో గొన్నిఁటి నిందుదహరించు చున్నాము. "తిలాంగు విషయమున నేను చెప్పవలసిన ముఖ్యాంశ మొకటున్నది. హిందువులలో నిప్పుడనేకు లింగ్లాండు మొదలగు దేశములకుఁ బోయిరి. అచ్చట నాగరికతను జనుల యాచారములను వ్యవహారధర్మములను స్వయముగ జూచి నేర్చికొను చున్నారు. తిలాంగు స్వదేశమునెన్నడు విడిచిపెట్టకపోయిన కేవలము పాశ్చాత్త్యుల గ్రంథముల సహాయముననే వారి యాచార వ్యవహారాదులను నాగరికతను జూచిన వారికంటె నెక్కుడుగ గ్రహించెను. ఈయన స్వదేశమగు బొంబాయిరాజధానిని దరుచుగ విడిచియుండలేదు. నేనెఱిఁగినంత వఱకీయన స్వదేశము నొక్కసారి మాత్రము విడిచెను. ఈ విధముగ నతఁడు పశ్చిమ దేశ గ్రంథములం జదివి ప్రాగ్దేశాచారముల నవలంబించి ప్రవర్తించుటచే జనులకందఱి కతఁడు సర్వదా యిష్టుఁడై మెలంగెను. ఈతని మరణముచేత హిందూదేశ మంతయు మహా నష్టమును బొందినది."

కాశీనాథతిలాంగు న్యాయవాదియై యుండుట రాజకీయ వ్యవహారములలో బ్రవేశించి ప్రతిష్టగాంచుట మొదలగు పనులతోనే కాలము బుచ్చక సంఘసంస్కారముపై చాలనిష్టము గలిగియుండెను. హిందూ వితంతువుల వైధవ్యమును గూర్చి యాయన పలుమారు దుఃఖించెను. అతి బాల్యవివాహములు వానికష్టములేవు ప్రస్తుతము హిందూదేశమందున్న వర్ణభేదము దేశమున కరిష్టదాయకమని యతఁడు తలంచెను. అతఁడు చనిపోవుటకు ముందు పదియేండ్ల క్రిందట వఱకు దొరతనమువారు మన సంఘవిషయములలో జోక్యము కలుగ జేసికొనగూడదని యభిప్రాయపడుచు వచ్చెను. కాని యిటీవల

1800 వ సంవత్సరమందు 12 సంవత్సరముల లోపు బాలికలకు గర్భాదానము చేయఁగూడదని దొరతనమువారు చట్టము నేర్పరచి నప్పుడు హిందువులందఱు అదికూడదని వాదించుచుండ నప్పుడు తిలాంగు గారు తనతొంటి యభిప్రాయమును మార్చుకొనియెను. దేశాధి పతులు ప్రజలను సర్వవిధముల గాపాడవలసిన భారము వారిపై నున్నది గనుక దురాచారముచేత బాధపడు ప్రజలనుగూడ రక్షింప వలసిన దేయని యాయన యభిప్రాయము. అందుచే దురాచారముల నడచు చట్టముల నేర్పరుచుటలో దొరతనమువారు మంచిపనియే చేసెనని యాయన సంతోషించెను. బొంబాయి నగరమునందు స్థాపింపఁ బడిన స్త్రీపునర్వివాహ సంఘమునకు సభాధ్యక్షుఁడుగా నుండెను. సంఘసంస్కారముమీఁద నభిమాన మెంతయున్నను తిలాంగు తన సంస్కారపద్ధతుల నాచరణములోనికిఁ దెచ్చినవాఁడు కాఁడు. అతి బాల్యవివాహము లిష్టములేకున్నను 1893 వ సంవత్సరమున నిత్తఁ డెనిమిదేండ్ల వయసుగల తనకూఁతునకు వివాహము చేసెను. హిందూదేశస్థు లనేకు లిదివిని యైకకంఠ్యముగ వానినధి క్షేపింప నప్పుడాయన తానుచేసినది తప్పే యనియుఁ దనశరీరస్థితి చెడిపోవుటచే తాను బ్రతికియుండగానే కూఁతురు వివాహము చేయ వలయునని యట్లు చేసితిననియుఁ జాల విచారించెను. "ప్రమాదో ధీమతామపి" యన్నట్లు లెంతవారికైన లోపము లుండకపోవుగదా! ఇదితప్ప యతనియం దేవిధమయిన లోపములులేవు. ఈయన మరణమువల్ల హిందూదేశమున కంతకు గొప్పనష్టము గలిగెనని జనులు భావించిరి.

విశ్వనాథ నారాయణ మండలికుఁడు

మహారాష్ట్రమందలి కొంకణగిరి జిల్లాలోఁ మురుదాయను నొకగ్రామము గలదు. విశ్వనాథ నారాయణ మండలికుఁడు 1833 మార్చి 8 వ తారీఖున జన్మించెను. ఈమండలీక కుటుంబము పూర్వ కాలమునందు శ్రీమంతులగు పీష్వాలతో సంబంధబాంధవ్యంబులు కలిగియుండుటచే మిగుల గౌరవాస్పదమైనది. ఈతని ముత్తాత పీష్వాలవద్ద నౌకమండలమునకు సుబేదారుగానుండెను. ఈమండలి కుఁడు మొట్టమొదట నక్షరాభ్యాసము తనతాతయగు దుండిపంటు వద్దచేసి యనంతరము గ్రామపాఠశాలలోఁ జేరెను. అక్కడ కొన్ని నాళ్లు గడచుటయుఁ దలితండ్రులు వాని కింగ్లీషుచెప్పించుటకై రత్న గిరికిఁ బంపిరి. అతని యదృష్టవశమున నచ్చటిపాఠశాలలో నుపాధ్యా యశిరోమణియగు రావుబహదూరు రామచంద్రబాలకృష్ణుఁ డను నతఁడు ప్రధానోపాధ్యాయుఁడై యుండుటచే నక్కడ యున్నంత వఱకు విద్యఁ జక్కఁగ నేర్చి పిమ్మట బొంబాయికిఁ బోయి యెల్ఫిన్‌స్టను పాఠశాలలో నతఁడుచేరెను. పూవుపుట్టగానే పరిమళించు నన్నట్లు మండలికుఁడు విద్యార్థియై యున్ననాఁడె తెలివికిఁ బ్రసిద్ధికెక్కి పీజు స్కాలరుషిప్పను పేరుగల విద్యార్థి వేతనమును సంపాదించెను. అక్కడ నుపాధ్యాయులుగానున్న దొరలనేకులు తెలివితేటలంబట్టి యాబాలునిమీఁద నెంతయు నభిమానముఁబూనిరి. ఆపాఠశాలలోని యొజ్జల కతనిమీఁద నెంతయభిమానము నెంతగౌరవము గలవో యీ క్రిందిపనివలనం దెలియవచ్చును.

ఆబడిలోనున్న గణితశాస్త్రపండితుఁ డొకమాసము సెలవు పుచ్చుకొనెను. మండలీకుఁ డప్పటికింకను విద్యార్థియై యుండినను పాఠశాలాధికారు లామాసముదినములు పనిచేయుటకు బాలుఁడని యెంచక వానినే నియమించిరి. పాఠశా లాధికారులు వాని ప్రజ్ఞకు

విశ్వనాథనారాయణ మండలికుఁడు

మిక్కిలి సంతసించి 1851-52 సంవత్సరములకు వ్రాసిన సంవత్సర చర్యలో వానినిగూర్చి యిట్లువ్రాసిరి. "విశ్వనాథనారాయణ మండలికుఁడు మిక్కిలి చురుకుగల విద్యార్థియని మేము నిరుడే వ్రాసితిమి. ఈసంవత్సరపు విద్యార్థులలో గూడ నతఁడేప్రసిద్ధుఁడు. ఈసంవత్సరము పేటన్ పండితుఁడు సెలవుదీసికొనిన నెలలో నితఁడాపని చేసెను. చేసినపని మిక్కిలితృప్తికరముగా నున్నది.

ఆకాలమున బి. ఏ. మొదలగు పరీక్షలు లేవు. అప్పుడున్న పరీక్షలలోఁ గొప్పదానియందు మొదటివాఁడుగ మండలికుఁడు కృతార్థుఁడయ్యెను. విద్యాసమాప్త మగునప్పటి కతనికి బందొమ్మిదవయేఁడు అందుచే నతనిగురువులలో నొకఁడుసీమకుఁబోయి సివిలుసర్వీసు పరీక్షకుఁ జదువుకొమ్మని వాని నెంతయుఁ బురికొల్పె. కాని వానికుటుంబ మట్టియుద్యమమును బూననియ్యకపోవుటచే నతఁడు చిన్నతనమందే యుద్యోగము సంపాదింపవలసి వచ్చెను. సింధుదేశమున దొరతనము వారి యేజంటుగానుండి 'సర్ లిగ్రాండు జేకబుదొర'గారు కార్యనిర్వాహకహామందుఁ దనకు సహాయకుఁ డొకఁడు కావలయునని కోరగాఁ గొందఱుదొరలు మండలీకు నప్పగించిరి. ఆజేకబుదొరగారు తనక్రింద పనిచేయుచున్న మండలీకునిమీఁద జాలనభిమానముగలిగి యాకాలపు గొప్పదొరల పరిచయము వానికిఁ గలుగఁజేసెను. మండలీకుఁడు కనఁబడు సుగుణముల కన్నిఁటికిఁ గారణ మాదొరలతోఁ దానుచేసిన స్నేహమేయని పలుమారు చెప్పుచువచ్చెను. అతఁడు వారివద్దనుంచి నేర్చికొనినగుణములివి. పట్టుదలతోఁ బనిచేయుట, కార్యదీక్ష, సంపూర్ణస్వతంత్రబుద్ధి మఱియు నీగుణంబులకు మెఱుగుబెట్టిన దొకటి గలదు. అదియేమన తనయర్హాకృత్యమునం దేమఱిపాటులేక పని చేయుట.

ఈతఁడు కొంతకాలము పాఠశాలలుపరిక్షించు సహాయపరీక్షకుడుగా, బిదప సబు జడ్జీగా, బిమ్మట దొరతనమువా రచ్చువేయించిన

పుస్తకముల విక్రయించు నుద్యోగస్థుడుగ ననంతరము వచ్చుబడిపన్ను నుగూర్చి యేర్పడిన కమీషనరుగారికి సహాయుడుగానుండి యుద్యోగములు చేసెను. కాని దొరతనమువారి యుద్యోగములో నున్నంత కాలముతన తెలివితేటలుబయలుపడవనియు దొరతనమువారు మిక్కిలి దయగలిగి యిచ్చినపక్షమున నింకనొకటిరెండు గొప్పయుద్యోగములే యిచ్చెదరనియు నల్లవారికి తెల్లవారితో సమానముగ నుద్యోగములీయరనియు నతఁడు నిశ్చయముగనమ్మి హైకోర్టులో న్యాయవాదిగ నుండుట మంచిదని తలంచి సర్కారుపనిమాని న్యాయవాది పరీక్షయందు కృతార్థుఁడై 1863 వ సంవత్సరమున హైకోర్టులో వకీలుగ జేరెను. అప్పుడు హైకోర్టులో బుద్ధిసూక్ష్మతగల న్యాయవాదులు లేనందున మండలీకునివంటి నేర్పరికి వ్యాపకమున కవకాశముండెను. అప్పటి న్యాయవాదులలో నింగ్లీషునేర్చిన వారు మిక్కిలి తక్కువ. జడ్జీలలో సహితము హిందూ ధర్మశాస్త్రము నిశ్శంకముగా నేర్చినవారు లేరు. అందుచేత నతఁడు స్వల్పకాలములోనే చాలధనము సంపాదింప గలుగుటయేగాక జడ్జీల గౌరవమునుగూడ సంపాదించెను. ప్రజలను తనకిచ్చిన వ్యాజములలోనున్న సంగతులు శ్రద్ధతో జదివి వచ్చినవారి కేదోయుపకారము చేయవలయునని తలంచువాఁడు. వేళమీరి యెన్నడు కోర్టునకుబోవలేదు. ఒకసారి పునహాకోర్టుకుఁ బోవలసియుండి బొంబాయి హైకోర్టులోనున్న పనితొందరవల్ల జాగు చేసి యతఁడు పొగబండి నందుకొనలేకపోయెను. బండిమించినది నేనేమిచేయనని వంకబెట్టక సొమ్ము చూచుకొనక బొంబాయినుండి పునహాకు తనకు ప్రత్యేక మొకపొగబండి నేర్పరచుకొని యుచిత సమయమున కక్కడకుబోయి వానిపక్షము వాదించెను. మరియొకసారి కొంకణదేశమున రత్నగిరికిఁ బోవలసియుండి యక్కడ బొగయోడ దొరకక యుండుటచే ప్రత్యేక మొక పొగయోడ తన నిమి

త్తము దెప్పించుకొని చాలసొమ్ము వ్యయముచేసికొని యాయూరు చేరెను.

అతఁడు న్యాయవాది శబ్దమును సార్థకము చేసిన న్యాయవాది వ్యాజ్యములుతనవద్దకుదెచ్చినవారికి రుసుమెన్నడు నీయలేదు. నతడు తనకెంతెంత ధనమిచ్చెదనన్నను సరే యోడినవారిపక్షమున నెన్నడు పనిచేయువాఁడుకాడు. ఆకాలమందు హైకోర్టులో నసలువ్యాజ్యముల విచారణకు నప్పీళ్ళవిచారణకుఁ గొంతభేదముండెను. అప్పీళ్ళ విచారణలోనున్నంత సులువు అసలు వ్యాజ్యములలో లేదు. అందు చేత రెండింటికి సమానమైన సౌకర్యములు సేయుమని మండలీకుఁడు జడ్జీలను వేడెను. వారట్టివిధముగా నందఱకుఁ జేయుట కిష్టపడక కావలసినయెడల మండలీకునకును మఱియొక రిద్దరికి నుపకారము చేయుదుమనిరి. మండలీకుఁడు స్వప్రయోజనపరుఁడు గాకపోవుటచే నందఱకులేని సౌకర్యము తనకొక్కనికి నక్కరలేదని నిరాకరించె. 1884 వ సంవత్సరమున గవర్నమెంటు వకీలుగానుండిన నానాభాయి హరిదాసు హైకోర్టుజడ్జీగా నియమింపబడెను. అందుచే దొరతనము వారుమండలీకుని తమ వకీలుగా నియమించుకొనిరి.

మండలీకుని గొప్పతనము చాలధనము సంపాదించిన న్యాయవాది యనియేగాదు. అతఁడు బొంబాయిలో మునిసిపల్ కమీషన రుగా నుండెను. అదియునుగాక గొప్పసంస్కృత పండితుఁడు. మఱియు దేశభాషను జక్కఁగనేర్చి యందనేకగ్రంథములు వ్రాసెను. కొంతకాలము వార్తాపత్రికలనుగూడ నడపెను. దొరతనమువారి శాసననిర్మాణ సభలోఁ జాలకాలము సభికుఁడైయుండెను. వేయేలఁ అతఁడు జనులవిశ్వాసమునకుఁ బాత్రుడై యెల్లవిషయముల వారి కాలమునందు నాయకుఁడై యుండెను. 1865 సంవత్సరమందు దొర తనమువారతనికి "జస్టిసుఆఫ్‌దిపీస్" అను గౌరవోద్యోగము నిచ్చిరి. ఇది బెంచిమేజస్ట్రీటు మునిసిపల్ కమీషనరు మొదలగు నుద్యోగములవలె జీతములేనిదై గౌరవమున కధికారముగలదై యుండును,

ఆకాలమందు బొంబాయిలో మునిసిపాల్టీ యేర్పడ నందున నగరము యొక్క పారిశుద్ధ్యమును విచారించు నధికారమిా జస్టిసునందే యుండెను. ఈ జస్టిసులందఱికి నొకప్రధాన పురుషుని దొరతనము వారేర్పరచి కార్యనిర్వాహ మంతయు వానికప్పగించిరి. అతఁడు మిక్కిలి బుద్ధిశాలియు లోకానుభవము గలవాఁడునయినను ధనమునా వశ్యకముగా వ్యయముచేయుటయు నప్పుడప్పు డపహరించుటయు మొదలగు దురభ్యాసముల కలవడెను. విశ్వనాధ నారాయణ మండలికుఁడు వాని చెడుచేతలకిష్టపడక యెదిరించి వానిగుట్టు బయలుపెట్టఁ జూచెను. స్థితిగతులు బొత్తుగ చెడిపోయినవని దొరతనమువారు గ్రహించి 1872 వ సంవత్సరమున మునిసిపాలిటీయేర్పరచి బొంబాయి నగరమును జస్టిసులచేతిలోనుండి తప్పించి యామునిసిపాలిటి కప్పగించిరి. మండలీకుఁడీసభలో ప్రధానసభికుఁడై యుండెను.

1879 వ సంవత్సరమందును మరల నెనుబదియవ సంవత్సరమందును మండలీకుఁడు బొంబాయి మునిసిపల్ చేర్మన్‌గా నియమింపఁబడెను. బొంబాయివంటి మహానగరమందు నంతటియధికారముచేయుట మిక్కిలికష్టమైనను మండలీకుఁడు నిష్పక్షపాతముగను న్యాయముగను జనసమ్మతముగను వ్యవహరించెను. 1862 వ సంవత్సరమం దతఁడు బొంబాయి యూనివర్సిటిలో సభికుఁడయ్యెను. అందుండి పలుమాఱు లాయన మహారాష్ట్రభాషలో సింధుభాషలోను గుజరాతుభాషలోను పదునాలుగు సంవత్సరములు బియల్ పరీక్షలోను బరీక్షకుఁడుగా నుండెను.

1874 వ సంవత్సరమునం దాయన బొంబాయి దొరతనము వారి శాసననిర్మాణసభలో సభికుఁడయ్యెను. ఈసభలో నిదివఱకనేకులు సభికులై యుండిరికాని ప్రజలపక్షమువాఁడితఁడే. అదివఱకు దొరతనమువారు సాధారణముగా మహారాజులను జమీాందారులను నేర్పరచుటచే వారందఱు గంగిరెద్దులవలె దొర లేమాట

లాడిన నామాటలకే తలలూఁచుచుండెడివారు. మండలీకుఁడు గవర్నమెంటువారిచే నేర్పరుపఁబడినను ప్రజలకు నష్టమువచ్చు శాసనము లేర్పరచునప్పుడు ప్రజాపక్షముఁబూని పోరాడుచు ధైర్యశాలి యెంతపని చేయగలఁడో యదిచూపెను. శాసననిర్మాణసభకుఁ మండలీకునట్లు మరియొకరు తగియుండరు. ఏలయన నతఁడు పరిపూర్ణపండితుఁడు బుద్ధిశాలియగు న్యాయవాది. గొప్పయనుభవశాలి. దేశస్థితిగతులు చక్కఁగానెఱిఁగినవాఁడు. మఱియు స్వతంత్రుఁడు. అధికారులు కన్నెఱ్ఱజేసిన మాత్రమున వెరచి తన యభిప్రాయములను దాఁచుకొనువాఁడుకాఁడు. ఒకసారి వానినొక గవర్నరు బెదరించెనఁట. మండలీకుఁడపుడు వానియాటలు తనవద్ద సాగిరావని మెల్లగఁ జెప్పి మందలించెనఁట. అతఁడు బొంబాయి శాసననిర్మాణసభలో వరుసగా మూఁడుసారులు సభికుఁడుగా నేర్పరుపఁ బడెను.

1884 వ సంవత్సరమునం దతఁడు గవర్నరుజనరల్ గారగు రిపన్ ప్రభువుగారిచేత వారి శాసననిర్మాణ సభలో సభికుఁడుగా నియమింపఁ బడెను. బొంబాయి దేశస్థుఁడు గవర్నరుజనరలుగారి యాలోచన సభలో సభికులగుట కదియే మొదలు. ఆసభలోఁ గూర్చుండుట కతఁడు బొంబాయినుండి పోవునప్పుడు పౌరులు వాని నుత్సవముజేసి మన్నించిరి. కలకత్తా చేరినతోడనే యానగరవాసులుగూడ వానిని సన్మానించిరి. రైపన్ ప్రభువుగారి తరువాత వచ్చిన ఢఫ్రిక్ ప్రభువుగారును వానికి శాసననిర్మాణసభలో సభికత్వమిచ్చి గౌరవించిరి. అతఁడు సభికుఁడుగా నున్నకాలమున వచ్చుబడిపన్ను కట్టుట మొదలగు కార్యము లనేకములు జరిగెను. అట్టి పన్నులు కట్టఁగూడదని యతఁడు శక్తివంచన లేక దొరతనమువారితోఁ బోరాడెను. దేహారోగ్యము సరిగా నుండకపోవుటచే నతఁడు 1887 వ సంవత్సరమున దన సభికత్వమ్ము మానుకొనెను. కలకత్తానుండి యతఁడు వచ్చిన తోడనే దేశములకతఁడు చేసినయుపకారములంబట్టి వానిపేరు స్థిర

ముగా జ్ఞాపకముండునటులేపని జేసిన బాగుండునని యోచించుటకు బొంబాయిలో నొకసభ జరిగెను. ఏటేట నొకబంగారు పతకమతని పేర చేయించి సంస్కృతభాషావిషయమున మంచి యుపన్యాసము వ్రాసిన విద్యార్థికి బహుమానమిచ్చుటకును వాని ప్రతిమనొకటి తెప్పించి జనులందఱు వచ్చుచు బోవుస్థలమున నుంచుటకును నాడు జనులు నిశ్చయించిరి. పునహానగరమందుఁగూడ నట్టిసభయే జరిగెను. అక్కడిజనులును వేదశాస్త్రపండితునకు మండలీకుని పేర నేటేట బహుమానమీయ నిశ్చయించిరి.

మండలీకుడు విద్యాభిమాని గ్రంథకర్తయని యీవఱకే చెప్పియుంటిని. మొదటనతఁడు దేశభాషలో గొన్ని గ్రంథములురచించెను. అతఁడు విద్యార్థియై యుండిననాడే యింగ్లీషులో లాటరీ యనుపేర నున్న చిన్ననీతికథనుమరాఠీభాషలోనికిమార్చి బహుమానమందెను. తరువాత రాజకీయవ్యవహారములందెలుపు నర్థశాస్త్రమును భాషాంతరీకరించెను. సింధు దేశమున నున్న కాలమున సింధుభాషను నేర్చికొని దానిలోఁ జిన్నవ్యాకరణమును వ్రాసెను. గుజరాతీభాషలోఁ జాలపరిశ్రమజేసి యాయన యెల్ఫినిష్టను దొరగారుచేసిన హిందూదేశచరిత్ర నాభాషలోనికి మార్చెను. ఈగ్రంథము పాఠశాలలలో విద్యార్థులకు బఠనీయ గ్రంథముగా నేర్పరుపఁబడెను. 1857 వ సంవత్సరమున నతఁడు హిందూలాసంగ్రహమను నొకగ్రంథము నింగ్లీషు నవ్రాసి దానికి గుజరాతిలో నర్థము వ్రాసెను. అదియేయిప్పు డనేకులు జదువుచుందురు. మఱియు నతఁడు కిండరుసులేదొరగారు రచియించిన సాక్ష్యశాస్త్రమును స్వభాషలోనికి మార్చెను. సివిలధికారము క్రిమినలధికారము కలక్టర్ల చేతులోనుండి తప్పింపవలసినదని యాయన యభిప్రాయపడి తద్విషయమున నాయన కొంతవ్రాసెను. ప్రాచీన శాసనాదులఁగూర్చి బొంబాయిలోనున్న యాసియాఖండ సంఘమువారియెదుట నతఁ డాఱుపన్యాసములు చదివెను. నీలబంధు

వ్యాఖ్యానముతోనున్న యాజ్ఞవల్క్యస్మృతిని నిర్దోషముగా నతఁడచ్చువేయించి దానికి నింగ్లీషున భాషాంతరీకరణము గావించి ప్రచురించెను. అది హిందూధర్మశాస్త్రమును కరతలామలకముగ దెలుపునని యాకాలమున నెల్లవారు గొనియాడిరి. ఆగ్రంథములకు మండలీకుఁడు చక్కని పీఠికవ్రాసి దానిలో హిందూధర్మశాస్త్రముయొక్క చరిత్రము దానిస్వభావము నిర్వచించి స్మృతులను విభాగించి స్మృతి ప్రమాణములకు ననుగుణముగా కోర్టులిచ్చినతీర్పులం దుదహరించి భిన్నములగు నాచార వ్యవహారములను వేర్కొని యెల్లవిధముల గ్రంథ మత్యంతోపయుక్తమగునట్లు చేసెను. అతఁడు పత్రికాప్రవర్తకుఁడని కూడ నీవఱకుఁ జెప్పియుంటిని. అతఁడు 'స్వదేశీయుల యభిప్రాయ'' మనుపేర నొకయింగ్లీషు పత్రికను 1864 వ సంవత్సరమున స్థాపించి 1871 వ సంవత్సరమువఱకు బ్రకటించెను.

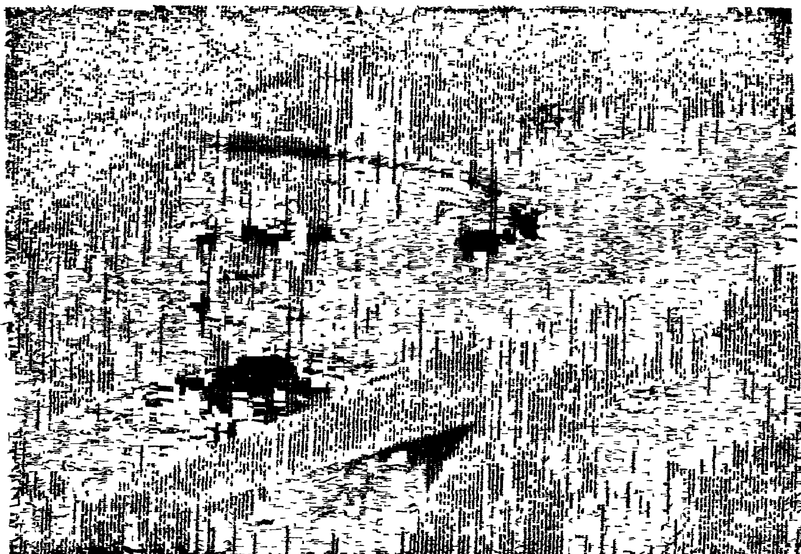
అతఁడుచేసిన దేశోపకారము నెఱింగియె దొరతనమువారు గూడ వానిని చాలగౌరవించిరి. అతఁడు స్కూళ్ళ యినస్పెక్టరుపని మానుకొనినప్పుడు దొరతనము వారదివఱ కతనికిఁ నుద్యోగవశమున నిచ్చిన రావుసాహేబుబిరుదము యావజ్జీవముంచుకొనవచ్చునని యుత్తరువిచ్చిరి. గవర్నరుగారి యాలోచనసభలో సభికుఁడుగ నున్నకాలమున బొంబాయినగరమునకు షరీఫుగనుండుమని యతనిని గోరిరి. కాని యితఁడు రెండుపనులు జేయుటకుఁ వీలులేదని యాయుద్యోగము వద్దని చెప్పెను. 1876 వ సంవత్సరమున గవర్నరుజనరలుగారగు లిట్టనుప్రభువుగారు బాలురపాఠశాలలోఁ జదువవలసినపుస్తకములు నిర్ణయించుట కొక్కసభ కూర్పఁదలఁచి యందు మండలీకు నొకసభికునిఁగా నియమించెను. కాని యతఁడు శరీరదౌర్బల్యముచేత నందుండుటకు వీలులేదని మానుకొనెను. 1877 వ సంవత్సరమున విక్టోరియారాణిగారు చక్రవర్తిబిరుదము వహించినప్పుడు ''హిందూదేశ

మిత్రజ్యోతి" యనునర్థమువచ్చు సి. యస్. ఐ, యను బిరుదును దానితో నొక వెండిపతకమును దొరతనమువా రతనికిచ్చిరి.

మండలీకుఁడు 1889 వ సంవత్సరము మే నెల తొమ్మిదవ తేదీని కాలధర్మము నొందెను. ఆదినమునందే బొంబాయి మునిసిపాలిటీవారు సభగూడి విశ్వనాధనారాయణమండలికుడు మునిసిపల్ కమీషనరుగా నుండియు జస్టిసుగానుండియు బొంబాయినగరమునకు జేసిన మహోపకారమునకు గృతజ్ఞులై యతని మరణమునకు విచారించిరి. ఆతనిమరణమునుగూర్చి శోకించుచు జనులు మహారాష్ట్ర దేశము నందంతట సభలు జరిపిరి. అతనికిసంఘసంస్కరణమిష్టము లేదుకాని వితంతువులకుదలగొరిగించుట యతఁడొప్పుకొన లేదు. పూర్వాచారములన్నియు నతనికిష్టము లయినను విదేశములు మరలఁ గొన్నికట్టుబాటులమీఁద సంఘమునఁ జేర్చుకొనవచ్చునని యతఁడు చెప్పుచువచ్చెను. అతని భార్యయెల్లప్పుడు రోగిష్టయైయుండెను. అయినను మండలీకుఁడు సత్ప్రవర్తకుడై దయాళువై యామె కుపచారములు చేయించుచు నేకపత్నీ వ్రతస్థుఁడై కాలముబుచ్చెను. ఆతఁడు బంధువులకు చాల ధనసహాయము జేసెను. భార్య కోరికమీఁద నామెయుం దాను వెండితోఁ దులాభారము దూఁగి యా సొమ్ము దానము చేసెను. ఆకాలమం దెల్లవిధముల నంతవాఁడు లేఁడని యెల్లవారు నంగీకరించిరి.

మహాదేవగోవిందరెనడీ

మహాదేవగోవిందరెనడీ 1842 వ సంవత్సరం జనవరి 20 వ తేదిని జన్మించెను. ఈయన మహారాష్ట్ర బ్రాహ్మణుఁడు. తండ్రి కొల్లాపురసంస్థానములో నుద్యోగస్థుఁడు. రెనడీ ఎల్ఫినిస్టను కాలేజీలో జేరి క్రమముగా విద్యాభ్యాసముచేసి 1862 వ సంవత్సరమున బి. ఎ.

మహాదేవగోవింద రెనడీ

పరిక్షయందును 63 వ సంవత్సరమందున యమ్. ఎ. పరిక్షయందును కృతార్థుండై బంగారుపతకమును బహుమానముగ బడసి 1866 వ సంవత్సరమున యల్. యల్. బి. పరిక్షయందుఁ దేరెను. విద్య ముగించిన పిదప నతఁడు గవర్నమెంటువారికి మహారాష్ట్రభాష నింగ్లీషు లోనికి భాషాంతరీకరించు నుద్యోగమునం బ్రవేశించెను. తరువాత నతనికిఁ గొల్హాపుర సంస్థానములో జడ్జీపనియైనది 1868 వ సంవత్సర మందు మున్ను దాను చదువుకొన్న కళాశాలలోనే ఇంగ్లీషు భాషా పండితుఁడుగ నతఁడు నియమింపఁబడుటచే జడ్జీపని స్వల్పకాలములోనే మానుకొనెను. హిందూదేశస్థు నొకనిని దొరతనమువా రింగ్లీషు భాషాపండితుఁడుగ జేయుట మనకు పూర్వగౌరవము చూపుటగదా! బొంబాయి రాజధానిలో విద్యాశాఖ కధిపతిగాఁ (ననగాఁ డైరక్టరుగ) నుండిన సర్. అలగ్జాండరు గ్రాంటుదొరగారు సీమకుబోవునపుడు రెనడీగారిని గూర్చి మాటలాడుచు నతఁడా కళాశాలకు భూషణ మనియు నతని బుద్ధిసూక్ష్మత నిరుపమాన మనియు మిక్కిలి కొని యాడెను. ఒకసారి రెనడీ విద్యార్థిగా నున్నపుడు గ్రాంటుదొరగారు వానిని దేశచరిత్రలలో బరిక్షించి తన ప్రశ్నల కతఁ డిచ్చిన యుత్త రములను మున్ను దాను చదువుకొన్న యాక్స్ఫర్డు కాలేజీకి పంపెను. హిందూవిద్యార్థుల తెలివితేటలు సీమలోనున్న దొరలకుఁ దెలుపు టకై యతఁడీపని జేసెను. చెన్నపట్టణములో నుండిన పూండీరంగ నాథము మొదలియారుగారికి నిట్టి గౌరవమే జరిగెను. ఆయనను గణితశాస్త్రములో బరిక్షించి డైరక్టరుగారు ఉత్తరపుకాగితములను సీమకంపిరఁట. రెనడీగారి కద్భుతమైన జ్ఞాపకశక్తిగలదు. ఏపుస్తక మయిన నొకసారి జదివి యందలి ముఖ్యసారాంశమును మరల వ్రాయగలిగినవాడఁట కళాశాలలో నతఁ డుపాధ్యాయుఁడుగనుండి బాలురకిచ్చు నుపన్యాసములు మిగుల మనోహరములుగను బహు శాస్త్రార్థ సమేతములుగనుండుటచే తోడియుపాధ్యాయులు డైరక్టరు

దొరగారుఁగూడ వానికడకుఁబోయి విద్యార్థులతోపాటు గూర్చుండి యాయుపన్యాసములను వినుచుండెడివారఁట. ఏశాస్త్రమునుగూర్చి నైన స్వయముగా నాలోచించఁదగిన శక్తిగలవాఁడు హిందూదేశ ములో రెనడీ యొక్కఁడే యని మఱియొక దొరగారు పలికిరఁట. 1871 వ సంవత్సరమున రెనడీగా రుపాధ్యాయపదవి మాని పునహా నగరములో సబుజడ్జిగా నియమింపఁబడెను.

ఆసంవత్సరమందే రెనడీయడ్వొకేటు పరీక్షయందుఁ గృతార్థ డయ్యెను. దీనిచేత నతనికి ఇంగ్లీషుబారిష్టరుతో సమానమైన గౌరవముగలిగెను. అదిమొదలుకొని యతఁడు మృతినొందువఱకు న్యాయాధిపతి పదవియందే యుండెను. 71 వ సంవత్సరము మొదలు కొని పదిసంవత్సరములవఱకు నక్కడక్కడ సబుజడ్జిగానుండి 1881 సంవత్సరమందు పునహాసతారా చిన్నచిన్న కోర్టులను బరీక్షచేయు టకు జడ్జిగా నేర్పరుపబడెను. 1884 వ సంవత్సరమున నతఁడు స్మాలుకాజుకోర్టు జడ్జిగా నియమింపఁబడెను. అక్కడనున్నప్పుడె డక్కనుకాలేజీలో రెనడీ ధర్మశాస్త్రవిషయమై కొన్ని యుపన్యాస ముల నిచ్చెను. 1886 వ సంవత్సరమం దతఁడు గవర్నమెంటు వారి చేత హిందూదేశముయొక్క యాదాయ వ్యయములనుగూర్చి యేర్పరుపఁబడిన సంఘములో సభికుఁడుగా నియిమింపఁబడి యప్పుడు గావించిన యుత్కృష్ట సహాయమునకు దొరతనము వారిచేత సి. ఐ. ఇ. అనుబిరుదము నందెను. అదియునుగాక దొరతనమువారు వానినెన్నియో పర్యాయములు బొంబాయి గవర్నరుగారి శాసన నిర్మాణసభలో సభికుఁడుగ నేర్పరచిరి. 1893 వ సంవత్సరము నవం బరు నెలలో కాశీనాథ త్రియంబక తిలాంగుగారు లోకాంతరగతుఁ డగుటచే దొరతనమువారానెల 23 వ తేదీని రెనడీగారిని హైకోర్టు జడ్జిగా నియమించిరి. నాఁడు మొదలుకొని రెనడీ తన మరణపర్యం తము నాయుద్యోగము మిక్కిలి సామర్థ్యముతో నిర్వహించెను.

ఆయన 1901 వ సంవత్సరము జనవరి 17 వ తారీఖున మృతి నొందెను. అతనిమరణమునుగూర్చి హిందూదేశస్థులు తెల్లవారు సమానముగ శోకించిరి! దానింబట్టియే జనులకతనియం దెంత యను రాగము గలదో తెలియగలదు. ఇటీవలవారిలో నెవరిమరణము జనులకు రెనడీ మరణమంత విషాదమును గలిగింపలేదు. ఏలయన రెనడీ తన దేశస్థులయొక్క హృదయానురాగము నే సంపాదించు కొనెను. హిందూదేశముననున్న ప్రతిపట్టణమందు వానిమరణమును గూర్చి శోకించుటకును వానికుటుంబమును పరామర్శచేయుటకును సభలుజరుపఁబడెను. ఈసభలో హిందువు లొక్కరేగాక సర్వమత ములవారు సర్వాభిప్రాయములవారును వాని యున్నత గుణములను మెచ్చి తమవిషాదముం దెలిపిరి. బొంబాయిహైకోర్టు జడ్జీలు వాని మరణము తమహైకోర్టునకేగాక యావద్దేశమునకు నష్టకరమని వక్కాణించిరి. ఇండియాగవర్నమెంటువారు సయితము వానిమర ణమునకు వగచుచు వానిసామర్థ్యాదులంగూర్చి యీక్రిందివిధముగ వ్రాసిరి. అత్యధికసామర్థ్యము పాండిత్యము స్వతంత్రస్వభావము గలిగిన రెనడీగారి మరణముచేత దేశమంతయు గొప్పనష్టముపాలై నది. అతఁడు హైకోర్టుజడ్జియగుటచేత నతనికంతకీర్తి రాలేదు. ఆతని యితరగుణములముందర నున్నతపదవి యెంతమాత్రమును బనికిరాదు. ఆతఁడు పరిపూర్ణ పండితుఁడు. స్వతంత్రస్వభావుఁడు. గాఢదేశాభిమాని రాజనీతివిశారదుఁడు. గొప్పసంఘసంస్కర్త. మతసంస్కారకుఁడు. ఇంక ప్రవర్తనమును గురించి విచారించితిమా కేవలము ఋషియని చెప్పవలయును. అతఁడు ప్రార్థనసమాజములో సభికుఁడు. మనస్సునందితఁడు బ్రహ్మసమాజ మతస్థుఁడు. అతనిమర ణానంతరము ప్రస్తుతము బొంబాయి హైకోర్టులో జడ్జిగానున్న చంద్రవర్కరుగారు చిన్నమత విషయకోపన్యాసముచేసి రెనడీగారి జీవితము గొప్పదగుటకుఁ గారణము నీక్రిందివాక్యములతో జెప్పెను.

"రెనడీగారన నెట్టివారనియు నతని జీవితమునందు ప్రధాన కీలక మేదనియు నన్నుమీ రడుగుదురేని యొక్కమాటలో జెప్పెదను. అతని యమితమైన భక్తియే గొప్పతనమునకుఁ గారణము. అతని యభిప్రాయప్రకారము మతమనగా నేజోక్యమునకుఁ బోక ముక్కు మూసికొని నొకమూలఁగూర్చుండుట గాదు. రాజనీతి విషయములలోను సాంఘిక విషయములలోను మతవిషయములలోను విద్యావిషయములలోను మనుష్యుఁడు ప్రవేశించి శక్తివంచనలేక దుర్గతిలోనున్న జనుల కుపకారముచేయుటయే మతమని యాయన యభిప్రాయము. ఏపనిలో నతఁడు ప్రవేశించినను దానిని మనఃపూర్వకముగా చేయువాఁడు. రెనడీ యొక్కొక్కప్పు డేదేవాలయమునందో పురాణార్థముల జనులకు బోధించుటయు మఱియొక్కప్పు డార్యసమాజము వారిపక్షమున నుపన్యాసమిచ్చుటయు యావజ్జీవము బ్రహ్మసమాజ సిద్ధాంతముల ప్రకారము నడచుకొనుటయుఁ బ్రార్థనసమాజములో సభికుఁడై యుండుటయు మన మెఱుంగుదుము. అదిచూచి కొందఱు రెనడీయొక్క మతమేదో తెలియక యతని చరిత్రము పరస్పరవిరుద్ధమనితలఁచి యతని మొగముమీఁదనే యామాట లనుచు వచ్చిరి. కాని దానియర్థము వారు గ్రహింపఁలేదు. ఆతని చరిత్రము విరుద్ధము గాదు. మంచిమతములన్నిఁటియందు నతనికి సమానాదర ముండుటచే నతఁ డేమతములోను జేరినవాఁడు కాడనుకొనుటకంటె యతనిది విశాలహృదయమనియు నతఁడు సర్వసమానుఁడనియు మనము భావింపవలసియున్నది. అతని యభిప్రాయ మేమనగా ప్రపంచము త్తరోత్తర వృద్ధిగలదగుటచే క్రొత్తమతములనేకములు పొడమినప్పుడు వైరుధ్యములులేక సామ్యముగల విషయములలో నన్నిమతములవారుఁ గూడి పనిచేసి దేశముసుద్ధరింపవలయునని."

అతఁడు తక్కిన రాజకీయాది విషయములలో జేసినపని యెట్లుండ నిండు. ఆయన సంఘసంస్కార విషయమున జేసినపనికే దేశస్థు లందఱు మిగుల కృతజ్ఞులై యుండవలయు. అన్ని సంస్కారములకంటె సంఘసంస్కారమందే యతఁడత్యాదరము గలిగియుండువాఁడు. ఈవిషయమున నతఁడు తన యావచ్ఛక్తిని ధారవోసెను. ప్రతిసంవత్సరము దేశీయమహాసభ జరిగినపట్టణములోనే సంఘసంస్కరణసభగూడ గావించుచు నచ్చటికి విధిగఁ దానుబోవుచు నచ్చటసాంఘిక విషయమైన యుపన్యాస మొకటి తానుచేయుచు నాసభలోజరిగిన చర్చలను స్వధనము వెచ్చపెట్టి ముద్రింపించుచు మఱణకాలమువఱకుఁ (ననగా బదునైదు సంవత్సరములు) ఆమహాత్ముఁడు పాటుపడెను. ఆయన నిజముగా మూఢాచారపరాయణులతో యుద్ధముచేయుచునే ప్రాణములు విడిచెనని చెప్పవచ్చును. ఏలయన నతనిమరణమునకు నిరువదిదినములక్రిందట దేశీయసభతోపాటు లాహోరునగరములో సంఘసంస్కరణ సభజరిగెను. రెనడీరోగపీడితుఁడై కదలలేక మంచమెక్కియుండుటచే నక్కడకెప్పటియట్లు పోలేక వాఙ్జాలముగ దానియ్యవలసిన యుపన్యాసమును వ్రాసి యొకరిచే జదువ బంపెను. ఆరోగము మరల తిరుగనేలేదు. ఇతఁడు సంఘసంస్కారపక్షమువాఁడగుటచే వానియభిప్రాయములు మతాంతరులగు తెల్లవారి యభిప్రాయములేయని భావించి దేశస్థులలో గొందఱు తమకతఁడుచేయు నుపకార మెఱుంగక వానిని నవనాగరికుఁడని పూర్వాచారద్వేషియని దేశమునకు శత్రువని యాప్రాంతముల సంస్కర్తల నిచ్చటివారు నిందించినట్లె నిందింపఁ జొచ్చిరి.

సంఘసంస్కారము యుక్తమైనదని తగిన హేతువులు చెప్పి మన స్వదేశస్థులను మెప్పించుటకే యతఁ డెంతో కష్టపడుచుండ కొందఱాంగ్లేయులు గూడ నవనాగరికుల నధిక్షేపించుచు వచ్చిరి. రెనడీవారికిఁగూడ దగినయుత్తరములు చెప్పవలసివచ్చెను. కాశీ

నాథ త్రియంబకతిలాంగుగారు కొన్నియెడల పూర్వాచార పరాయ ణుండై కొన్ని విషయముల నవనాగరికుండై రెనడీవలెనేయుండి సంఘసంస్కారమునకై పాటుపడెను. అతనిని బూర్వాచార పరా యణులుం గొందఱు తెల్లవారు గూడ విరుద్ధ వర్తనుండని యధిక్షే పించిరి. ఆయధిక్షేపణలకు రెనడీ ప్రత్యుత్తరముల జెప్పుచు తిలాంగు గారి వర్తనమందు విరుద్ధమేమియులేదని యీ క్రిందివిధమున మాటలాడెను. ఈసంగతులతఁడు ముఖ్యముగఁ దెల్లవారిను ద్దేశించియే పలికెను. "పరిపూర్ణమైన నాగరికతగలిగిన మీరు ప్రస్తుత ప్రాచీన నాగరికతల మధ్యమునబడి పరస్పరవిరుద్ధములగు రెండుమతముల సందున నిరికి యగచాట్లుపడుచున్న మమ్ముంజూచి మావర్తనము నర్థముచేసికొనలేకయున్నారు. అట్టిద్విభావమక్కరలేదని తలంచు వారు మాలోకొందఱున్నారు. వారి యభిప్రాయమే మన దేశకాల పాత్రములబట్టి మనకేమార్పులు రాలేదనియు మనపూర్వులున్నట్లు యితరప్రపంచ సంబంధములేక మనముగూడ నుండవచ్చుననియు. వారిమాట యటుండనిచ్చి రెండవపక్షము జూతము. ప్రాచీనమైన దంతయు జచ్చినదనియు దానితో మన కేసంబంధము లేదనియు ప్రస్తుతనాగరికతను భవిష్యత్కాలమందువచ్చు నాగరికతను సమగ్ర ముగ నవలంబించి బ్రతుకుటయే మనకు గార్యమనియు దలంచు వారును మనలో ననేకులు గలరు. ఈయిరువురకు నడుమ మరియొక చిన్నతెగ గలదు. ప్రాచీన నాగరికతలో నుంచినంతను మన మవలం బించుచు నీశ్వరేచ్ఛచేత మనదేశమున వ్యాపించుచున్న నవనాగరిక తనుగూడ వదలక దానిలోనున్న మంచినిగూడ గ్రహించి యారెం టికి సమన్వయముచేసి మనము లాభము నొందవలయుననియు నీ తెగవారు దలంచుచున్నారు. ఇట్లు మే ముభయ పక్షములు నవలం బించుటచే మామిత్రులు శత్రువులుగూడ మాయభిప్రాయము నర్థముచేసికొనలేకయున్నారు. గతించిన మనమిత్రుఁడు వేదాంత

మార్గప్రదర్శకుఁడు ధీరుఁడు నగు తిలాంగు నిశ్చయముగ నీతెగలో జేరినవాఁడే. ఆసచ్చరిత్రుఁడు క్రొత్తనాగరికతను వదలి పూర్వాచార పరాయణుఁడై యుండినను లేక పూర్వాచారములనువదలి నవనాగరికుఁడై ప్రాచీనమంతయు వదలుకొనియుండినను పాపమింత స్వల్ప కాలములో మృతినొందక దీర్ఘకాలము జీవించియుండునని నేను తలంచుచున్నాను. అట్లయినచో నతనికి విచారము లుండకపోవును. దేహస్థితిత్వరగా చెడకయుండును. తిలాంగు వానిమిత్రులు పడియెడు మనఃపరితాపమును మన యింగ్లీషుమిత్రు లెఱుఁగక ద్విభావము గలవారని వారి నధిక్షేపించుచుందురు.

రాజకీయ వ్యవహారములయందును వానికి మిక్కిలి ప్రవేశము గలదు. అతఁడు గవర్నమెంటువారి యుద్యోగస్థుఁడైనను దేశీయ మహాసభను స్థాపించిన వారనేకాంశములలో నితని యాలోచనమును గ్రహించుచువచ్చిరి. బొంబాయిరాజధానిలో నతనిచేత నవరింపఁబడని గొప్పమహాజరులు వానియాలోచనము పుచ్చుకొనని ఘనకార్యములు వానిచేత నుపదేశము పొందని ఘనపురుషులు లేరఁట. అతనికి దేశ చరిత్రములయందు మిక్కిలి యభిరుచి. కడసారి యతఁడు చదివిన పుస్తకముగూడ నొకదేశచరిత్రయే. స్వదేశవ్యాపారములు వృద్ధి పొందుటయు శిల్పవిద్యాదులు మనవారు నేర్చుకొనుటయు నున్నప్పుడే మనదేశము బాగుపడునని యాయన తలంచెను. మహారాష్ట్రబలోదయమనుపేర రెనడీ యింగ్లీషులో నొకచరిత్రము వ్రాసెను. అందుఁ బ్రథమభాగము మాత్రమే ముగిసినది. రెండవభాగము ముగియక మునుపే మృత్యుదేవతయొక్క క్రూరహస్తము వాని నెత్తుకొని పోయెను. ఆగ్రంథము ముగిసినపక్షమున హిందువుల కెంతయో లాభము కలిగియుండును. హిందువులు మిక్కిలి దురదృష్టవంతులగుట చేతనే యాయుదారశీలుఁ డంతత్వరలోఁ జనిపోవుటయు నట్టి యుద్గ్రంథము ముగియకపోవుటయు సంభవించెను. అతని యుద్యోగముకన్న

పాండిత్యముకన్న వానిసద్గుణములే జనుల కతనియం దనురాగమును బెంచినవి. మహాధికారియయ్యు సతఁడందఱికి నొదిగి యుండును. మహాపండితుఁడయ్యు శిష్యుఁడట్లు వినయమున నేర్చికొనఁజూచును. పరులమనస్సులు నొవ్వకుండ తనయభిప్రాయమును జెప్పుచుండును. ఈతఁడు రామమోహనరాయలు, విద్యాసాగరుఁడు దేవేంద్రనాథ టాగూరు, కేశవచంద్రసేనుఁడు, ఆనందమోహనభోసు మొదలగు మహనీయులవలె మతాది సంస్కారములలోఁ గార్యశూరుఁడుగా నుండలేకపోయినను మనసులో సంస్కారమన్న మిక్కిలి యిష్టము గలవాఁడు. ఈయన చరిత్రము హిందూదేశస్థులు చిరకాలము జ్ఞాపకముంచుకో దగినది.

నవాబు సర్ సలార్ జంగు

సలారుజంగు 1829 వ సంవత్సరమున హైదరాబాదు నగరమున జన్మించెను. ఈయన సంపూర్ణమైనపేరు మీరుతురాబ్అలీ ఖాను. ఈయన గొప్పకుటుంబములోనివాఁడు. ఈయనపూర్వులు మహమ్మదుగారికిఁ బ్రియపట్టణమగు మదీనానగరమునుండి హిందూస్థానమునకు వచ్చి హైదరబాదులో కాపురముండిరి. ఇంగ్లీషువారికి మైసూరుప్రభువగు టిప్పుసుల్తానునకు 1799 వ సంవత్సరమున యుద్ధము జరిగిన కాలమున సలారుజంగుయొక్క ముత్తాత మీరాలమ్మను నతఁడు హైదరాబాదు నిజాముగారివద్ద దివానుగా నుండెను. హైదరబాదు సంస్థానమునకు చందూలాలు దివానుగా నున్నప్పుడు సలారుజంగుయొక్క తాత మునీరుల్ముల్కు వానితోఁగలసి రాజ్యతంత్రము నడిపెను. అనంతరము చందూలాలు మంత్రిపదమును మానుకొన్నపుడు సలారుజంగు పినతండ్రి సురాజుల్ముల్కు నిజాముచే దివానుగా

నియమింపఁబడెను. కాబట్టి హైదరాబాదు దివానుపదవికి సలారు జంగునకు న్యాయమైన హక్కుగలదు. హక్కున్నను దనకది యంతటి పిన్నవయస్సులో వచ్చునని యీయన యెన్నఁడు తలంపలేదు.

సలారుజంగు పాఠశాలకుఁబోయి యెన్నడు విద్య నేర్వలేదు. వచ్చినచదువేమో యింటివద్దనే చదువుకొనెను. చిన్నతనమందే యతడరబ్బీ పారసీ భాషలయందు ప్రవీణుఁడై యింగ్లీషొక విధముగా నేర్చుకొనెను. కుమారదశయందే తండ్రియుఁ దాతయు మృతి నొందుటచే వాని విద్యాభ్యాసమునకు విఘ్నములు గలిగి యుండ వచ్చును. అతనికి బాల్యమున నుపాధ్యాయు నేర్పరచి యింటివద్ద నేకసంవత్సరములు విద్యనేర్పించెను. ఆకాలమునం దతఁడు బుద్ధికుశ లతనుగాని యేకార్యమైన చేయుటకు తమకమునుగాని జూపినట్లు గన పడదు. అతఁడు జదువుకొన్న గ్రంథములనుబట్టి విచారించితిమా యతఁడు మంత్రిపదములోనుండి గనఁబరచిన రాజనీతి చాతుర్యము మొదలయినవి వాని కెక్కడినుండివచ్చినవో తెలియదు. ఆతనితండ్రి తల్లి లెక్కలలో వానిని నేర్పరిగ జేయుటకు వారి గ్రామములమీఁద నేఁటేఁటవచ్చు శిస్తులమొత్తము మొదలయిన సంగతులు తెలియఁ జేయుచుండినను సలారుజంగు వానినంత శ్రద్ధచేసివినినట్లు కనఁబడదు హైదరాబాదులోనుండు గొప్పవారికొడుకులు విశేషవిద్యావంతులు కాకపోయినను గొప్పయుద్యోగములలోఁ జిన్నతనమందే నియమింపఁ బడుదురు. అందుచేతనే యిరువదియేండ్ల ప్రాయమున సలారుజంగు తాలూకాదారుగ నేర్పరుపఁ బడెను. తాలూకాదారనగా జిల్లాకలక్ట రని యర్థము. ఈయుద్యోగమునం దతండెనిమిది మాసములు మాత్రమేయుండినను నాస్వల్పకాలములోనే హైదరాబాదు రాజ్యములోని నేలపన్నుల విషయమైన జ్ఞానమంతయు సంపాదించెను. 1853 వ సంవత్సరమందు వాని పినతండ్రి మృతినొందఁ నిజాము మంత్రిపదము వహించి రాజతంత్రము నడుపుటకు సలారుజంగును

బిలిచెను. బాలుఁడగు సలారుజంగు శుభమైన యీవార్తవిన్నప్పుడు మనసులో నెట్లుతలంచెనో తనమిత్రునకుఁ వ్రాసిన యీయుత్తరము వలన దేటపడును. "రాజతంత్ర నిర్వాహణమువలన ముఖ్యముగా నిటువంటి సమయమున సంభవించు మనోవ్యధలకు లోనుగాకుండ నా పినతండ్రి జాగీరుగ్రామములఁ జక్కఁబెట్టుకొనుచు నేను హాయిగా నుండిన బాగుండును. ఈయుద్యోగము నేను మనసార నంగీకరించుట లేదు. ఇది యంగీకరించని పక్షమున నేను నాకుటుంబము పూర్తిగ చెడిపోవుదుము. ఇదిగాక తెల్లవారు నల్లవారు సమానముగ నీ యుద్యోగము నంగీకరింపవలసినదని నన్ను బ్రేరణము చేయుచున్నారు గావున సంస్థానమును జిక్కులలోనుండి పయికి లేవనెత్తుటకును క్రమత లేని స్థలముల క్రమత నిలుపుటకు యావచ్ఛక్తి వినియోగించి పనిచేసెదను."

అతడన్నట్లుచేసెను. ఆకాలమున హైదరుబాదుసంస్థానమెంత యధమస్థితిలో నుండవలెనో యంతయధమస్థితిలోనుండెను. ఖజానాలో ధనమా లేదు. నేలపన్ను వసూలుచేయుపద్ధతి మిక్కిలి పాడుగనుండెను. బేరారు రాచూరు మూలదుర్గము మొదలగుజిల్లా లప్పటికి గొన్ని దినముల క్రిందటనే పాతఁబాకీక్రింద నింగ్లీషువారి కీయఁ బడెను. ఈ జిల్లాలలో నున్న జాగీరుదారులు వారివారి జాగీరుల నింగ్లీషువారికి లోబరచవలసినదని యాజ్ఞాపింపఁబడియు దానికొప్పుకొనక తమకుఁ గలిగిన నష్టములకు నిజాముగారిమీఁద వ్యాజ్యముల వేయ దలంచిరి. నిజాముగారి బంధువులజీతముల నిచ్చుటకుఁ గావలసినసొమ్ము వచ్చుట కాధార మేదియు గానఁబడదయ్యె. నిజాముగారి సొంతనగలు సీమలో తాకట్టుపెట్టబడెను. మొత్తముమీఁద హైదరాబాదురాజ్యముమీఁద నప్పటికున్న ఋణము మూడుకోట్లు. మహాంధకారపుంజము వలెనున్న యీసంస్థానమును బ్రకాశమానముగ జేయ సలారుజంగు పూనుకొని మొగమోటము భయము సన్నవి విడిచి వినినవారందరు మహాద్భు

తము నొందునట్లు వ్యవహారము నడిపెను, ఇరువదియవయేట మంత్రియై యంతపని నెవ్వఁడు నిదివఱకుఁ చేసియుండలేదు. అతఁడుచేసిన మొట్టమొదటి మార్పే మన సంస్థానములో మిగుల బలవంతులై యెవరిలక్ష్యము లేని యరబ్బులను లొంగతీయుట. వారిజీతములక్రింద నేఁటేఁట విశేషధన మగుచుండును. వారు చేయుపని రవంతయు లేదు. అందుచే నతఁడు వారికొలువు వక్కరలేదని తీసివేసెను. అంత తోఁబోక సలారుజంగు తాలూకాలలోను జాగీరులలోను గొలువుండిన యరబ్బులను రోహిలాలను పఠానులను దీసివేయవలసినదని తాలూకాదారులకు జాగీరుదారులకు నుత్తరువులు వ్రాసెను. అట్లుద్యోగములు భూములు పోయినయరబ్బుల హక్కులు విచారించి న్యాయమిచ్చుట కతఁడొక కోర్టు గట్టించెను. మఱియు నరబ్బులకున్న జాగీరులు ముఖాసాలు జమీందారీలు లాగుకొనుటకు నిశ్చయించుకొనెను. ఈవిధమునఁ గృతనిశ్చయుఁడై సలారుజంగు తాను మంత్రి పదమునుబూనిన సంవత్సరములోనే రెండువేల యరబ్బులను రెండు వేలపఠానులను మఱియందరి యితరసేవకులను గొలువునుండి తొలఁగించి యేడాదికి నలువదిలక్షల రూపాయలు శిస్తువచ్చు జాగీరులను సంస్థానమునకు గలిపెను. పూర్వ మాసంస్థానములో గుత్తదారీపద్ధతి ప్రకారము శిస్తు వసూలుచేయఁబడుచు వచ్చెను. అనగా తాలూకాదారు ప్రతిగ్రామము నొక్కొక్కనికి శిస్తునిమిత్త మిజారాకిచ్చుట. ఈపద్ధతివలన గుత్తదారులు పన్నులెక్కువ కట్టుటయు రహితులవియిచ్చుకొనలేక బాధపడుటయు సంభవించెను. సలారుజంగు దాని నివారింపఁదలఁచి నమ్మఁదగిన మనుష్యులను శిస్తువసూలుచేయ నియమించి గుత్తదారీపద్ధతి తగ్గించెను. తాలూకాదారు లదివఱకు రయితులవద్ద వసూలుచేసిన శిస్తులో నాలుగవవంతు మూడవవంతు నొకప్పుడు సగము హరించుచు వచ్చిరి. క్రొత్తమంత్రి యట్టిద్రోహులను నిజోద్యోగములనుండి తప్పించెను. అదివరకు సంస్థానములోఁ

ప్రబలియుండిన దొంగతనము బందిపోటు మొదలగు దౌర్జన్యములను మహాకఠినుఁడై యడంచెను. సమర్థమైన యాపరిపాలనముచేత 1856 వ సంవత్సరమునాఁటికి సంస్థానమునకు భూమివలన వచ్చు శిస్తు హెచ్చెను. గొప్పఖజానా యొకటి స్థాపింపఁబడెను. హైదరాబాదు సర్కారువారియందు ప్రజలకుఁ గౌరవమతిశయించెను. సంస్థానమంతటను మంచిమార్పులు పొడసూపెను.

1857 వ సంవత్సరమున నింగ్లీషుదొరతనమువారిమీఁద సిపాయిలు పితూరీచేసిరి. ఇదియే నానాసాహేబు పితూరి యనికూడ చెప్పుకొందురు. ఆకాలమున నింగ్లీషువారికి సలారుజంగు చేసిన సహాయమింతింత యనరానిది. ఉత్తరహిందూస్థానమంతయుఁ బెద్దకాలుచిచ్చువలె నుండెను. మధ్యహిందూదేశములోను దక్షిణహిందూదేశములోనున్న స్వదేశరాజులు హైదరాబాదువారు కొంచెమూఁత మిచ్చిన యడల దొరతనమువారిమీఁద తిరుగబడుటకు సిద్ధముగ నుండిరి. హైదరాబాదు ప్రజలు వీధులలో గుంపులుగూడి యింగ్లీషువారిమీఁద యుద్ధమునకుబోవుదు మని కేకలు వేయుచు వచ్చిరి. ఇంగ్లీషువారి ప్రభుత్వ మెంత యపాయస్థితిలో నుండెనో బొంబాయి గవర్నరుగారు హైదరాబాదు రెసిడెంటుగారి కిచ్చిన యీక్రింది టెలిగ్రాఫువలనఁ దెలియవచ్చును. "నిజాము శత్రుపక్షమునఁ జేరెనా హిందూదేశము మనకుపోయినదే గావున జాగ్రత్త పెట్టుము" ప్రజ లింగ్లీషువారిమీఁద నెంతద్వేషము చూపినను నిజాము మనస్సు మఱియొకలాగుండినను సలారుజంగుమాత్రము నెవరిమాటలు వినక నిశ్చలుఁడై యింగ్లీషువారి రాజ్యమును రక్షించెను. అప్పటి మంత్రి సలారుజంగు నింగ్లీషువారి కంతటిమేలు చేసెను. మఱియొకఁడైనచోఁ నావిధముగాఁ జేయకపోవును. ఏదియెటులయినను సలారుజంగుమాత్ర మింగ్లీషువారి పక్షముండుటకే నిశ్చయించుకొనెను. ఆపితూరి సమయమున సలారుజంగు చేసిన యుపకారము

నకుఁ గృతజ్ఞులై గవర్నమెంటువారు వానికి ముప్పదివేలరూపాయిలు వెలగల ఖిల్లతు నొకదానిని బహుమాన మిచ్చిరి. గవర్నరుజనరలు గారు వానిసహాయమునకుఁ సంతసించి యతఁడు హైదరాబాదు సంస్థానమును నిజామును నిష్కారణముగా నాశనము చేయక నిశ్చల బుద్ధి వహించినందుకు నింగ్లీషు వారి పక్షమున నుండినందుకు ననేక వందనములఁ జేసి గవర్నమెంటువారి కాప్తమిత్రుండుగ నెంచుకొనిరి.

వెనుక నరబ్బులు మొదలగు బండవాండ్రను వెడల నడచుటచేతను శిపాయి పితూరీలో నతఁడింగ్లీషువారి పక్షము వహించుటచేతను దేశమందు విరోధులనేకులతనికి బయలుదేరిరి. ఆవిరోధమతని కొకసారి ప్రాణాంతమగుటకు సిద్ధమయ్యెను. 1859 వ సంవత్సరమున మార్చినెల 15 వ తేదీని సలారుజంగు రెసిడెంటుతోఁ గలసి నవాబు దర్బారునుండి యింటికిపోవుచుండ జహంగీరుఖానని మెడు నొకతురక వానిమీఁద తుపాకి పేల్చెను. దైవవశమున నాదెబ్బ వానికిఁ దగులక తప్పిపోయెను. ఆనరహంతకుఁడు తన గురి తప్పిపోయెనని వగచి రోషావేశపరవశుఁడై ఖడ్గముదూసి సలారుజంగుమీఁదికిఁ బరుగెత్తెను. కాని వాఁడు తలఁచుకొన్న దౌర్జన్యము చేయకమునుపే రాజభటులు వానిని దుత్తునియలుగ నరికిరి. 1860 వ సంవత్సరమునందింగ్లీషుదొరతనమువారు తొల్లి తాము ఋణవిమోచనము నిమిత్తము పుచ్చుకొన్న షోళాపురము రాచూరు ధారాసీమ మొదలగు తాలూకాలను మరల నిజామున కిచ్చిరి. 1861 వ సంవత్సరమునఁ గొందఱు విరోధులు సలారుజంగును మంత్రి పదవినుండి తొలగింపఁ గుట్రలుపన్ని రెసిడెంటుదొరగారు సలారుజంగును మంత్రి పదము నుండి తప్పింప దలఁచుకొన్నారని నిజాముగారితోఁ జెప్పిరి. మాయ మర్మము నెఱుఁగని యానిజాము వారికల్పనలు నమ్మి రెసిడెంటుగారి యభిప్రాయ మదియే యనుకొని తనవద్దకు రెసిడెంటు వచ్చినప్పుడు

"మీయిష్టము ప్రకారము నేను సలారుజంగును దీసివేయుట కిష్ట మగనున్నా" నని చెప్పెను. రెసిడెంటు మితిలేని యాశ్చర్యము నొంది తెల్లబోయెను. తరువాతవా రొండొరుల యభిప్రాయములను గ్రహించిసలారుజంగునేమంత్రిపదములోనిలుపనిశ్చయించిరి. అతఁడు మునుపటియట్లు పలు మార్పులం జేయుచు సంస్థానమును మంచిదశకు దెచ్చెను. అందు ముఖ్యముగ వ్యవహార సౌలభ్యముకొఱకు సంస్థానము నైదుభాగములుగను బదునేఁడు జిల్లాలుగను విభజించెను. అదివఱకు రయితులు దివాణమునన్ను రొక్కముగనీయలేక ధాన్యాది పూర్వకముగ నిచ్చుచుండిరి. అతఁడాపద్ధతి గొట్టివేసెను. భూములు కొలిపించి సరియైన వైశాల్యము దెలిసికొనెను. మఱియు రయితు లకు భూములు శాశ్వతముగా నుండునట్లు శిస్తు హెచ్చకుండునట్లు చాల మార్పులఁజేసెను. సలారుజంగు సంస్థానమునందుఁ జేసిన యభివృద్ధిని రెసిడెంటుగానుండిన సాండ్రసు దొరగారు వ్రాసిన యీ క్రింది వాక్యములవలన మనము తెలిసికొన వచ్చును. "ఇప్పటి హైదరాబాదు సంస్థానమునకు వెనుక నలువదియేండ్ల క్రిందటనున్న సంస్థానమునకుఁ భేదముచూడ నిప్పటి యింగ్లండునకు రెండువందల యేండ్ల క్రిందటి యింగ్లండునకునుగల భేదము కలదు. ఈయభివృద్ధి కంతకు సర్ సలారుజంగు పడినపాటు నాపూర్వపు రెసిడెంట్లువానికిఁ జేసిన సహాయము ముఖ్యకారణములు. ఖజానాధనముతో నిండియుం డును. ప్రతిసంవత్సరము వ్యయముపోగా సంస్థానమున కెనిమిదిలక్షల రూపాయల యాదాయ మిప్పుడున్నది. శిస్తువసూలుచేయుటకు మును పటి యిజారాపద్ధతి నీదివాను కొట్టివేయుటచే గ్రామములలోనిప్పుడు మునుపటివలె నల్లరులులేవు" హైదరాబాదు సంస్థానములోనిజనులు నాగరికతలేని మోటవాండ్రగుటచే సలారుజంగు తమకుజేసినమహో పకారములనుగు ర్తెఱింగికృతజ్ఞులైయుండలేకపోయిరి. అందుచేతనతడు

క్రమక్రమముగా జనులచేత ద్వేషింపఁ బడెను. వ్యవహారములోఁ గఠినముగా నున్నవారికందరకు నట్టియవస్థయే ప్రాపించునుగదా! అనేకులకు విరోధియగుటచే నతని ప్రాణము తీయుటకు మఱియొక ప్రయత్నము జరిగెను. 1868 వ సంవత్సరమందు సలారుజం గొక నాఁడు దర్బారునకుఁబోవుచుండ నొక దురాచారుఁడు వానిమీఁద తుపాకి రెండుసారులు గాల్చెను. అదృష్టవశమున నారెండుగుండులు గూడి మంత్రికిఁ దగులక తప్పిపోయెను. వెంటనే సేవకు లాదురాత్మునిఁ బట్టుకొనిరి. నిజాము వానికి మరణదండన విధించెను. దుష్టుఁడైనను వానికి మరణదండన విధింపవలదనియు గారాగృహబంధనము విధింపుఁడనియు సలారుజంగు నిజామును వేఁడుకొనెను గాని నిజాముపట్టు విడువక తన మొదటియాజ్ఞ చెల్లించెను.

1869 వ సంవత్సరమున నప్పటి నిజాముగారు మృతినొందిరి. ఆయన కొక్క చిన్నకుమారుఁ డుండుటచేత నింగ్లీషుదొరతనము వారు పౌర్వాపర్యములు చక్కగ బరిశీలించి సలారుజంగుగారిని షమ్సుల్ దౌలా అమీర్ కాబీరిగారిని బాలునిపక్షమున బ్రజాపరిపాలనము జేయుమని నియోగించిరి. 1872 వ సంవత్సరమున నాయిరువురు మంత్రులు మునుపు తమ నిజామువద్దనుండి పుచ్చుకొన్న బేరారు పరగణా మరలనీయవలసినదనియు దానికై సొమ్ము రొక్కముగ ధరావతు నిలుపుదుమనియుఁ జెప్పి యడిగిరి. కాని గవర్నమెంటువారు పుచ్చుకొనుట లోనే కాని యిచ్చుటలోఁ జురుకుతనము లేనివారగుటచే దాని కంగీకరింపరైరి. 1875 వ సంవత్సరమున మన ప్రస్తుత చక్రవర్తియగు నెడ్వర్డురాజుగా రప్పుడు యువరాజుగానుండి మనదేశము జూడవచ్చిరి. అప్పుడు సలారుజంగు బొంబాయికిఁ బోయి వారిని స్వాయముగ సన్మానము చేసెను. ఆయువరాజుగారు సలారుజంగును

"మీయిష్టము ప్రకారము నేను సలారుజంగును దీసివేయుట కిష్ట మగనున్నా" నని చెప్పెను. రెసిడెంటు మితిలేని యాశ్చర్యము నొంది వెల్లబోయెను. తరువాతవా రొండొరుల యభిప్రాయములను గ్రహించిసలారుజంగునేమంత్రిపదములోనిలుపనిశ్చయించిరి. అతఁడు మునుపటియట్లు పలు మార్పులంజేయుచు సంస్థానమును మంచిదశకు దెచ్చెను. అందు ముఖ్యముగ వ్యవహార సౌలభ్యముకొఱకు సంస్థా నము నైదుభాగములుగను బదునేఁడు జిల్లాలుగను విభజించెను. అదివఱకు రయితులు దివాణమునకు రొక్కముగనీయలేక ధాన్యాది పూర్వకముగ నిచ్చుచుండిరి. అతఁడాపద్ధతి గొట్టివేసెను. భూములు కొలిపించి సరియైన వైశాల్యము దెలిసికొనెను. మఱియు రయితు లకు భూములు శాశ్వతముగా నుండునట్లు శిస్తు హెచ్చకుండునట్లు చాల మార్పులఁజేసెను. సలారుజంగు సంస్థానమునందుఁ జేసిన యభివృద్ధిని రెసిడెంటుగానుండిన సాండ్రసు దొరగారు వ్రాసిన యీ క్రింది వాక్యములవలన మనము తెలిసికొన వచ్చును. "ఇప్పటి హైదరాబాదు సంస్థానమునకు వెనుక నలువదియేండ్ల క్రిందటనున్న సంస్థానమునకుఁ భేదముచూడ నిప్పటి యింగ్లండునకు రెండువందల యేండ్ల క్రిందటి యింగ్లండునకునుగల భేదము కలదు. ఈయభివృద్ధి కంతకు సర్ సలారుజంగు పడినపాటు నాపూర్వపు రెసిడెంట్లువానికిఁ జేసిన సహాయము ముఖ్యకారణములు. ఖజానాధనములో నిండియుం డును. ప్రతిసంవత్సరము వ్యయముపోగా సంస్థానమున కెనిమిదిలక్షల రూపాయల యాదాయ మిప్పుడున్నది. శిస్తువసూలుచేయుటకు మును పటి యిజారాపద్ధతి నీదివాను కొట్టివేయుటచే గ్రామములలోనిప్పుడు మునుపటివలె నల్లరులులేవు" హైదరాబాదు సంస్థానములోనిజనులు నాగరికతలేని మోటవాండ్రగుటచే సలారుజంగు తమకు జేసినమహో పకారములనుగు ర్తెఱింగికృతజ్ఞులైయుండ లేకపోయిరి. అందుచేతనతడు

క్రమక్రమముగా జనులచేత ద్వేషింపఁ బడెను. వ్యవహారములో కఠినముగా నున్నవారికందరకు నట్టియవస్థయే ప్రాపించునుగదా! అనేకులకు విరోధియగుటచే నతని ప్రాణము తీయుటకు మఱియొక ప్రయత్నము జరిగెను. 1868 వ సంవత్సరమందు సలారుజం గొక నాఁడు దర్బారునకుబోవుచుండ నొక దురాచారుఁడు వానిమీఁద తుపాకి రెండుసారులు గాల్చెను. అదృష్టవశమున నారెండుగుండ్లు గూడి మంత్రికిఁ దగులక తప్పిపోయెను. వెంటనే సేవకులాదురాత్మునిఁ బట్టుకొనిరి. నిజాము వానికి మరణదండన విధించెను. దుష్టుఁడైనను వానికి మరణదండన విధింపవలదనియు గారాగృహబంధనము విధింపుఁ డనియు సలారుజంగు నిజామును వేఁడుకొనెను గాని నిజాముపట్టు విడువక తన మొదటియాజ్ఞ చెల్లించెను.

1869 వ సంవత్సరమున నప్పటి నిజాముగారు మృతినొందిరి. ఆయన కొక్క చిన్నకుమారుఁ డుండుటచేత సింగ్లీషుదొరతనము వారు పౌర్వాపర్యములు చక్కగ బరిశీలించి సలారుజంగుగారిని షమ్సల్ఉమ్రా అమీర్ కాబీరీగారిని బాలునిపక్షమున బ్రజాపరిపాలనము జేయుమని నియోగించిరి. 1872 వ సంవత్సరమున నాయిరువురు మంత్రులు మునుపు తమ నిజామువద్దనుండి పుచ్చుకొన్న బేరారు పరగణా మరలనీయవలసినదనియు దానికై సొమ్ము రొక్కముగ ధరావతు నిలుపుదుమనియుఁ జెప్పి యడిగిరి. కాని గవర్నమెంటువారు పుచ్చుకొనుట లోనేకాని యిచ్చుటలోఁ జురుకుతనము లేనివారగుటచే దాని కంగీకరింపరైరి. 1875 వ సంవత్సరమున మన ప్రస్తుత చక్రవర్తియగు నెడ్వర్డురాజుగా రప్పుడు యువరాజుగానుండి మన దేశము జూడవచ్చిరి. అప్పుడు సలారుజంగు బొంబాయికిఁ బోయి వారిని స్వయముగ సన్మానము చేసెను. ఆయువరాజుగారు సలారుజంగును

సీమకు రమ్మని యాహ్వానము చేసిరి. 1876 వ సంవత్సరమున సలారు జంగు వారు కోరిన రీతిగా నింగ్లాండునకుంబోయి యచ్చటి జనులచే సమితమైన సన్మానము నందెను. ఇంగ్లాండుబోవుటలోఁ నతని ముఖ్యోద్దేశము బేరారు పరగణా నెటులైన మరల సంపాదించి తన ప్రభువున కీయవలయునని యతఁడు మృతి నొందు నంతకు దీని విషయమునఁ బ్రయత్నించుచునేవచ్చెను. అతఁడీప్రయత్నమున నింగ్లండులో కృతకృత్యుఁడు గాకపోయినను స్వదేశ రాజులకైనను నెవరికిం జరుగని యఖండ గౌరవము తన కక్కడ జరిగినదని సంతుష్టి నొందెను.

అనంతర మతఁడు స్వదేశమునకుంవచ్చి 1883 వ సంవత్సరము వఱకుఁ హైదరాబాదు సంస్థానమును న్యాయముగఁ బాలించెను. 1883 వ సంవత్సరమున విషూచిజాడ్యముచేత నతఁడు మృతినొందెను. మరణకాలమున నతనికి యేఁబదిమూడేండ్ల వయస్సు. వాని మరణమునకు వగవనివారు లేరు. హిందూదేశస్థులు దుఃఖించిరని చెప్పుట యొక గొప్పకాదు. ఇంగ్లాండు దేశస్థులుఁగూడ బిట్టువగచిరి. విక్టోరి యారాణిగారు తత్కుమారుఁడు యువరాజుగారు మొదలగు ననేకులు వాని మరణమునకు శోకింపుచు తత్కుటుంబమునకు జాబులువ్రాసిరి. ఇండియా గవర్నమెంటువారు ప్రత్యేకముగా నొక గెజిటీలో నీక్రింది విషయమును వ్రాసిరి. "ఈ నెల 8 వ తేదీని హైదరాబాదు సంస్థానమునకుఁ మంత్రియగు సర్ సలారుజంగుబహదూరు విషూచిజాడ్యము వలన మృతినొందెనని తెలియఁజేయుటకు మాకు మిక్కిలి దుఃఖకరముగా నున్నది. అతని మరణముచేత నిండియా గవర్నమెంటువారికి విశ్వాసపాత్రుఁడగు మిత్రుఁడు పోయెను. నిజాము గారికి యోగ్యుఁడగు మంత్రిపోయెను."

సలారుజంగు పొట్టియుఁ బొడుగుకాని విగ్రహము కలవాఁడు సుకుమార దేహుఁడు కాని గంభీరాకారము గలవాఁడు వేషభాషలలో నతఁడు సామాన్యుఁడువలె నుండును. గొప్ప దర్బారులు తీర్చినప్పుడు తప్ప తదితరసమయముల నతఁడు నగలు దాల్చువాఁడు కాఁడు. అతని పద్ధతులన్నియుమంచివి. అతఁడు జనులకుఁసులభుఁడు. తోఁటలు వేయించుట యందతనికి మెక్కువ యిష్టము. అతనికి యూరోపియనులసహవాసమే మెక్కువ యిష్టము. వానియునికియు దొరల పద్ధతి ననుసరించిరో. అతఁడు గావించిన సత్పరిపాలనము నొక్క దాని బట్టియే వాని సామర్థ్యమును మన మెంచగూడదు. అతనికున్న విరోధులం బట్టియు వారినిగ్రహమందతఁడు చూపిన నేర్పుంబట్టియుఁగూడ జూడవలెను. అతని విరోధుల మాట యటుండనిండు. అతఁడు చేసిన ప్రతిసత్కార్యమందు వాని ప్రభువగు నిజాము సయితము చెప్పుడుమాటలు విని యెన్నో విఘ్నములు కలిపించుచు వచ్చెను. పాపము సలారుజంగు తన కావించిన పనినిఁ దనయేలిక యెన్నఁడైన మెచ్చుకొనునేమోయని యూటలూరుచు వచ్చె. ఎప్పుడో కాని నవాబు మెచ్చుకొనుటలేదు. అతఁడు సంపూర్ణుఁడైన యోగ్యుఁడు. అంతటి యోగ్యుఁడైనను సంస్థానమంత బాగుచేసినను వెనుకటి నిజాము వానినెప్పుడు సరిగా నమ్మకయేదో యనుమానముతోనే జూచుచువచ్చెను. కోటదాటి యావలకుఁ బోవలసివచ్చినప్పుడు నూరుబైటనున్న వసంతగృహమునందు దొరలకు విందుచేయఁదలఁచుకొన్నపుడు సయితము సలారుజంగు నిజాముగారి సెలవును పొందవలయునట. అట్టి సమయములందు నిజాము సెల విచ్చువచ్చినపుడిచ్చి యిష్టములేనప్పు డియ్యకపోయెను. రెసిడెంటుతో బలుమారు కలుసుకొన్నను నిజామున కనుమానమే. రెసిడెంటు మిక్కిలి యవసరములైన కాగితములు పెట్టెలో వేసి పంపినను నిజామునకు సందేహామే వేయేల తన రెసిడెంటు తన మంత్రి

కలుసుకొనుట నిజామున కిష్టములేదు. దన యేలిక యిన్ని చేసినను సలారుజంగు స్వామిభక్తి మెండుగఁ గలవాఁడగుటచేఁ దనకష్టముల నొకరితో జెప్పుకొనఁడు సరిగదా యెన్నఁడు సణుగుకొననైనలేదు. వెనుకటి నిజాము వానిం దరుచుగా సముఖమునకుఁ బిలుచుటయే లేదు. ఎప్పుడైనఁ బిలిచెనా సలారుజంగు వానికడ నున్నంత సేపేమి మూడునో యని వెలవెలబోవుచునే యుండును. అయినను తన రాజు విషయమున నతఁడు శక్తివంచనలేక పాటుపడుచు వచ్చెను. 1867 వ సంవత్సరమువఱకు నతఁడు హైదరాబాదు తప్ప మఱియేపట్టణమును జూచి యెఱుఁగడు సంస్థానమందైన నాయా తాలూకాలకుఁ జిల్లా లకుఁబోయి యెఱుఁగడు. అందుచేత తాలూకాదారులు తక్కిన యుద్యోగస్థులు స్వకార్యముల నెట్లు నిర్వహించుచున్నారో ప్రజల నెట్లు పరిపాలించు చున్నారో పరీక్షించి చూచుట కతనికి వీలులేక పోయె. అటుపోయి చూడవలయునన్న నిజాము వానిని వెళ్ళనియ్యఁడు. ఎట్టకేల కింగ్లీషువారు బలవంతము పెట్ట నిజాము వానినొకటి రెండు సారులు రాజధాని విడిచిపోవనిచ్చెను. అతఁడు సత్కుల సంభవుఁ డగుటచేత శరీరమునందు సహజముగ దుర్బలుడయ్యు నవసరమైన ప్పుడు కావలసినంత శాంతమును దెచ్చుకొని యెంతో యోపిక గలిగి న్యాయదృష్టితో బరిపాలించెను. అతని సమకాలికులగు రాజా మాధవరావు రాజాదినకరరావులను నిద్దర దివానులతో బోల్చినపుడు సలారుజంగు వానికి దీసిపోవునని యనేకులనుచున్నారు. పరిపాలనా శక్తిలో నితఁడు వారికొకవేళ దీసిపోయినను శిస్తులు వసూలుచేయుట వ్యవహారము చురుకుగ జేయుట మొదలగు కొన్ని నేర్పులలోఁ నితడే వారిని మించునని చెప్పకతప్పదు. ఆతని బుద్ధినిపుణత యెట్టిదో కాని యింగ్లీషువారు తమ రాజ్యములో చేసిన మంచిమార్పు లన్నియు వెంటనే గ్రహించి సలారుజంగు తన సంస్థానములో బెట్టుకొను

సర్ సయ్యదు అహమ్మదుఖాను

వాఁడు. మార్గస్థులనిమిత్తము సత్రములు కట్టించుట తోటలు వేయించుట మురికినీరు పోవుటకు తగిన యాధారములు నిర్మించుట మొదలగునవి గూడ నతఁడే చెప్పి చేయించుచువచ్చెను. అతఁడు సహస్రాక్షుఁడువలె సర్వకాలములయందు దానే ప్రవేశించి చూచువాఁడు. ఈయన యందు హిందువులకు మహమ్మదీయులకు గూడఁ సమానగౌరవ ముండదగును. హైదరాబాదు సంస్థానమున కితఁడు మంత్రి కాక పోయిన పక్షమున నది మిక్కిలి దురవస్థలో నుండియుండును.

సర్ సయ్యదు అహమ్మదుఖాను

సయ్యదహమ్మదుఖాను 1813 వ సంవత్సరము 17 వ అక్టోబరు తారీఖున ఢిల్లీలో జన్మమొందెను. అతని పూర్వులు మొగలాయి చక్రవర్తులవద్ద గొప్పయుద్యోగములు చేయుచువచ్చిరి. ఆతనితండ్రి సయ్యదు మహమ్మదుటక్కీ ఢిల్లీచక్రవర్తియగు రెండవయక్బరునకుఁ బ్రాణమిత్రుఁడై యుండెను. ఈ టక్కీమహమ్మదుగారే యాచక్రవర్తివద్ద మంత్రియై యుండెను. ఆమంత్రి మృతినొందినప్పుడు చక్రవర్తియైన రెండవషాలం గతించిన మంత్రియొక్క బిరుదులు మొదలగునవి మహమ్మదు టక్కీకి నియ్యదలంచెను. కాని టక్కీ యవి తన కక్కర లేదని చెప్పెను. మహమ్మదుటక్కీ 1836 వ సంవత్సరమున మృతినొందెను. అప్పటికి సయ్యదుమహమ్మదుఖాను పందొమ్మిదేండ్ల ప్రాయముగలవాఁడైనను గడపటి ఢిల్లీచక్రవర్తియగు బహదూరుషా మాతామహుని బిరుదులన్నియు వానికిచ్చి యనుగ్రహము చూపెను.

అహమ్మదుఖాను పసిబిడ్డయైనపుడు తల్లినోటనుండియె చదువు నేర్చుకొనెను. అతఁడు పగలు నేర్చుకొన్న చదువంతయు వాని తల్లి

రాత్రి వానివద్ద నప్పగించుకొనుచు వచ్చెనఁట అతఁడు యింగ్లీషు నేర్చికొనలేదు నేర్చుకొన్న స్వభాషావిద్యయు పితృమరణమువలనఁ గాబోలు 1837 వ సంవత్సరమున సమాప్తి యయ్యెను. అందుచేత నతఁడా సంవత్సరమున నుద్యోగమునకై ప్రయత్నించి డిల్లీలోనున్న సర్కారువారి సాదరమీనుకోర్టులో సిరస్తదారుగ ప్రవేశించెను. అతఁ డుద్యోగమున ప్రవేశించిన స్వల్పకాలములోనే యభివృద్ధిని పొందెను. ఆపనిలోఁ బ్రవేశించిన రెండేండ్లకే యాగ్రా కమీషనరు గారివద్ద వానికి నాయబుమునిషీ పని యయ్యెను. 1841 వ సంవత్సరమం దతనిని దొరతనమువారు సిక్రీపట్టణమున మునసబుగా నియమించిరి. 1846 సంవత్సరమున మునసబుగానే డిల్లీకి బోయి పని చేసెను. 1850 వ సంవత్సరమందు వానికి రహతకుపట్టణమున సబుజడ్జీపని యయ్యెను. సిపాయి పితూరీ జరుగుటకు రెండేండ్లముందు దొరతనమువారు వానిని బిజనూరునకు మార్చిరి. అతఁ డక్కడ నుండగానే యాపితూరీ బయలుదేరెను. ఆసమయమున నతఁడు గవర్నమెంటువారికి జేసిన యమితోపకారమునుబట్టి వానికీర్తి యంతయు హిందూస్థానమందంతట వ్యాపించెను. పితూరీ బయలుదేరిన వార్త తెలియునప్పటికి బిజనూరులో నింగ్లీషువారు స్త్రీలు పురుషులు బాలురు గలసి యిరువదిమందియుండిరి. షేక్స్పియరను నొక దొర యాగ్రామము వారిలో గొప్పయుద్యోగస్థుఁడు పితూరీదారులు కినఁబడిన తెల్లవారి నెల్ల నరుకుచుండుటచే యాతెల్లవారు భయభ్రాంతులై యుండ నహమ్మదుఖాను నూరుమంది పటాను గుఱ్ఱపురౌతులను సిద్ధముచేసి పితూరీని గూర్చి నిజమైనవార్త నెప్పటికప్పుడు తెలియుటకు నమ్మికగల వేగులవాండ్రను బెట్టెను. కాని యాపటానులు నయితము పితూరీదార్లతోఁగలసి కుట్రచేయుటచే నొకనాఁ డాయిరువది మంది తెల్లవారిని పితూరీదారు లెనిమిదివందలమందివచ్చి చుట్టు

ముట్టిరి. అహమ్మదుఖాను దొరల నివాసము రహస్యముగ ప్రవేశించి వారితో సత్వరముగ నాలోచనచేసి తాను స్వయముగ పితూరీదారుల సేనాపతియొద్దకుఁ బోయి తెల్లవారిని నిరపాయముగ బారిపోవనిమ్మని వేడుకొనెను. ఆసేనాపతియు నాప్రాంత భూమి డిల్లీచక్రవర్తి స్వాధీన ముచేసినట్లు తెల్లవారిలో ముఖ్యులు పత్రముఁవ్రాసి యిచ్చినయడల బోవనిత్తునని చెప్పి యట్లువ్రాయించుకొని వారిని బోవనిచ్చెను. ఆ పత్రము వ్రాయించునప్పు డహమ్మదుఖాను మరల నింగ్లీషువారీభూమి పుచ్చుకొనుటకు వచ్చువఱకు ననుమాట లాకాగితమందు మెలకువతో జేర్పించెను. పిమ్మట నింగ్లీషువారు నిరపాయముగ బోవ నాయూరు పితూరీదారు లాక్రమించిరి. పితూరీదారులలో ననేకులు తురకలగుటచే దెల్లవారితో జేరి యహామదుఖాను తమ ప్రయత్నము విఫలము చేయుచున్నాడని స్వమతస్థులు వానిపై ద్వేషము బూనియుండిరి. అది కారణముగఁ బ్రాణభీతిజెంది యహామదుఖాను మొదట హోలుదారు గ్రామమునకుఁ బిదప మీరటుపట్టణమునకుఁ బారిపోయి యచ్చట గూడ సురక్షితుఁడు గామి ఢిల్లీయింగ్లీషువారి స్వాధీనమైన పిదప యక్కడికిని బారిపోయెను. ఈసిపాయి పితూరీలో నితఁడు చేసిన యుపకారమునకుఁ గృతజ్ఞులై దొరతనమువారు రెండు తరములవఱకు నెలకు రెండువందల రూపాయలచొప్పున వాని కుటుంబమునకు భరణ మేర్పరచి వానికిఁ జాల బిరుదుల నిచ్చిరి. ఈవిధములైన సత్కార ములు వానికిఁ జేయవలసినదని షేక్స్పియరు దొరగారు దొరతనము వారికి గట్టిగా సిఫారసు చేసిరి.

ఆ పితూరీ ముగిసిన వెనుక నహామదుఖాను పితూరీవచ్చుటకు ముఖ్యకారణముల నొక పుస్తకముగ హిందూస్థానీభాషలో వ్రాసెను. ఆ గ్రంథము నతఁడు పేర్కొన్న ముఖ్యకారణము లివి. 1 ప్రజలు

దొరతనమువారి యభిప్రాయములను దెలిసికొనక యపోహపడుట. 2 ప్రజల పూర్వాచార వ్యవహారములకు విరుద్ధముగ నుండునట్టి చట్టములను దొరతనమువారు నిర్మించుట. 3 ప్రజల యాలోచనలను వారి యాచారపద్ధతులను గవర్న్మెంటువారు తెలిసికొనకపోవుట. 4 మంచిపాలనమునకు ననుకూలములగు విషయములను దొరతనమువారు శ్రద్ధచేసి కనుఁగొనకపోవుట. 5 సైన్యమునందు దొరతనమువారిమీఁద ననహ్యము కలుగుట అయోధ్యారాజ్యమును నవాబుల స్వాధీనమునుండి తప్పించి యింగ్లీషువారు కలుపుకొనుట పితూరీకి ముఖ్యకారణమని హిందూదేశములో గొప్పవా రభిప్రాయపడినను ఖానుగా రదియొక కారణముగ దలంపరైరి. ఈవిధముగ సిపాయి పితూరీలో దొరలకుఁ జేసిన సాయమునుబట్టి యతఁడు మహాప్రఖ్యాతుఁడైనను సేవల మదియే యతనిప్రఖ్యాతికిఁ గారణమని దలంపఁ గూడదు. బాల్యమునుండియు నతనికి విద్యావ్యాసంగముమీఁద గల యభిరుచిచేతను తనశ్రోడి తురకల యవస్థను విద్యాభ్యాసాదుల యందు వృద్ధిచేయుటకుఁ బడిన పాటు చేతను వానికి మహాప్రసిద్ధి గలిగెను. పురాతన శిలాతామ్రశాసనములను వెదకి పూర్వచరిత్రముల నరయుటలో నతనికి బాల్యమునుండియు నభిరుచి గలదు. ఆ విషయమున జాల ప్రయత్నముచేసి యతఁడు 1847 వ సంవత్సరమున ఢిల్లీ ప్రాచీన చరిత్రమును వ్రాసి ప్రకటించెను. ఈ గ్రంథమును ఫ్రెంచివాఁ డొకఁడు తన భాషలోనికి మార్చుకొనెను. అందువలన నతనికి యూరపుఖండమునందు నయితము మేలు కలుగ లండను పట్టణములోని రాయలేషియాటిక్కు సంఘమువారు వానిని దమ సభలోఁ జేర్చికొనిరి. అహామదుఖాను స్వామతాభిమాని. అందుచేత స్వదేశాభిమాని యనిగూడ చెప్పవచ్చును. అట్టి యభిమాన ముండు టచేతనే 1830 వ సంవత్సరమం దతఁడు హిందూదేశపు మహమ్మ

నీయుల రాజభక్తి యను పేరు పెట్టి యొక చిన్న పుస్తకమును వ్రాసెను. మహమ్మదీయులు చాల విశ్వాసముగలవారనియు వారిలోఁ గొందఱు సిపాయిపితూరీలో దొరతనమువారికి జాల సాయముజేసి రనియుఁ దెలుపుటయే యీ గ్రంథరచనలో వాని ముఖ్యోద్దేశము తనతోఁడి తురకలు మిక్కిలి దీనదశలో నుండుటకుఁ గారణము నతఁడు చిరకాలము విచారించి విద్యావిహీనతయే వారి భ్రంశమునకు హేతు వని సిద్ధాంతీకరించెను. చదువే తురకలకు సర్వార్థసార్థకమని యతని నిశ్చితాభిప్రాయము. హిందూదేశములో సాంఘిక రాజకీయవిషయ ములలోఁ బ్రజలకుగల లోపములకంతకు విద్యా హీనతయే మూలమని యతఁడు నమ్మెను. వేళ్ళు బాగుచేయుడు వృక్షము దానంతటదియే వృద్ధిపొందునని యతఁడు పలుమారు చెప్పుచువచ్చె. అట్టినమ్మకము నిశ్చయముగ నుండుటచేతనే యతఁడు 1858 వ సంవత్సరమున మహమ్మదీయులు దేశచరిత్రములను జదువుకొనుటకు మురాదా బాదులో నొక పాఠశాల పెట్టించెను. దేశచరిత్రాబోధకములగు గ్రంథములు హిందూస్థానీభాషలో లేనందున నాగ్రంథ దారిద్ర్య మును నివారించుట కతఁడు భాషాంతరీకరణ సంఘము నొక దానిని నేర్పరచెను. ఇంగ్లీషులోని చరిత్రలను హిందూస్థానీలోనికి మార్చు టయే దాని ముఖ్యోద్దేశము. 1862 వ సంవత్సరమున నతఁడు ఘాజి పురమందు సబుజడ్జిగానుండి యాకాలమందే క్రైస్తవవేదమగు బైబి లునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాసెను. అతని కింగ్లీషురాదు గావున బైబిలు మీఁద నున్నగ్రంథములన్నియు ముందు హిందూస్తానీలోకి మార్పింప జేసి పిదప నీవ్యాఖ్యానమును బ్రారంభించెను. పైన చెప్పిన భా షాంతరీకరణసంఘము నతఁడు ఘాజిపురమున నుండగానే 1864 వ సంవత్సరం జనవరి 9 వ తారీఖున స్థాపించెను. ఈసంఘమే పిదప

కొంతకాలమునకుఁ బ్రకృతిశాస్త్రసంఘ మనుపేర నల్లీఖురుపట్టణమున బయలుదేరెను. ఈసంఘము మంచియుపకారము చేసెను. ఏలయన నింగ్లీషుభాషలోనున్న సద్గ్రంథములెన్నో హిందూస్థానీభాషలోనికి మార్చబడెను. ఆసంవత్సరమే దొరతనమువా రహమ్మదుఖానును, అల్లీఖురుపట్టణమునకు సబుజడ్జిగా బదిలి చేసిరి. ఈపట్టణముననే యతఁడు కావించిన సత్కార్యసంతతికి జన్మభూమి. ఈపట్టణము పేరు దలంచినప్పుడు ప్రతి మనుష్యుఁడు సయ్యదు అహమ్మదుఖాను పేరు తప్పక దలంపవలసియుండును. 1866 వ సంవత్సరమందు గవర్నరు జనరలుగారగు లారెన్సు ప్రభువుగారు వాని చేసిన విద్యాభివృద్ధికి సంతసించి యొక బంగారుపతకమును మెకాలే కవిరచితమైన గ్రంథమును వానికి బహుమాన మిచ్చిరి. ఆపతకముమీఁద నిట్లు వ్రాయఁబడియున్నది. "తన స్వదేశస్థులలోఁ బ్రకృతిశాస్త్రాది విద్యలు వ్యాపింపఁజేయుటకుఁ బడిన పరిశ్రమమునకు సంతసించి సర్ సయ్యదు అహమ్మదుఖానునకు గవర్నరుజనరలు బహుమానము చేసిన పతకము."

ఇట్లు దొరతనమువారు తగిన ప్రోత్సాహము నిచ్చుటచే నతఁడు మునుపటికంటె కార్యలోలుఁడై విదేశముల యందలి పద్ధతులు జూడఁదలఁచి 1869 వ సంవత్సరమున నింగ్లాండునకుఁ బోయెను. అతనికి లండను పట్టణమునం దున్నపుడె సి. యస్. ఐ. యను బిరుదము వచ్చెను. మరియు నింగ్లాండు దొరతనమువారు వాని యందుఁ బ్రీతిగలిగి సంవత్సరమునకు మూడువేల రూపాయల చొప్పున రెండేండ్లు బహుమాన మిచ్చిరి. అక్కడనుండగనే యతఁడు స్వమతగురువగు మహమ్మదువారి చరిత్రమును మఱికొన్ని యితరగ్రంథములను వ్రాసి ప్రకటించెను. ఆదేశమును స్వయముగాగ

జూచుటచేత నతని కింగ్లీషువారి మీఁదను వారి విద్యాశాలలు మొద లయిన వానియందును మిక్కిలి మంచి యభిప్రాయము గలిగెను. లండను పట్టణమునుండి యతఁడు హిందూదేశములోనున్న యొక మిత్రునిపేర వ్రాసిన యీ క్రింది జాబునుబట్టి వాని కింగ్లీషువారియెడ గల గౌరవము తేటపడును. "హిందూదేశములోనున్న మనము జ్ఞానములేని పశువులమని యింగ్లీషువా రనుకొనుటకుఁ గారణము లున్నవి. ఈవిధముగా నేను వ్రాయుటకు మనవద్దనున్న విశేష లోపము లేవి వారివద్దనున్న యనంత సద్గుణము లేవి యని సందే హించి నామీఁద మీరుకోపము వహింపవచ్చును. వచ్చిననేమి. నేను చెప్పునది నిజము. ఇక్కడ నున్నదంతయు మనవారు తలంచు టకైన నూహించుటకైన సమర్థులుగారు. నేను ప్రతిదినము చూచు నది నిశ్చయముగ నూహించుటకైన హిందూదేశస్థుల తరముగాదు. నేను చెప్పునది మనదేశస్థులు నమ్మనియెడల పరమమూర్ఖులని మీ రనుకొనవలసినదే. పుట్టు గ్రుడ్డిసూర్యతేజస్సునుగాని, మనోహరమైన చంద్రప్రకాశమునుగాని మన మెన్నివిధముల చెప్పినను భావింపఁ గలఁడా."

అహమ్మదుఖాను తన కుమారుఁడైన సయ్యదు మహమ్మదును విద్యాభ్యాసము నిమిత్తము కేంబ్రిడ్జిపట్టణములో దిగవిడిచి 1870 వ సంవత్సరమున హిందూదేశమునకు మరలివచ్చెను. ఆబాలుఁడగు సయ్యదు మహమ్మదు తరువాత నలహాబాదు హైకోర్టులో జడ్జి యయ్యెను. అహమ్మదుఖాను సీమనుండి వచ్చిన పిదప గాశీపట్టణ ములో జడ్జి యయ్యెను. ఇంగ్లండునకుఁబోయి వారి యాచారముల జూచుటచేత నతఁడు సంఘసంస్కర్తయై మహమ్మదీయులలోనున్న మూఢవిశ్వాసములు దురాచారములు తొలంగించుటకు మహమ్మ

దీయ సంఘసంస్కర్తయను పేర నొక పత్రికను బ్రకటింపఁ జొచ్చెను. నిష్పక్షపాతముగ నిర్దాక్షిణ్యముగ దురాచారములను ఖండించుటచే బూర్వాచారపరాయణులగు మహమ్మదీయులు వారిని ద్వేషించినను బత్రిక ప్రకటింపఁబడిన తొమ్మిది సంవత్సరములలో సంఘస్థుల యభిప్రాయములు చాల మారెను. తురకలు రాజద్రోహులని యెవ్వరైన నన్నప్పు డహమ్మదుఖాను వారి వాదమును కఠినముగ ఖండించుచుండువాఁడు. 1872 వ సంవత్సరము సర్ విలియము హాంటరుదొరగారు హిందూదేశపు మహమ్మదీయులను పేర నొక చిన్న గ్రంథ మింగ్లీషులో వ్రాసి మహమ్మదీయులకు రాజభక్తిగలదాయని యందుసందేహముఁ గనఁబరచిరి. అహమ్మదుఖానా గ్రంథముఁజదివి మహమ్మదీయులయం దట్టిలోపము లేదని తెలుపుచు దాని కుత్తరముగ మఱియొక పుస్తకము వ్రాసెను.

ఇంగ్లాండునుండి వచ్చినది మొదలు సయ్యదహమ్మదుఖాను మహమ్మదీయుల యుపయోగము నిమిత్తము కేంబ్రిడ్జిలోనున్న కాలేజీలవంటి కాలేజీ యొకటి స్థాపింప నుద్యుక్తుఁడై యుండెను. ఆకోరిక కొనసాగించుట కతఁడు ముందుగా నొక చిన్నసభ నేర్పరచి దాని ముఖ్యోద్దేశము తురకలకు విద్యావ్యాప్తి నెక్కువ జేయుటగ నేర్పరచెను. 1872 వ సంవత్సరము 15 వ యేప్రియల్ తారీఖున నాసభకు మహమ్మడన్ ఆంగ్లో ఓరియంటల్ కాలేజి కమిటీయని పేరు పెట్టించెను. అది మొదలుకొని పనిచేసి 1875 వ సంవత్సరమున నా సభవారు చిన్న పాఠశాలను స్థాపించిరి. ఆరంభము స్వల్పమైనను సయ్యదుమహమ్మదు గొప్ప యూహలు మనసులో పెట్టుకొని దానికి మూలధనము సంపాదింపఁదలఁచి గవర్నమెంటుక్రింది యుద్యోగము మానుకొన్నపక్షమున తనసంకల్పము సులభముగ నెరవేఱునని

1876 వ సంవత్సరమున నుద్యోగము మాని పించను పుచ్చుకొనెను. అనంతరమతఁడు కొంతమూలధనము సంపాదించి కళాశాల ప్రారంభింప నప్పటి గవర్నరుజనరలుగారగు లిట్టనుప్రభువుగారు 1877 వ సంవత్సరం జనవరి 7 వ తారీఖున దానిస్థాపనోత్సవము జరిపిరి. 1878 వ సంవత్సరమున దొరతనమువా రతనిని గవర్నరుజనరలుగారి శాసననిర్మాణసభలో సభికుఁడుగ నేర్పరచిరి. అతఁ డల్లు సభికుఁడుగ రెండుసారులు నియమింపఁబడెను. అతని జీవితవిశేషమంతయు నల్లీఖరుపట్టణమున మహమ్మదీయుల నిమిత్తము స్థాపింపఁబడిన యాకళాశాలకు మూలధనమును బోగుచేసి వృద్ధిచేయుటచే వినియోగింపఁబడెను. 1882 వ సంవత్సరమున హైదరాబాదు దివానగు సర్ సలారుజంగు కాలేజీని సందర్శించెను. అహమ్మదుఖాను వానిని మరల చూచుటకు బోయి వానివద్దనుండి కాలేజీకి కొంతధనము స్వీకరించెను. 1884 వ సంవత్సరమం దతఁడు మూలధనము సంపాదించుటకు పంజాబు దేశమందు సంచారము చేసెను. ఎక్కడకుఁబోయినను మహమ్మదీయులు వానిని విశేషముగ గౌరవించుచు వచ్చిరి. అతఁడును వట్టిగౌరవములతో సంతసింపక కళాశాలయందభిమానము గలవారు తమయభిమానమును ధనరూపముగా జూపవలసినదని చెప్పి విశేషధనము సంపాదించెను. ఆసంవత్సరమే గవర్నరుజనరలుగారగు రైఫన్ ప్రభువుగారు కలాశాలను జూచి సయ్యదహమ్మదుఖాను చేసిన యద్భుతకార్యమును జాల శ్లాఘించిరి. 1888 వ సంవత్సరమున నతనికి కె. యస్. ఐ. యను బిరుదమునిచ్చిరి. తనపూనిన సత్కార్యమును మిగుల బరిశ్రమచేయుచు నతఁడు మఱి పదిసంవత్సరములు జీవించి 1898 వ సంవత్సరము మార్చి 27 వ తారీఖున మృతినొందెను,

ఈ మహమ్మదుఖాను చరిత్రము చిత్రమైనది. అతని కింగ్లీషు రాకపోయినను దానిని గట్టిగ చదివినవాఁడుపోలె వర్తమానవ్యవహారముల నన్నియుఁ జక్కఁగ నెఱిఁగి యతఁడు కాలోచితముగఁ బని చేసెను. హిందూదేశస్థులు స్థాపించిన దేశీయమహాసభ కితఁడు విరోధియని మనవారు నమ్మినారు. ఆసభ వారతనము వారికి విరుద్ధమైనదని నమ్మి మహమ్మదీయు లాసభకుఁ బోఁగూడదని యతఁడు శాసించెను. అతనిమాట శిరసావహించి మహమ్మదీయు లీనాఁటికి దేశీయమహాసభలోఁ దరుచుగ జేరుచుండుటలేదు. ఈతఁడు స్వమతస్థుల యభివృద్ధికొఱకు మిక్కిలి పాటుపడియెను. హిందూదేశస్థులలోని సత్పురుషులలో నితఁడొకఁడని చెప్పవచ్చును. ఇంగ్లీషువారు దయామయులనియు వారిని నమ్మి దయకుఁ బాత్రులమైతిమేని వారు మనకు సర్వసౌఖ్యములు నీయగలరనియు నీతని నమ్మకము. ఈతని పేరు విన్న మహమ్మదీయుల కిప్పటికిఁ జాల గౌరవము.

శ్రీ కొండపల్లి ముద్రాశాల, రాజమండ్రి.

అపరాధ పరిశోధక నవలలు

దురాశ 1 వ భా॥	1	0
డిటో 2 వ భా॥	1	0
దొంగలనాయకుడు	1	0
మోహపిశాచము 1 వ భా॥	1	0
డిటో 2 వ భా॥	1	0
కాలసర్పము 1 వ భా॥	1	0
డిటో 2 వ భా॥	1	0
విషహృదయము	1	0
వలపులరాణి	1	0
లవంగలత	1	8
నే నెవరి భార్యను ?	1	4
నే నెవరి భర్తను ?	1	4
వ్యామోహము	1	0
జీవనప్రభాతము (రఘునాధజీ)	1	8
జీవనసంధ్య (తేజసింగు)	1	8
వాడేవీడు 1 వ భా॥	1	8
నేనే 2 వ భా॥	1	8
కాలూరాయి 3 వ భా॥	1	8

వేదాంత కవిత్వాది గ్రంథములు

కెరటాలు	1	0
రవిశాసింహాసనం	2	0
అవ్వాయిచువ్వలు	0	12
దండయాత్ర	1	0
పరదలు	1	0
గడుగ్గాయి	1	0
చినరసాలు	0	8
భగవన్మతభాష్యం 1 వ భా॥	1	4
డిటో 2 వ భా॥	1	0
నాయుడుబావ (చక్కని పద్యములు)	1	0

చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం పంతులు గారి నవలలు

అహల్యాబాయి		1	0
రాజరత్నం		1	0
కృష్ణవేణి		0	12
హేమలత		1	0
కర్పూరమంజరి	1 వ భా॥	1	8
డిటో	2 వ భా॥	1	8
రామచంద్ర విజయం		1	0
సౌందర్యతిలక		1	8
వినోదములు	1 వ భా॥	0	12
డిటో	2 వ భా॥	0	12
Tales of Rajasthan అను రాజస్థానకథావళి	1 వ భా॥	1	8
డిటో	2 వ భా॥	1	8
మణిమంజరి		0	6
సువర్ణగుప్తుడు		0	6
చమత్కారమంజరి	1 వ భా॥	1	0
డిటో	2 వ భా॥	1	0
Lives of Great men మహాపురుషుల జీవిత చరిత్రలు	1 వ భా॥	1	0
డిటో	2 వ భా॥	1	0
డిటో	3 వ భా॥	1	0
రామకృష్ణ పరమహంస Life and Teachings		1	0
ప్రహసనమంజరి		0	12
[illegible]లగని		1	[illegible]
[illegible] చరిత్ర		0	

[illegible] వారు:—

[illegible]ండపల్లి వీరవెంకయ్యా అండ్ సన్సు

[illegible] రాజమండ్రి.